

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!

Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 1(55), 2022

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції
України
від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

**Відповідно до наказу
МОН України**
від 15.10.2019 № 1301
журнал “Наука і правоохоро-
на” включено до Переліку
наукових фахових видань
України відповідно до списку
згідно з додатком 8
(категорія “Б”)

**Зареєстровано
Міністерством
юстиції України**
Свідоцтво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації:
серія KB № 13082-1966P
від 21.08.2007

Науковий журнал “Наука і
правоохорона” внесено до
переліку міжнародної
наукометричної бази **Index
Copernicus International
Journals Master List**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного
науково-дослідного інституту
МВС України
(протокол
від 29.04.2022 № 2)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
[http://
naukaipravoohorona.com/](http://naukaipravoohorona.com/)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

АЛЕКСЄЄНКО І.В., д.політ.н., проф. (Дніпр. держ. ун-т внутр. справ)
БАРКО В.І., д.лсх.н., проф. (ДНДІ)
БЕРЛАЧ Н.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРИТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська
Республіка)
БУХАНЕВИЧ О.М., д.ю.н., доцент (ХУУП)
ГЕЄЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т економ. прогноз. НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н., проф. (НАУ)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н., проф. (Південноукр. нац. пед.
ун-т ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н., проф. (МАУП)
КОПИЛЕНКО О.Л., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради
України)
КОПОТУН І.М., д.ю.н., проф. (Academy HUSPOL, Czech Republik;
EIDV, Slovakia)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
MILAN HEJDIŠ, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НАВРОЦЬКИЙ В.О., д.ю.н., проф. (Львів. держ. ун-т внутр. справ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and
Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
СВИРИДЮК Н.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПНА І.М., д.ю.н., проф. (ВІКНУ ім. Т. Шевченка)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів I місце в конкурсі на краще
наукове періодичне видання в системі МВС України
у 2010 році, II місце у 2011 і 2012 роках та III місце
у 2014 році.

За точність викладеного матеріалу відповідальність
несуть автори статей та їх рецензенти.

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law

Cicero

NAUKA

I PRAVOOKHORONA № 1(55), 2022

Founded in 2007

Issued four times a year

(Letter of the
Ministry of Justice of
Ukraine dated
02.06.2009
No. 7446-0-33-09-32)

By order

No.1301, dated 15.10.2019
included into the Ukrainian
sciences special edition
List according to
annex 8 (category "B")

Registered

by Ministry of Justice of
Ukraine
State registration
certificate series KB
No. 13082-1966P dated
21.08.2007

Scientific journal "Nauka
i Pravoookhorona"
included in the list of
international database
Index Copernicus
International Journals
Master List

Recommended

by State Research Institute's
Scientific Council
(Record No. 2 dated
29.04.2022)

Address

4a Ye.Gutsalo Lane, UA-
01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
[http://](http://naukaipravoookhorona.com/)
naukaipravoookhorona.com/

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

VERBENSKIY M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary

PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

ALIEKSIEIENKO I.V., Doctor of Political Sciences, Full Professor
(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BERLACH N.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)

BUKHANEVYCH O.M., Doctor of Juridical Sciences, Docent (Khmelnytsky University of Management and Law)

HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine)

HULIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Professor
(National Aviation University)

DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynsky NPU)

ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)

KOPYLENKO O.L., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor
(Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)

KOPOTUN I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Academy HUSPOL, Czech Republic; EIDV, Slovakia)

KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)

NAVROTSKYI V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)

POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)

RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SVYRYDIUK N.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014.

For the accuracy of the posted material, the authors and reviewers are responsible.

Kyiv 2022

З М І С Т**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

Заросило В.О. Історико-правові причини війни в колишній Югославії і в Україні та їх порівняння 7

Непом'ящих В.Ю. Законодавчі засади охорони пам'яток історико-культурної спадщини в незалежній Україні 17

Чисніков В.М., Буран В.В. Учені-поліцейсти Новоросійського (Одеського) університету П.М. Шеймін і О.Є. Назімов: життєвий шлях та наукова діяльність 26

Ярмиш О.Н., Греченко В.А. Злочинність у міліції УРСР у середині 1930-х років: основні аспекти 37

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Aliksieienko Iryna, Kobets Maryna. Political and Legal Problems of Information Security in Public Governance in the Conditions of Globalization 53

Бойко І.В. Контроль забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів Національної поліції України 60

Грущенко О.А., Буличева Н.А., Буличев А.О. Організаційно-правові засади впровадження інновацій у державному управлінні економічними і соціальними процесами в Україні на основі принципів інтеграції з Європейським Союзом 72

Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii. Content, Features and Forms of Administrative-Jurisdictional Activity of the National Police of Ukraine 83

Смерницький Д.В. Сучасна проблематика вищої юридичної освіти 93

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Бова А.А. Страх населення перед злочинністю та оцінка розповсюдженості правопорушень в Україні 99

Гаврилюк Л.В. Особливості визнання показань з чужих слів доказом у кримінальному провадженні крізь призму судових рішень 110

Користін О.Є., Користін О.О. Загрози у сфері кібербезпеки в Україні 119

Кулик О.Г., Наумова І.В. Кримінальна ситуація в Україні у 2021 році: основні тенденції 127

Федотова Г.В., Краснопольська Л.П. Вивчення зарубіжних підходів до врегулювання питання примирення винного з потерпілим як учасників кримінально-правових відносин 137

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА.
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Барко В.І., Остапович В.П., Барко В.В. Результативність використання Каліфорнійського психологічного опитувальника в роботі з персоналом Національної поліції України 151

Криволапчук В.О., Барко В.І. Інваріантні організаційно-правові і психологічні особливості професійної поліцейської діяльності 171

П'янківська Л.В., Бойко-Бузиль Ю.Ю. Проблемні питання нормативно-правового забезпечення з надання психологічної допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях 183

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE LAW.
HISTORY OF LAW AND STATE

- Zarosylo Volodymyr.** Historical and Legal Reasons for the War in the Former Yugoslavia and Ukraine and their Comparison 7
- Nepomiashchykh Vitalii.** Legislative Basis for the Protection of Historical and Cultural Heritage Monuments in the Independent Ukraine 17
- Chysnikov Volodymyr, Buran Victoriia.** Scientists-Police Officers of the Novorossiisk (Odessa) University P.M. Sheimin and O.YE. Nazimov: Life and Scientific Activities 26
- Yarmysh Oleksandr, Hrechenko Volodymyr.** Crime in the Militia of the USSR in the Mid-1930s: Main Aspects 37

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCIAL LAW

- Aliksieienko Iryna, Kobets Maryna.** Political and Legal Problems of Information Security in Public Governance in the Conditions of Globalization 53
- Boiko Ivan.** Control of Ensuring Inspections of Official Activities of the National Police of Ukraine 60
- Hrushchenko Olena, Bulycheva Nataliia, Bulychev Andrii.** Organizational and Legal Bases for Implementation of Innovations in State Management of Economic and Social Processes in Ukraine on the Basis of Principles Integration with the European Union 72
- Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii.** Content, Features and Forms of Administrative-Jurisdictional Activity of the National Police of Ukraine 83
- Smernytskyi Demian.** Current Problems of Higher Legal Education 93

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL EXECUTIVE LAW

- Bova Andrii.** Population's Fear of Crime and Assessment of the Prevalence of Offenses in Ukraine 99
- Havryliuk Liudmyla.** Peculiarities of the Admission of Hearsay Evidence in Criminal Proceedings Through the Prism of Court Decisions 110
- Korystin Oleksandr Ye., Korystin Oleksandr O.** Cybersecurity Threats in Ukraine 119
- Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna.** Criminal Situation in Ukraine 2021: Major Trends 127
- Fedotova Hanna, Krasnopol'ska Liudmyla.** Studying Foreign Approaches to the Settlement of the Issue of Reconciliation of the Perpetrator with the Victim as Participants in Criminal Legal Relations 137

LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY.
PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF LAW-ENFORCEMENT ACTIVITIES

- Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr, Barko Vadym V.** The Effectiveness of Use of the Californian Psychological Questionnaire in the Work with the National Police of Ukraine Personnel 151

- Kryvolapchuk Volodymyr, Barko Vadum.** The Invariant Organizational-Legal and Psychological Features of the Professional Police Activity 171
- Piankivska Liudmyla, Boiko-Buzyl Yuliia.** Problematic Issues of Normative Legal Support for Psychological Assistance to Police Officers After Being in Extreme Situations 183

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 355.48:34(497+477)

Заросило Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри управління безпекою
правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права
ім. Володимира Великого, МАУП,
м. Київ, Україна

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПРИЧИНИ ВІЙНИ В КОЛИШНІЙ ЮГОСЛАВІЇ І В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОРІВНЯННЯ

У статті розглядаються історико-правові причини війни в колишній Югославії у порівнянні з війною в Україні. Доведено, що в окремих випадках причини війни збігаються, вони викликані насамперед намаганнями однієї нації не допустити виходу іншої зі сфери свого впливу. Водночас є чимало інших причин, які можна віднести до історичних і правових, які сприяли розгортанню обох війн. Визначено, що обидві війни включають у себе як політичні, так й інші аспекти, але в окремих напрямках вони є різними.

Ключові слова: війна, війна у колишній Югославії, війна в Україні, політичні причини, економічні причини, мовні та релігійні аспекти війни.

Сучасну війну в Україні певною мірою можна порівняти з війною у колишній Югославії, проте є багато відмінностей, які показують, що ці війни є різними. Серед ознак, які можна констатувати як подібні, є окремі причини війни. Насамперед слід відзначити, що у Югославії у 90-х роках серби намагалися захопити всі території колишніх югославських республік і створити “Велику Сербію”. Джерелами для цього використовувалися по суті три підстави: мова, церква та військова перевага, якою тоді володіла Сербія.

У війні в Україні також певною мірою використовуються зазначені причини. Мова як один із чинників часто використовується для виправдання причин конфлікту. Православна церква, яка в переважній більшості є по всій території України, оскільки створення Православної церкви України не сприймається Російською Федерацією, крім Російської православної церкви. Подібним є і питання військового домінування, адже збройні сили Російської Федерації переважають Збройні Сили України в десятки і більше разів.

Проте є багато відмінностей, які необхідно висвітлити і проаналізувати.

Війну у Колишній Югославії аналізували і вивчали багато науковців. Разом з тим, слід зазначити, що в Україні цьому не приділяли значної уваги. Крім того,

окремі аспекти війни трактувалися досить своєрідно. Наприклад, Лапшин О.С. у своєму дисертаційному дослідженні “Конфлікт у Колишній Югославії 1991–1995 рр. в загальноєвропейській політиці США” [1] розглядає зазначену війну як спробу США здійснити переділ політичної мапи Європи на свою користь. Подібна думка висвітлювалася і в дисертації О.С. Павленка [2].

Такої думки дотримувались і дотримуються більшість російських дослідників [3, 4, 5]. При цьому окремі з них стверджують, що Російська Федерація не повністю підтримувала Сербію під час знищення інших держав колишньої Югославії, а це слід було робити більш активно [6].

В Україні певні дослідження проводилися більш детально [7], і серед причин виникнення війни визначалися не тільки політичні та бажання США домінувати у світі, а й релігійні та етнічні, які вважалися головними.

Досить детально вивчалися причини в Колишній Югославії зарубіжними дослідниками [7, 8]. Слід зауважити, що Ноель Малкольм присвятив майже кожній із колишніх югославських республік окремі книги [9, 10].

Сучасна війна України з Російською Федерацією буде предметом детального аналізу та вивчення причин як з історичного, так і з юридичного погляду. Проте вже зараз ми можемо спостерігати певні спроби аналізу війни в Україні та причин, які її викликали [10, 11].

Слід зазначити, що спроби порівняти причини цих двох війн, як в історичному, так і в правовому плані, детально не виконувалися, тому є потреба це зробити.

Історичні межі війни в колишній Югославії та в Україні не збігаються, як і агресори, які розв'язали ці криваві бійні. Проте можемо сказати, що вони почалися в принципі в один і той же період розвитку міжнародних відносин. Європа створила певну систему захисту НАТО і намагається відгородитися від колишнього Радянського Союзу та допомогти розвитку демократії. Це певною мірою вдалося зробити в колишній Югославії. Водночас зазначений сценарій не може бути застосований в Україні.

Проте, якщо проаналізувати причини війни, ми можемо зробити висновок, що вони певною мірою збігаються.

Так, колишня Югославія складалася з шести союзних республік (Сербія, Хорватія, Боснія та Герцеговина, Словенія, Македонія та Чорногорія), серед яких домінуючою була Сербія. В усіх школах республік вивчалася сербохорватська мова, яка здебільшого була чисто сербською. Сербія домінувала в усіх сферах життя колишньої Югославії.

Белград був столицею і Сербії, і всієї Югославії. Сербська православна церква активно впроваджувала православні догми, а в деяких випадках навіть входила у пряму конфронтацію з представниками інших конфесій: католицизмом (в основному Хорватія, Словенія: частина Боснії та Герцеговини та мусульманами). Найбільші інвестиції надходили до сербських підприємств, проте слід зазначити, що найбільш динамічно розвивалися Словенія і Хорватія, які знаходилися на заході колишньої Югославії і мали безпосередні контакти з західними країнами [12]. Керівництво Союзу Комуністів Югославії складалося здебільшого з сербів, більшість командних постів у Югославській армії займали серби.

Таким чином, серби вважали, що після розпаду Югославії має бути “Велика Сербія”, це проголосив Слободан Мілошевич після того, як він став Президентом Сербії [13].

У цілому можна констатувати, що в кінці 80-х років минулого сторіччя у Югославії визріло багато проблем, які вимагали вирішення. Ці проблеми можна окреслити такими напрямками:

- домінування сербів у внутрішньому житті колишньої Югославії певною мірою викликало спротив населення інших республік;
- розвиток сербського великодержавного шовінізму, який брав приклад з Російської Федерації, не давав можливості в більшості випадків активно розвиватися іншим республікам;
- зазначені дії сербських націоналістів сприяли тому, що стрімко набирали сили рух щодо надання широкої автономії;
- у багатьох республіках уже в кінці 70-х років минулого сторіччя говорили про надання більшої автономії;
- слід виокремити питання про наявність різних релігій в країні, що не сприяло консолідації країни в цілому;
- окремі релігійні лідери постійно намагалися підігрівати та роздмухувати релігійні конфлікти, особливо цим переймалася сербська православна церква;
- нерівномірний розвиток республік призвів до виникнення рухів, що висловлювали незадоволення політикою центральної влади;
- наявна в країні система приватної власності у окремих секторах економіки сприяла тому, що комуністи та робітники більшості державних підприємств, вважали, що приватна власність сприяє розвитку буржуазії, а це, своєю чергою, не дозволяє зрівнювати заробітну плату;
- певний вплив на розпад колишньої Югославії справляла і діяльність низки зарубіжних центрів, які організовували і підтримували націоналістичні рухи під приводом протидії комунізму.

Ці та інші причини сприяли в подальшому розпаду Югославії та кривавій війні, яка призвела до загибелі та страждань мільйонів людей.

Коротко проаналізуємо хід війни в колишній Югославії. Розпочалася вона у 1991 році. При цьому їй передувало чимало подій, зокрема в Сербії сформувалася чітка націоналістична більшість, яка під гаслом відродження Сербії (у Російській Федерації “вставання з колін”) почала конфліктувати з іншими республіками, які проголосили про незалежність. Про створення “великої Сербії” проголосив у 1987 році Слободан Мілошевич, який у цьому році став секретарем комуністичної партії Сербії, а потім і Президентом Сербії [14]. Сербська армія позбулася від представників інших республік і почала війну проти Словенії, яка швидко закінчилася, адже у Словенії сербів було мало і підтримки армії не було.

Інша ситуація склалася в Хорватії. Ще з середніх віків на кордонах Хорватії поселилися серби, які мали захищати Хорватське королівство. Із зазначених регіонів почали виселяти та вбивати хорватів за активної підтримки Сербії. При цьому було створено дві так звані незалежні держави “Республіка Сербська та Республіка Сербська країна” [15]. У них почалася активна кривава чистка, спрямована на вигнання і навіть фізичну ліквідацію хорватів.

Хорватія на той час не мала регулярної армії, крім окремих поліцейських підрозділів. Керівництво Хорватії звернулося до західних країн із проханням надати військову допомогу. Країни НАТО надали Хорватії військову допомогу і Хорватська армія розбила формування згаданих республік та звільнила території. Це було зроблено досить швидко [16].

Незважаючи на безперервну та всебічну підтримку з боку Сербії, утримати території не вдалося. У 1996 році були підписані так звані Дейтонські угоди, які допомогли встановити мир у Хорватії.

Проте серби не зупинялися. У 1996 році Сербська армія, яка вже безпосередньо вела бойові дії з військовими формуваннями у Боснії та Герцеговині, вчинила злочин геноциду проти мусульман. Було практично знищене мусульманське населення окремих міст, таких як Сребрениця, Горажде тощо. Завдяки зусиллям Організації Об'єднаних націй та міжнародних контингентів було припинено кровопролиття і в Боснії та Герцеговині [17].

Наступним етапом війни стала Косівська драма, яка призвела також до великої кількості загиблих. Проте війська НАТО, які спочатку бомбардували Сербію, а потім увійшли в Косово, припинили війну. Слободан Мілошевич, Радован Караджич та інші військові злочинці були засуджені міжнародним трибуналом у Гаазі.

Для проведення порівняння війни в Україні та в колишній Югославії необхідно також проаналізувати причини та підґрунтя, що призвели до війни. Причинами війни в Україні ми можемо вважати:

- домінування Російської Федерації та намагання нав'язувати свої правила в кожній сфері життя в Україні та в інших країнах;
- намагання правлячих кіл Російської Федерації відродити колишній Радянський Союз та підпорядкувати всі республіки впливу Російської Федерації;
- створення міфу про єдність слов'ян та намагання протидіяти демократичним перетворенням спочатку в Грузії, а потім в Україні;
- ліквідація будь-яких демократичних свобод у Російській Федерації, знищення опозиції та перетворення країни на тоталітарну державу;
- активна пропаганда серед населення Російської Федерації, що в Україні відроджується нацизм, що всі націоналістичні партії в Україні є нацистськими та сприяють знищенню російськомовного населення України;
- активне використання мовного питання, тобто українська влада примусово забороняє використання російської мови, особливо на Сході та Півдні країни;
- використання церкви, яка повністю підтримувала і підтримує великодержавний шовінізм та намагання приєднати Україну до “братнього” російського народу;
- створення міфу про те, що Донбас, який є російськомовним, годує всю Україну, тому він є особливим регіоном і повинен мати особливі права;
- активна пропаганда “братніх відносин” між Україною та Російською Федерацією, за яких Росія є “старшим братом”;
- активне використання можливостей спеціальних служб, створення агентурної мережі для дестабілізації політичної ситуації, особливо після Революції гідності [18, 19].

Зазначені та інші причини і призвели до війни в Україні, яка продовжується вже понад три місяці.

Таким чином, якщо більш детально розглянути причини війни в Україні та колишній Югославії, ми побачимо багато спільного:

- у Югославії і в СРСР було важливим мовне питання. Націоналістичні сили в Україні намагалися створити відповідні умови для розвитку української ідентичності, української культури та національної республіки, але ці спроби припинялися. Російська мова викладалася в усіх школах, наголошувалося, що це мова міжнародного спілкування, проте вона була домінуючою. У Югославії також проводилися обмеження щодо використання інших мов, крім сербської. Наприклад, у Косово у 1998 році взагалі було заборонено використання албанської мови в усіх сферах, крім побутової. Проте понад 80 % населення Косово складали албанці, які розмовляли рідною мовою;

- насаджувалась великодержавна ідеологія, що хорвати і словенці не можуть жити без сербів, які є старшими братами, як українці без росіян. При цьому принижувалась і заперечувалась культура окремих народів у Югославії і в Україні також;

- Белград, як і Москва, самостійно вирішував питання щодо розподілу коштів, що викликало невдоволення як простих громадян, так і місцевих еліт, а також сприяло виникненню націоналістичних рухів;

- православна релігія стала державною, при цьому в РФ усі інші релігійні течії заборонялися, а створення Православної церкви України взагалі заперечувалося і заперечується. У колишній Югославії також православна релігія стала державною, а особи, які сповідували католицизм та іслам, вважалися ворогами;

- внутрішня цензура та переслідування осіб, які заперечували переваги титульної нації, здійснювалось досить активно. Проте в колишній Югославії цей процес був зупинений, тому що багато її громадян працювали за кордоном, спостерігали демократичні процеси, які відбувалися в західних країнах, тому усунення Мілошевича відбулося мирним шляхом. Згодом його відправили до міжнародного трибуналу в Гаазі.

У Російській Федерації Путін практично знищив будь-які протести та опозиційні рухи і створив чітку систему контролю як за населенням у цілому, так і за думками та настроями. Як результат, нині понад 80 % населення підтримують війну в Україні і вважають, що в Україні керують нацисти, які знущаються над мирними людьми, усунення їх від влади звільнить громадян України.

Водночас причинами конфліктів як у Югославії, так і в Україні, на нашу думку, є також фактор поведінки лідерів країн та їх ставлення до інших республік. Після розпаду Радянського Союзу Борис Єльцин обрав політику відділення Російської Федерації і зміцнення її як окремої держави. Тому розділення республік відбулося досить мирним шляхом.

Сьогодні здебільшого в Російській Федерації досить активно критикується Єльцин. Окремі політики вважають його зрадником, який допустив розвал Радянського Союзу. Зрадником вважається і Михайло Горбачов, який дав можливість розвалити “велику імперію” [20, 21].

У Югославії Слободан Мілошевич одразу після розпаду Югославії взяв курс на створення “Великої Сербії” з підпорядкуванням окремих республік. Підстави для цього були досить вагомими. Більшість армійських офіцерів були сербами, переважна більшість військових баз знаходилася на території Сербії, національні течії були слабкими і не могли об’єднати народи окремих республік на боротьбу проти великосербського шовінізму.

В Україні та в Російській Федерації події розвивалися повільніше. Після приходу до влади Путіна, який все життя прослужив у КДБ, стало зрозуміло, що слід висунути загальнодержавну ідею, оскільки правління Єльцина призвело країну майже до краху. Була обрана ідея відновлення Великої Російської Імперії, на цю ідею почали працювати всі системи держави. Тим більше, що велика кількість працівників КДБ, після того як Єльцин передав владу Путіну, повернулися на свої посади.

По-перше, була створена репресивна система, яка почала прибирати осіб, що дотримувалися демократичних поглядів, а окремих – фізично знищувати. По-друге, пропагандистська машина працювала над створенням поступового відродження Росії та необхідності відновлення Радянського Союзу.

За допомогою олігархів та окремих напівкримінальних керівників було заплановано приєднати Україну до великої держави. При цьому використовувалися мовні, релігійні, економічні, політичні та інші важелі. Путін зміцнював армію, ФСБ та інші силові структури з тим, щоб утриматися при владі. У свідомість росіян вводилася думка, що головним у житті держави є стабільність, а гарант цієї стабільності – Путін.

Для росіян події в Україні, де часто, але на демократичних засадах, змінювалися президенти, в окремих випадках посилювалася політична криза, висвітлювалися як такі, що наша держава не може існувати без Російської Федерації, а тому необхідно допомогти Україні об’єднатися з братнім народом і разом будувати Велику Російську Імперію.

Після 2014 року була зроблена ставка на те, що в Україні відроджується неонацизм, що вся влада є нацистською, тому слід допомогти звільнити український народ від нацистів.

Водночас в Україні вже певною мірою сформувалися свої політичні еліти і національні громади, розвиваються література та національне мистецтво. Україна стає на шлях зближення з Європою, що є неприпустимим для ідеї Великої Росії.

Уже на самому початку свого правління Путін поставив завдання щодо приєднання України до Російської Федерації. Для цього використовується насамперед мовне питання. Проводяться опитування населення, які фальсифікуються. За їх результатами тільки 30 % населення використовують українську мову. Активізується церква, яка проводить свою політику тільки російською мовою. Активно проникають в Україну російські промислові корпорації. Але найбільш активно працюють в Україні спеціальні служби, які підривають практично систему державності.

Водночас у Російській Федерації знищуються будь-які прояви демократії, а населення зомбується і постійно впроваджується міф, що Україна не може існувати

окремо, якщо не допомогти українському народові, то він буде і далі страждати від нацистів.

Переломним моментом стає Революція гідності. Населення України починає більше ідентифікувати себе як населення окремої держави. Втеча Януковича, який був підготовлений практично здати Україну Російській Федерації, засвідчила, що Україна – це окрема незалежна держава.

Користуючись слабкістю української влади, Путін окупував Крим і планував розчленувати Україну. Це сприяло укріпленню його авторитету і влади. Згодом розгорнувся конфлікт на Сході України.

Нагадаємо, що Мілошевич у Югославії одразу почав зі спроби підпорядкування незалежних республік. Війна в Хорватії мало чим відрізняється від війни на Донбасі. На територіях, населених сербами, створюються “незалежні” республіки, які звертаються за допомогою до Сербії, яка звичайно, не може відмовити “братом”. Знищується Вуковар, в Україні – Пески, Мар’їнка та інші невеликі села. З Сербії потоком їдуть добровольці для захисту православних сербів від католиків і мусульман. Десятками прибувають і росіяни, які також бажають захистити “братів” від католиків та мусульман.

Маріонеточні республіки та їхні бандитські формування просто фізично знищують тисячі мусульман у Боснії та Герцеговині (Сребрениця). В Україні бандформування теж намагаються робити подібне, але в менших масштабах (Волноваха).

Тобто використовується увесь спектр для формування ненависті до менших народів та національностей, які проживають на території Югославії і не є сербами. В Україні розпалюється ненависть до всього українського та культивується “братство” народів.

24 лютого Російська Федерація почала повномасштабне вторгнення в Україну, тобто війна перейшла до гарячої фази.

Слід зазначити, що відмінністю югославського конфлікту від конфлікту на Сході України є те, що під час конфлікту в Югославії не так активно використовувалися засоби масової інформації. Сербі, незважаючи на активну пропаганду, переобрали Мілошевича, якого потім було відправлено до Гааги.

У Російській Федерації Путін практично перетворив засоби масової інформації на рупор своїх дій, будь-які спроби засоби масової інформації заперечити політику Путіна закінчуються арештами та ув’язненням.

Короткий аналіз причин війни в колишній Югославії та в Україні свідчить, що вони мають багато спільних рис:

- культивування величності нації, яка має право диктувати іншим свої правила;
- використання мовного питання для тиску на малі народи з тим, щоб вони не розвивали свою національну культуру та мову;
- використання найманців та осіб, які перебувають на захоплених територіях, для бойових дій проти республік колишньої Югославії та проти України;
- створення певних проблем у релігійному середовищі в Югославії, а з боку Російської Федерації повне підпорядкування церкви Московського патріархату державі, що використовується як один із каналів впливу на українців;

– постійне використання ЗМІ для інформаційної війни та впливу на населення як республік колишньої Югославії, так й України.

Звичайно, аналіз причин війни в колишній Югославії та в Україні може включати й інші спільні риси, але слід зазначити, що в обох випадках спостерігається намагання підпорядкувати окремі народи, знищити їх культуру, а також застосування жорстких форм і методів бойових дій, ігнорування правил ведення бойових дій та порушення більшості вимог міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лапшин О.Є.* Конфлікт у колишній Югославії 1991–1995 рр. в загальноєвропейській політиці США: дис. ... канд. істор. наук. 07.00.02. Одеса, 1999. 150 с.
2. *Павленко О.С.* Позиція міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова (1990–2010-ті роки): дис. ... канд. істор. наук. 07.00.02. Київ; Тернопіль, 2018. 226 с.
3. *Мартынова Е.* Уничтожение Югославии: история конфликта. URL: <http://www.srpska.ru/article.php?nid=11087> (дата звернення: 04.04.2022).
4. Что мы знаем о югославской войне? Военное обозрение. URL: <https://topwar.ru/13678-chto-my-znaem-o-yugoslavsko-voyn.html> (дата звернення: 04.04.2022).
5. *Зацарин И., Мараховский В.* Как начиналась война в Югославии. URL: <https://aftershock.news/?q=node/382404> (дата звернення: 04.04.2022).
6. *Кузнецов Д.В.* Югославский кризис: взгляд сквозь призму общественного мнения. М.: УРСС, 2009.
7. Етнорелігійні і політичні причини конфлікту у колишній Югославії: URL: http://5ka.at.ua/load/politologija/etno_religijni_i_politichni_prichini_konfliktu_u_kolishnij_j7ugoslaviji_referat/48-1-0-11118 (дата звернення: 04.04.2022).
8. *Robert D. Kaplan* Balkan Ghosts: A Journey Through History. Kindle Edition. 1990. 239 p.
9. *Ferdinand Schevill* History of the Balkans Ozymandias Press. 1994. 304 p.
10. *Noel Malcolm* Kosovo: A Short History, HarperCollins Publishers, Inc., New York, 1999.
11. *Noel Malcolm* Bosnia: A Short History, HarperCollins Publishers, Inc., New York, 1997.
12. *Lane A.* When ideals collide. Palgrave, Macmillan, 2004.
13. *Заросило В.О.* Геополітичний конфлікт у Косово (історичний та правовий аспекти): монографія. КНУВС, 2006. 183 с.
14. *Djukic S.* Između slave i anafeme: Polintycka biografija Slobodana Milosevica. Beograd, 1994.
15. *Grmek M., Gjidara M., Simac N.* Etnicko Ciscenje Zagreb, 1993.
16. *M. Tanner Croati.* A Nation Forged in War-Yale University, 1997.
17. *Woodward S.L.* Balkan Tragedy Washington, Brookings, 1999.
18. *Юрій Офіцинський.* Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети “The New York Times” 2013–2017 роки. Ужгород, 2018.
19. Війна в Україні: експерт розповів про те, як російська армія використовує навички ІДІЛ. Слово і діло. Аналітичний портал, 2022.
20. *Горбулін В.П., Власюк О.С., Кононенко С.В.* Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна. К.: НІСД, 2015. 132 с.
21. *Аржаковський А.* Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке. Погляд з Європи. Х.: Біват, 2015. 256 с.

REFERENCES

1. *Lapshyn O.Ye.* (1999) Konflikt u kolyshnii Yuhoslavii 1991–1995 rr. v zahalnoievropeiskii politytsi SSHA. “The conflict in the former Yugoslavia in 1991–1995 in the European policy of the United States”: dis. ... Cand. Histories Sciences. 07.00.02. Odesa. 150 p. [in Ukrainian].
2. *Pavlenko O.S.* (2018) Pozytysiia mizhnarodnoho spivtovarystva shchodo samovyznachennia Kosova (1990–2010-ti roky). “The position of the international community on the self-determination of Kosovo (1990–2010)”: dis. ... Cand. histories Sciences: 07.00.02. Kyiv; Ternopil. 226 p. [in Ukrainian].

3. *Martynova E.* Unychtozhenie Yuhoslavyi: ystoryia konflykta. "The destruction of Yugoslavia: a history of conflict". URL: <http://www.srpska.ru/article.php?nid=11087> (Date of Application: 04.04.2022) [in Russian].

4. Chto my znaem o yuhoslavskoy voine? "What do we know about the Yugoslav war?" Military Review. URL: <https://topwar.ru/13678-chto-my-znaem-o-yugoslavskoy-voyne.html> (Date of Application: 04.04.2022) [in Russian].

5. *Zatsaryn Y., Marakhovskii V.* Kak nachynalas vojna v Yuhoslavii. "How the war began in Yugoslavia". URL: <https://aftershock.news/?q=node/382404> (Date of Application: 04.04.2022) [in Russian].

6. *Kuznietsov D.V.* (2009). Yuhoslavskii krizis: vzglyad skvoz pryzmu obshchestvennogo mneniia. "The Yugoslav crisis: a view through the prism of public opinion. M.: URSS [in Russian].

7. Etnorelihiini i politychni prychny konfliktu u kolyshnii Yuhoslavii. "Ethno-religious and political causes of the conflict in the former Yugoslavia: URL: http://5ka.at.ua/load/politologija/etno_religijni_i_politychni_prychny_konfliktu_u_kolishnij_jugoslaviji_referat/48-1-0-11118 (Date of Application: 04.04.2022) [in Ukrainian].

8. *Robert D.* (1990). Kaplan Balkan Ghosts: A Journey Through History. Kindle Edition. 239 p. [in English].

9. Ferdinand Schevill (1994). History of the Balkans Ozymandias Press. 304 p. [in English].

10. *Noel Malcolm* (1999). Kosovo: A Short History, HapperCollins Publishers, Inc., New York. [in English].

11. *Noel Malcolm* (1997). Bosnia: A Short History, HapperCollins Publishers, Inc., New York. [in English].

12. *Lane A.* (2004). When ideals collide. Palgrave, Macmillan [in English].

13. *Zarosylo V.O.* (2006). Heopolitychnyi konflikt u Kosovo (Istorychnyi ta pravovyi aspekty). "Geopolitical conflict in Kosovo (Historical and legal aspects). Monograph KNUVS. 183 p. [in Ukrainian].

14. *Djukic S.* (1994). Izmejdju slave i anafeme: Polintycka biografija Slobodana Milosevica. Beograd [in English].

15. *Grmek M., Gjidara M., Simac N.* (1993). Etnicko Ciscenje Zagreb [in English].

16. *M. Tanner Croati* (1997). A Nation Forged in War- Yale University [in English].

17. *Woodward S.L.* (1999). Balkan Tragedy Washington, Brooklings [in English].

18. *Yurii Ofitsynskyi* (2018). Suchasna rosiisko-ukrainska viina. "modern russian-ukrainian war (according to The New York Times 2013–2017". Uzhhorod [in Ukrainian].

19. Viina v Ukraini: ekspert rozpoviv pro te, yak rosiiska armiia vykorystovuie navychky IDIL. "The war in Ukraine: the expert spoke about how the Russian army uses the skills of ISIS". Word and deed. Analytical portal, 2022. [in Ukrainian].

20. *Horbulin V.P., Vlasiuk O.S., Kononenko S.V.* (2015). Ukraina i Rosiia: deviatyi val chy Kytayska stina. "Ukraine and Russia: The Ninth Shaft or the Great Wall of China". K.: NISS. 132 p. [in Ukrainian].

21. *Arzhakovskiy A.* (2015). Rozbrat Ukrainy z Rosiieiu: Stratehiia vykhodu z pike. "The discord between Ukraine and Russia: The strategy of overcoming the peak". View from Europe. H.: Vivat. 256 p. [in Ukrainian].

UDC 355.48:34(497+477)

Zarosylo Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of Department, Educational and Scientific Institute
of Law Vladimir the Great IAPM, Kyiv, Ukraine

HISTORICAL AND LEGAL REASONS FOR THE WAR IN THE FORMER YUGOSLAVIA AND UKRAINE AND THEIR COMPARISON

The article examines historical and legal reasons for the war in the former Yugoslavia in comparison to the war in Ukraine.

© Zarosylo Volodymyr, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).1](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).1)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

The historical framework of the war in the former Yugoslavia and Ukraine do not coincide. Neither do the aggressors, who unleashed these bloody massacres, coincide. However, we can say that they began in principle in the same period of development of international relations. Europe has established a certain system of defense for NATO and is trying to fence off the former Soviet Union and help the development of democracy. To a certain extent, it succeeded in doing so in the former Yugoslavia. At the same time, this scenario cannot be applied in Ukraine.

A brief analysis of the causes of the wars in the former Yugoslavia and Ukraine shows that they have many similarities:

- cultivating the majesty of a nation with the right to dictate its rules to others;
- the use of the language issue to pressure small peoples not to develop their national culture and language;
- the use of mercenaries and persons in the seized territories for combat operations against the republics of the former Yugoslavia and Ukraine;
- creation of certain problems in the religious environment in Yugoslavia, and on the part of the Russian Federation the complete subordination of the Moscow Patriarchate Church to the state, which is used as one of the channels of influence on Ukrainians;
- constant use of mass media for information warfare and influence on the population of both republics of former Yugoslavia and Ukraine.

Of course, the analysis of the causes of the war in the former Yugoslavia and Ukraine may include other common features, but it should be noted that in both cases there is an attempt to subjugate individual peoples and to destroy their culture and through various forms and methods. Both use brutal forms and methods of warfare, disregarding the rules of engagement and violating most requirements of international law.

However, there are many other reasons, which can be categorized as historical and legal, that contributed to the deployment of both wars. It is determined that both wars include both political and other aspects, but in separate directions they are different.

Keywords: war, war in the former Yugoslavia, war in Ukraine, political reasons, economic reasons, linguistic and religious aspects of the war.

Отримано 11.04.2022

Непом'ящих Віталій Юрійович,

кандидат історичних наук

науковий співробітник ДНДІ МВС України

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-9933-6142

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано питання становлення та розвитку законодавства, спрямованого на охорону пам'яток історико-культурної спадщини незалежної України. Узагальнено складний процес формування державної системи охорони пам'яток історії та культури. Представлено важливі документи, характер яких спрямований на подолання проблем та широких перспектив у здійсненні заходів щодо збереження, вивчення та популяризації національної культурної спадщини.

Ключові слова: *культурна спадщина, пам'ятки історії та культури, нормативно-правові документи, наука, містобудування, архітектура, археологічні знахідки, пам'ятки мистецтва, документальні пам'ятки.*

З моменту, як Україна проголосила про свою самостійність та задекларувала в Конституції, що вона є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, було відкрито новий етап в історії українського народу та його державного будівництва. Питання охорони та збереження культурної спадщини стали складовою державної політики у сфері культури.

У 1992 р. Верховна Рада України ухвалила “Основи законодавства України про культуру”, якими стверджені нові “правові, економічні, організаційні засади розвитку культури в Україні”, і які “регулюють суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей”. Серед основних принципів культурної політики в Україні було ствердження суверенних прав України у сфері культури, визнання культури як одного з головних чинників самобутності української нації та національних меншин, що проживають на території України, “збереження і примноження культурних надбань”, “збереження, відтворення та охорону культурно-історичного середовища”. Як обов'язок громадян України стверджувалася необхідність дбати про збереження культурної спадщини, традицій народної культури, сприяти охороні пам'яток історії та культури. Основи законодавства України про культуру у статті 14 вперше подають визначення терміна “культурні цінності”, до яких віднесено “об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення” [1]. Також зазначається, що унікальні цінності матеріальної та духовної культури, культурні цінності, які мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об'єктами національ-

ного культурного надбання і заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання.

У Положенні про Державний реєстр національного культурного надбання, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р., більш детально конкретизований і системно викладений перелік видів та типів об'єктів, які становлять виняткову історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність і можуть включатися до реєстру. До таких, зокрема, віднесено: 1) пам'ятки історії – будинки, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком науки, техніки, культури, життям і діяльністю видатних діячів; 2) пам'ятки археології – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, стародавні місця поховань, кам'яні скульптури, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів та археологічні знахідки, що є визначними пам'ятками національної культури і характеризують певні етапи історичного розвитку; 3) пам'ятки містобудування і архітектури – унікальні ансамблі і комплекси, окремі об'єкти архітектури, а також пов'язані з ними твори монументальної скульптури і живопису, декоративно-ужиткового і садово-паркового мистецтва, природні ландшафти; 4) пам'ятки мистецтва – визначні твори образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва; 5) документальні пам'ятки – унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно- і фотодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання [2].

Запропонована градація об'єктів національного культурного надбання в своїй основі спиралася на відповідні положення Закону Української РСР “Про охорону і використання пам'яток історії та культури” (1978 р.).

Питання охорони пам'яток історії та культури знайшли відображення в Конституції України. Зокрема, в ст. 54 зафіксовані такі базові положення: “Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами”. Як конституційну норму зафіксовано зобов'язання кожного громадянина “не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині” [3].

Важливе суспільне значення мали укази Президента України “Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури” (9 грудня 1995 р., № 1138/95), “Про Всеукраїнський фонд відтворення пам'яток історико-архітектурної спадщини” (12 червня 1996 р. № 422/99) та затвердження “Положення” про цей фонд (31 липня 1996 р. № 620/96), названий на честь видатного українського письменника та поборника збереження культурної спадщини України Олеса Гончара [4; 5; 6]. Декілька років згодом були схвалені укази Президента України “Про Раду з питань збереження національної культурної спадщини” від 10 червня 1997 р. та щодо затвердження “Положення” про неї (27 жовтня 1997 р.), яка створювалася як консультативно-дорадчий орган при Президенті України з метою “збереження, активізації пошуку та виявлення цінностей, що становлять національну культурну спадщину України” [7; 8]. На восьмий рік незалежності 23 серпня 1999 р. Президент України на підтримку ініціативи вчених, архітекторів, реставраторів, працівників державних органів охорони пам'яток історії та культури України

установив в Україні День пам'яток історії та культури, який щорічно відзначається 18 квітня – у Міжнародний день пам'яток і визначних місць [9]. На жаль, уже в січні 1998 р. діяльність Ради з питань збереження національної культурної спадщини припинилася. Серед ініціатив Президента України, які значною мірою вплинули на загальний стан із збереженням пам'яток історії та культури є Указ Президента України “Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культурного майна” № 1257 від 4 березня 1992 р. [10].

Проаналізувавши досвід культурного будівництва в перші роки незалежності України, 22 лютого 1996 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову “Про стан і заходи щодо розвитку української культури”, яка мала на меті посилити увагу органів державної влади та місцевого самоврядування до проблем розвитку культури в цілому та в усіх регіонах України, домогтися більш ефективної реалізації Комплексної програми основних напрямів розвитку культури, в Україні до 2005 р. й збільшення асигнувань та капіталовкладень для її потреб [11].

Однак, незважаючи на доволі інтенсивний нормотворчий процес у сфері збереження культурної спадщини, в перші роки незалежності основні принципи організації державної системи охорони пам'яток залишалися такими ж, як в останні роки існування СРСР, і ґрунтувалися на Законі Української РСР “Про охорону і використання пам'яток історії та культури” (1978 р.), який продовжував зберігати свою чинність. Вона базувалася на засадах відомчого розподілу об'єктів культурної спадщини між Міністерством культури України (історія, археологія, монументальне мистецтво) та Міністерством інвестицій і будівництва (архітектура та містобудування). У 1997 р. замість останнього почав діяти Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України (Держбуд України), до компетенції якого належали завдання “організації роботи, пов'язаної з охороною, обліком, використанням і реставрацією пам'яток архітектури і містобудування, а також районів історичної забудови, ведення Державного реєстру національного культурного надбання по цих пам'ятках”, координація “підрозділів охорони пам'яток архітектури і містобудування” [12].

Новий базовий законодавчий акт у сфері охорони пам'яток опрацьовувався протягом 1999–2000 рр. У його основу покладено конвенцію ЮНЕСКО “Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини” (1972 р.), що було цілком логічним кроком з огляду на ратифікацію конвенції Україною у 1989 р. Проте проєкт абсолютно не враховував, більше того – повністю відкидав увесь попередній досвід охорони пам'яток в Україні.

Зрештою, 8 червня 2000 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про охорону культурної спадщини”, який започаткував новий етап законодавчого регулювання питань збереження національної культурної спадщини. Закон ґрунтувався на принципах та базових поняттях, зафіксованих у міжнародних конвенціях та хартіях, уводив до правового обігу в Україні нові терміни і визначення, забезпечував можливості комплексного збереження історико-культурного середовища. У законі зафіксовано і подано визначення окремим юридичним термінам, зокрема як “культурна спадщина”, “об'єкт культурної спадщини”, “пам'ятка”, а також уперше сформульовано на законодавчому рівні зміст таких ключових понять пам'яткоохоронної діяльності, як “охорона культурної спадщини”,

“зони охорони пам’ятки”, “історичне населене місце”, “історичний ареал населеного місця”, “традиційний характер середовища”, “консервація”, “реабілітація”, “реставрація”, “музеефікація” пам’яток. Згідно з нормами закону в редакції 2000 р., об’єкт культурної спадщини — “місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов’язані з ними території чи водні об’єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об’єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність”. Тоді як “пам’ятка” визначалася як “об’єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України”. Запроваджувалася дворівнева класифікація об’єктів культурної спадщини: за типами (споруди (витвори), комплекси (ансамблі), визначні місця) та за видами (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні). Серед найважливіших новацій ухваленого Закону було законодавче забезпечення зобов’язань вищих органів виконавчої влади України щодо створення єдиної вертикалі органів охорони культурної спадщини України на чолі з “центральною органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини” [13, с. 42–43]. У подальшому до Закону України “Про охорону культурної спадщини” протягом 2001–2015 рр. було внесено значну кількість змін і доповнень, спрямованих на уточнення та розширення термінологічної бази, нормативно-правового врегулювання актуальних питань управління охороною об’єктів культурної спадщини, їх обліку, вивчення та збереження.

Після прийняття Закону “Про охорону культурної спадщини” було ухвалено ще низку законодавчих актів, у яких з різним ступенем деталізації регулювалися питання охорони пам’яток. Передусім слід відзначити Закон України “Про охорону археологічної спадщини” (2004 р.), яким значною мірою було конкретизовано і врегульовано особливості збереження та дослідження об’єктів археології на території України. Вперше в Україні на законодавчому рівні як юридичні терміни були закріплені визначення: “археологічна спадщина”, “об’єкт археологічної спадщини”, “пам’ятка археології”, “археологічна розвідка”, “археологічні розкопки”, “охорона археологічної спадщини”, “наукові дослідження археологічної спадщини”, “дослідник археологічної спадщини”, “дозвіл” на проведення археологічних розвідок та розкопок тощо. У питаннях організації охорони археологічних об’єктів, положення Закону ґрунтуються на принципах, визначених Законом України “Про охорону культурної спадщини” та іншими законодавчими актами. Водночас у Законі детально зафіксовано законодавчі засади здійснення наукових досліджень археологічної спадщини, права і обов’язки дослідників об’єктів археології, стверджено обов’язковість наукової археологічної експертизи при розгляді питань погодження документів із землеустрою та при виконанні містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень та інших земляних і підводних робіт, визначено статус знахідок, одержаних у результаті археологічних досліджень [14, с. 182–196]. Збереження, відтворення та охорона історичного середовища, охорона національного культурного надбання, в тому числі культурної спадщини, як найважливіші пріоритети та завдання держави в сфері культури підтверджені в Законі

України “Про культуру” (2010 р.). Також були схвалені нові законодавчі акти, які тією чи іншою мірою дотичні до справи охорони пам’яток – “Про землеустрій” (2003 р.), “Про державну експертизу землепорядної документації” (2004 р.), “Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об’єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки” (2004 р.), “Про тимчасову заборону приватизації пам’яток культурної спадщини” (2005 р.), “Про регулювання містобудівної діяльності” (2011 р.), або внесені достатньо суттєві зміни в раніше затверджені закони, зокрема, “Про архітектурну діяльність”, “Про основи містобудування” [15].

У 2002 р. створено єдину Державну службу охорони культурної спадщини (у 2006–2011 рр. – Державна служба охорони національної культурної спадщини). Уперше було затверджено методика грошової оцінки пам’яток. Уряд додатково уточнив умови передачі культових будівель – визначних пам’яток архітектури релігійним організаціям. У 2003 р. як дорадчий орган при Кабінеті міністрів України створено Міжвідомчу координаційну раду з питань охорони культурної спадщини [16, с. 547–629, 651–654; 17, с. 275, 334].

Відповідно до проведеної у 2010–2011 рр. оптимізації органів державного управління, Державна служба охорони національної культурної спадщини була ліквідована, її повноваження як спеціального державного органу управління в сфері охорони пам’яток культури передані Міністерству культури України. У межах міністерства діє Управління охорони нерухомої культурної спадщини, в структурі якого працюють Відділ збереження та використання нерухомої культурної спадщини, Відділ контролю за дотриманням законодавства в сфері охорони культурної спадщини, Сектор набуття правового режиму об’єктів та територій, пов’язаних з охороною нерухомої культурної спадщини.

У 2019 році за ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики розпочато процес створення Державної служби охорони культурної спадщини України та Державної інспекції культурної спадщини України. Закон про їх діяльність затверджено наприкінці 2019 року постановою Кабміну № 1185 [18]. Планувалось, що функціональні обов’язки служби охорони мали б спрямовуватися для реалізації політики з охорони спадщини, а інспекція була окремим центральним органом, в якому передбачені територіальні представництва [19].

У постанові від 24 грудня 2019 р. № 1185 пропонувалося питання надання адміністративних послуг у сфері охорони культурної спадщини врегулювати за допомогою визначення переліку документів для отримання адміністративних послуг у сфері охорони культурної спадщини, підстав для зупинення розгляду поданих документів, відмови у наданні адміністративних послуг. До цього також передбачено дерегуляцію відносин із надання погодження дозволу на рекламу, погодження проєкту землеустрою, науково-проєктної документації зі збереження пам’ятки, дозволу на земляні роботи, реєстрації дозволів на проведення археологічних досліджень в органах охорони культурної спадщини [20].

Отже, проголошення незалежності України започаткувало інтенсивний процес створення нових законодавчих та організаційних засад охорони культурної спадщини, зокрема, нерухомих пам’яток історії та культури. У його межах було підтверджено ставлення держави до цієї сфери, як до одного з пріоритетних напрямів

розвитку української культури, відбувався пошук нових структурних форм управління нею на загальнодержавному та регіональному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основи законодавства України про культуру від 14.02.1992 № 2117-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2117-12> (дата звернення: 25.03.2022).
2. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466 URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=466-92-%EF> (дата звернення: 25.03.2022).
3. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. Чернігів, 2011. С. 102.
4. Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури: Указ Президента України від 9 грудня 1995 р. № 1138/95. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1138/95> (дата звернення: 25.03.2022).
5. Про Всеукраїнський фонд відтворення пам'яток історико-архітектурної спадщини: Указ Президента України від 12 червня 1996 р. № 422/99. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96> (дата звернення: 25.03.2022).
6. Про Положення про Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені О. Гончара: Указ Президента України від 31 липня 1996 р. № 620/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620/96#Text> (дата звернення: 25.03.2022).
7. Про Раду з питань збереження національної культурної спадщини: Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 501/97. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/501/97> (дата звернення: 25.03.2022).
8. Про затвердження Положення про Раду з питань збереження національної культурної спадщини: Указ Президента України від 27 жовтня 1997 р. № 1198/97. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1198/97> (дата звернення: 25.03.2022).
9. Про День пам'яток історії та культури: Указ Президента України від 23 серпня 1999 р. № 1062/99. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1062/99> (дата звернення: 25.03.2022).
10. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культурного майна: Указ Президента України від 4 березня 1992 р. № 1257. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/125/92> (дата звернення: 25.03.2022).
11. Про стан і заходи щодо розвитку української культури: постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1996 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.03.2022).
12. Про Положення про Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України: Указ Президента України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1342/97> (дата звернення: 25.03.2022).
13. Про охорону культурної спадщини: Закон України. Пам'ятки України. 2000. № 1. С. 42–43.
14. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. Чернігів, 2011. С. 182–196.
15. Основи пам'яткознавства. К. 2012. С. 313.
16. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. Чернігів, 2011. С. 547–629, 651–654.
17. Основи пам'яткознавства. К. 2012. С. 275, 334.
18. Про затвердження положень про деякі центральні органи виконавчої влади у сфері культури та внесення змін до Положення про Міністерство культури, молоді та спорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-%D0%BF#Text1> (дата звернення: 25.03.2022).
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження традиційного характеру середовища та протидії хаотичній забудові: проект Закону України. URL: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/8628-ob-1.pdf> (дата звернення: 25.03.2022).
20. Про затвердження положень про деякі центральні органи виконавчої влади у сфері культури та внесення змін до Положення про Міністерство культури, молоді та спорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-%D0%BF#Text1> (дата звернення: 25.03.2022).

© Nepomiashchykh Vitalii, 2022

REFERENCES

1. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro kulturu. "Fundamentals of the legislation of Ukraine on culture from 14.02.1992 No. 2117-XII". URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2117-12> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia. "On approval of the Regulations on the State Register of National Cultural Heritage: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 12.08.1992 No. 466". URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=466-92-%EF> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
3. Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny. "Collection of normative legal acts in the field of cultural heritage protection. Chernihiv, 2011. 102 p. [in Ukrainian].
4. Pro zakhody shchodo vidtvorennia vydatnykh pamiatok istorii ta kultury. "On measures to recreate outstanding monuments of history and culture: Decree of the President of Ukraine of December 9, 1995 No. 1138/95". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1138/95> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
5. Pro Vseukrainskyi fond vidtvorennia pamiatok istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny. "On the All-Ukrainian Fund for the Reconstruction of Monuments of Historical and Architectural Heritage: Decree of the President of Ukraine of June 12, 1996. No. 422/99". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
6. Pro Polozhennia pro Vseukrainskyi fond vidtvorennia vydatnykh pamiatok istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny imeni O. Honchara. "On the Regulations on the All-Ukrainian Fund for the Reproduction of Outstanding Monuments of Historical and Architectural Heritage O. Honchar: Decree of the President of Ukraine of July 31, 1996 No. 620/96". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620/96#Text> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
7. Pro Radu z pytan zberezhennia natsionalnoi kulturnoi spadshchyny. "On the Council for the Preservation of National Cultural Heritage: Decree of the President of Ukraine of June 10, 1997 No. 501/97". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/501/97> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Radu z pytan zberezhennia natsionalnoi kulturnoi spadshchyny. "On approval of the Regulations on the Council for the Preservation of National Cultural Heritage: Decree of the President of Ukraine of October 27, 1997 No. 1198/97". URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1198/97> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
9. Pro Den pamiatok istorii ta kultury. "On the Day of Monuments of History and Culture: Decree of the President of Ukraine of August 23, 1999 No. 1062/99". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1062/99> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
10. Pro zakhody shchodo povnennia relihiinym orhanizatsiiam kulturnoho maina. "On measures to return cultural property to religious organizations: Decree of the President of Ukraine of March 4, 1992 No. 1257". URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/125/92> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
11. Pro stan i zakhody shchodo rozvytku ukrainskoi kultur. "On the state and measures for the development of Ukrainian culture: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 22, 1996 No. 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-96-%D0%BF#Text> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
12. Pro Polozhennia pro Derzhavnyi komitet budivnytstva, arkhitektury ta zhytlovoi polityky Ukrainy. "On the Regulations on the State Committee for Construction, Architecture and Housing Policy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1342/97> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].
13. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy. "On protection of cultural heritage: Law of Ukraine". Sights of Ukraine. 2000. No. 1. P. 42–43 [in Ukrainian].
14. Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny. "Collection of normative legal acts in the field of cultural heritage protection". Chernihiv. 2011. P. 182–196 [in Ukrainian].
15. Osnovy pamiatkoznavstva. "Fundamentals of monument science". K. 2012. 313 p. [in Ukrainian].
16. Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoyi spadshchyny. "Collection of normative legal acts in the field of cultural heritage protection". Chernihiv. 2011. P. 547–629, 651–654 [in Ukrainian].

17. Osnovy pamatkoznavstva. "Fundamentals of monument science". K. 2012 P. 275, 334 [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia polozhen pro deiaki tsentralni orhany vykonavchoi vlady u sferi kultury ta vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo kultury, molodi ta sportu Ukrainy. "On approval of regulations on some central executive bodies in the field of culture and amendments to the Regulations on the Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 24, 2019 No. 1185". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-%D0%BF#Texti> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].

19. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zberezhenia tradytsiinoho kharakteru seredovyshcha ta protydii khaotychnoi zabudovi. "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Preservation of the Traditional Nature of the Environment and Counteraction to Chaotic Development: Draft Law of Ukraine". URL: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/8628-ob-1.pdf> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia polozhen pro deiaki tsentralni orhany vykonavchoi vlady u sferi kultury ta vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo kultury, molodi ta sportu Ukrainy. "On approval of regulations on some central executive bodies in the field of culture and amendments to the Regulations on the Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 24, 2019 No. 1185". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-%D0%BF#Texti> (Date of Application: 25.03.2022) [in Ukrainian].

UDC 340.13:351.853(477)

Nepomiashchykh Vitalii,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9933-6142

LEGISLATIVE BASIS FOR THE PROTECTION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE MONUMENTS IN THE INDEPENDENT UKRAINE

The origins establishing legislative principles of protection of historical and cultural monuments in Ukraine date back to the proclamation of independence of our state. The key document in the beginning of the formation of the state system of historical and cultural monuments protection was the adoption of the law "The Fundamentals of Legislation on Culture". It laid the foundation for the preservation of historical and cultural heritage monuments in Ukraine, and also for the first time defined the term "cultural values", which included the objects of material and spiritual culture, having artistic, historical, ethnographic and scientific value.

An important step for detailing and specifying the issue of historical and cultural heritage values was the conclusion of the State Register of National Cultural Heritage. This document is based on the gradation of the objects of national cultural patrimony corresponding to the provisions of the RSFSR Law "On the protection and use of historical and cultural monuments". The proclamation of independence of Ukraine brought to life an intensive process of creating a new legislative and organizational framework for the protection of cultural heritage, in particular immovable monuments of history and culture. In its framework the attitude of the state to this sphere as one of the priority directions of development of Ukrainian culture was confirmed, the

© Nepomiashchykh Vitalii, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).2](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).2)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

search of new structural forms of its management on the national and regional levels took place.

Since the mid-1990s the President of Ukraine adopted a number of decrees that were aimed at organizing events to reproduce outstanding historical and cultural monuments, the creation of the All-Ukrainian Fund for the Restoration of Historical and Architectural Monuments and the Council on the Preservation of the National Cultural Heritage, as well as the definition of the Day of Historical and Cultural Monuments.

Beginning of the new millennium marked the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the qualitatively new Law of Ukraine “On the protection of cultural heritage”, which marked the beginning of a new stage of legislative regulation of the preservation of national cultural heritage. Subsequently, there was adopted the Law of Ukraine “On protection of archaeological heritage”, which specified and regulated the peculiarities of preservation and research of archaeological objects on the territory of Ukraine to a great extent. In practice, the legislation has undergone comprehensive improvements and enhancements for more effective work of the bodies for the protection and preservation of historical and cultural monuments.

Keywords: cultural heritage, monuments of history and culture, normative-legal documents, science, town-planning, architecture, archeological finds, monuments of art, documentary monuments.

Отримано 07.04.2022

Чисніков Володимир Миколайович,доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-2020-7298

Бурян Вікторія Володимирівна,науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-6647-1399

УЧЕНІ-ПОЛІЦЕЙСТІ НОВОРОСІЙСЬКОГО (ОДЕСЬКОГО) УНІВЕРСИТЕТУ П.М. ШЕЙМІН І О.Є. НАЗІМОВ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті на підставі нових знахідок сучасних науковців висвітлюється життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність учених-поліцейстів кінця XIX – поч. XX ст. Новоросійського (Одеського) університету: ординарного професора П.М. Шейміна (1860 – після 1916) та екстраординарного професора О.Є. Назімова (1851–1902), які стояли у витоків вітчизняної адміністративно-правової науки.

Ключові слова: Шеймін П.М., Назімов О.Є., Новоросійський (Одеський) університет, поліцейське право, внутрішнє управління, адміністративно-правова наука, державне право, історія поліції.

Серед визнаних авторитетів-юристів кінця XIX– поч. XX ст. вважалися учені-поліцейсти Новоросійського (Одеського) університету П.М. Шеймін і О.Є. Назімов, які стояли у витоків вітчизняної адміністративно-правової науки. Саме вони упродовж майже десяти років викладали на юридичному факультеті університету в повному обсязі курс поліцейського права.

Слід зазначити, що за радянських часів імена цих талановитих дореволюційних учених і педагогів були незаслужено забуті. Тільки наприкінці XX – поч. XXI ст. відомості про них та їхні праці почали з'являтися в роботах сучасних науковців: Б.С. Бачура, В.К. Белобородова, В.В. Бурян, С.О. Єгорова, Ю.Я. Касьяненко, Ю.І. Римаренка, В. М. Сирих, І.Б. Усенка, В.М. Чиснікова та ін. При цьому слід відзначити працю Б.С. Бачура, який на підставі матеріалів Державного архіву Одеської області та інших джерел суттєво доповнив біографію П.М. Шейміна.

Автори цієї публікації ставлять за мету ознайомити читачів з науково-педагогічною діяльністю учених-поліцейстів Новоросійського (Одеського) університету П.М. Шейміна і О.Є. Назімова, беручи до уваги нові знахідки дослідників.

Петро Миколайович Шеймін (1860 – після 1916) народився в с. Самарово Тобольської губернії (нині м. Ханті-Мансійськ, Російська Федерація) у багатодітній селянській родині, яка мала 13 дітей. Петро був четвертою дитиною у сім'ї. Початкову освіту він отримав у Самарському сільському училищі. У 1879 році

закінчив Тобольську класичну гімназію і вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Дякуючи своїй настирливості та природній обдарованості, студент Шеймін успішно закінчив університет зі ступенем кандидата прав, отримавши золоту медаль за випускний твір “Паспортная система в России” (1883) [1, 8].

Після закінчення вишу талановитого молодого юриста залишили при університеті для підготовки до професорського звання на кафедрі поліцейського права (1884–1886). Там же витримав іспит на ступінь магістра поліцейського права (1884) і невдовзі отримав право викладати поліцейське право у званні приват-доцента (1886).

Новоросійський університет. м. Одеса

У серпні 1886 року магістрант П.М. Шеймін за розпорядженням Міністерства народної освіти призначається приват-доцентом по кафедрі поліцейського права Новоросійського університету в Одесі. Справа в тому, що після смерті професора М. М. Шпилевського (1837–1883), посада, яку він обіймав, упродовж трьох років залишалася вакантною.

Спочатку приват-доцент П.М. Шеймін разом із професором В.В. Сокольським (1848–1921) читали окремі теми поліцейського права. Невдовзі, починаючи з осені 1887 року, Петро Миколайович самостійно забезпечував повний курс зазначеної дисципліни. Курс поліцейського права він продовжував читати в університеті до кінця 1889 року.

Незважаючи на велику і плідну педагогічну роботу, він продовжував займатися науковою діяльністю. Основними її напрямками були проблеми поліцейської науки, яким він присвячував більшість своїх праць: “Задача, содержание и история науки полицейского права” (Одеса, 1887), “Полицейское право” (Одеса, 1887–1888), а також магістерська дисертація “Полицейская борьба с нарушениями общественной безопасности по германскому праву” (Одеса, 1889).

30 грудня 1889 року Міністерство народної освіти видало наказ про направлення Петра Миколайовича у наукове відрядження за кордон терміном на

© Chysnikov Volodymyr, Buran Victoriia, 2022

один рік. Після закінчення відраядження, у січні 1892 року, він знову повернувся на кафедру поліцейського права Новоросійського університету, яку після його від'їзду за кордон очолював екстраординарний професор О.Є. Назімов. Разом з останнім П.М. Шеймін продовжував протягом майже десяти років викладати в повному обсязі курс поліцейського права.

Основною науковою працею вченого цього періоду слід вважати “Учебник права внутреннего управления (полицейского права)” (вип. I–IX, СПб. – Одеса, 1891–1897). У ній автор висвітлював поняття, завдання, правовий характер і систему права внутрішнього управління. Науку поліцейського права він розглядав як складову права управління. Під внутрішнім управлінням автор розумів діяльність держави, яка полягає у створенні умов, за наявності яких забезпечується внутрішня безпека і добробут народу, а також здійснюється захист і сприяння його матеріальним і духовним інтересам. Основне завдання права управління полягає у викладенні тих правових норм, які мають своїм предметом організацію і діяльність органів управління. Серед джерел права внутрішнього управління автор називає закони, державні договори, місцеві статuti і звичаєве право. На думку вченого, у різні історичні періоди діяльність держави у сфері управління має різний характер. Зокрема, управління поділяється на окремі види: судове, фінансове, військове, міжнародне і внутрішнє. За П.М. Шейміним, “наука, яка вивчає правові норми галузі внутрішнього управління, називається наукою поліцейського права або наукою внутрішнього управління”. Система її складається з таких розділів: регулювання особистих відносин; заходи щодо суспільного здоров'я; поліція безпеки; устрій освіти; поліція моралі; законодавство про бідних і благодійність; управління господарським життям.

Значна увага у підручнику приділялася розгляду проблем розвитку адміністративної юстиції у Франції, Німеччині, Англії та Росії. Так, автор, погоджуючись з професором І.Т. Тарасовим (1849–1929), зазначав, що прагнення держави врегулювати повноваження органів управління за допомогою законодавчих актів і захистити особисті права громадян від втручання адміністрації тільки тоді здійсниться, коли держава утворить незалежні від адміністрації установи, на які буде покладено, з одного боку, завдання охорони законодавчих актів, а з іншого – охорони прав окремих осіб. Саме такими установами є адміністративні суди. Вчений уважав, що основним недоліком цих судів у Росії є відсутність у державі “...єдиної самостійної, незалежної установи, яка б вирішувала всі конфлікти в галузі управління і усувала в багатьох випадках привід і причину діяти органам управління за їх власним розсудом щодо закономірності управління”.

Підручник П.М. Шейміна складався із загальної та особливої частини. Як вважав В.В. Івановський (1854–1926), теоретичні погляди автора формулювалися під впливом робіт німецького вченого-адміністративіста Л. Штейна. Основним методом дослідження став порівняльно-історичний, а “...предметом викладу слугувало адміністративне законодавство” [2, 581].

Основні наукові праці П.М. Шейміна, крім згаданих вище: “Франкское королевство и монархия” (Одесса, 1887); “Очерк современного состояния народных школ в Пруссии” (СПб., 1890.); “Закон, обычаи и цыгане” (СПб., 1898); “Письмо

в редакцію” (СПб., 1898); “Отзыв проф. П.Н. Шеймина о трудах б. ад.-проф. Т.В. Локтя” (Новая Александрия, 1914).

Значне місце в науковій спадщині вченого посідали також переклади творів німецьких учених-адміністративістів. Зокрема, за його перекладом і передмовою вийшли книги: “Мейер Г. Государственные административные учреждения Англии, Франции, Германии и Австрии” (Одеса, 1889); “Иолли Л. Народное образование в Западно-европейских государствах” (СПб, 1890); “Ленинг Э. Полиция нравственности: (Пьянство, азартные игры, половое распутство и истязание животных)” (СПб, 1890); “Зейдель М. Полиция безопасности” (Гродно, 1891); “Иолли Л. Медико-санитарный строй и законодательство в Западно-европейских государствах” (Одеса, 1892).

Петро Миколайович написав кілька статей для “Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона”. Заслужують на увагу дві його академічні праці: “Полиция”, а також “Предупреждение и пресечение преступлений”. Наприклад, перша стаття розміщувалася на 19 сторінках (с. 329–339) і мала 6 розділів:

I. Полиция, ее деятельность, история, характер и классификация. Определение науки полицейского права.

II. Наука полицейского права и ее главные направления: 1) в Германии, 2) во Франции, 3) в Англии и 4) в России.

III. Организация, права и круг ведомства полицейских чинов и учреждений: 1) в германских государствах, 2) во Франции, 3) в Англии и 4) в России: А) История полицейских учреждений и органов, Б) Современные полицейские учреждения: центральные, уездные, городские, городов Царства Польского и Прибалтийских, С.-Петербурга, Москвы и Варшавы; специальные полицейские учреждения и органы.

IV. Расходы государства и общин на содержание органов полиции безопасности в Зап. Европе и России.

V. Полицейские законы, полицейские распоряжения и сборники их в России и Западно-европейских государствах.

VI. Полицейские кодексы. Устав предупреждения и пресечения преступлений.

У Новоросійському університеті Петро Миколайович залишався працювати до вересня 1900 року. У тому ж місяці його призначили на посаду виконуючого обов'язки ад'юнкта-професора Інституту сільського господарства і лісівництва в м. Новій Олександрії (Люблінська губернія), де він викладав законодавство, політичну економію та статистику.

Що спонукало відомого вченого залишити Новоросійський університет, де він протягом тривалого часу плідно займався викладацькою діяльністю, а його наукові праці стали значним внеском у розвиток поліцейстики? Причина такого рішення достовірно невідома. Як вважає дослідник Б.С. Бачур, в Одесі не була вирішена для П.М. Шейміна “...одна, дуже важлива проблема; з якихось причин він не зміг, або йому не дозволили захистити магістерську дисертацію, незважаючи на те, що вона була підготовлена і видана ще у 1889 р.” [1, с. 10].

Працюючи в Інституті сільського господарства і лісівництва, Петро Миколайович одночасно відкрив у Новій Олександрії приватне чотирикласне училище с програмою казенних гімназій (1903), а через три роки з дозволу

міністра народної освіти заснував приватну гімназію, яка згодом була переведена до Варшави.

У зв'язку з початком Першої світової війни 1914 року Новоолександрівський інститут сільського господарства і лісівництва евакуювали до м. Харкова. З цієї причини П.М. Шеймін змушений був призупинити свою викладацьку діяльність і повністю присвятити себе організації народної освіти. Таке рішення Петро Миколайович прийняв після того, як піклувальник Варшавського учбового округу князь Куракін запропонував йому переїхати до Москви і відкрити там свою власну гімназію для учнів-біженців. У липні 1915 року вчений залишив Варшаву і переїхав до другої столиці імперії, де через два місяці почала функціонувати його приватна гімназія, в якій нараховувалося 190 учнів, евакуйованих із різних середніх учбових закладів Варшавського, Віленського, Київського та Ризького учбових округів.

П.М. Шеймін також планував відкрити у 1916 році в Москві приватне вище чотирикласне училище для дітей біженців, приватні загальноосвітні курси для дорослих обох статей, приватні спеціальні курси середнього і нижчого розрядів і учбово-педагогічний освітній кінематограф. Дозвіл на їх відкриття Петро Миколайович отримав ще у травні 1915 року, коли знаходився у Варшаві. Гадаємо, що повністю реалізувати ці плани в життя йому навряд чи вдалося. 29 грудня 1916 року наказом міністра народної освіти він був призначений директором Варшавської гімназії. Як склалася подальша доля талановитого вченого і педагога Петра Миколайовича Шейміна дослідникам встановити поки що не вдалося. Не вдалося також знайти і його фотографію.

Що стосується сімейного стану П.М. Шейміна, то він був одружений з Магдаленою Петрівною Волосевич, яка народила йому двох синів: старшого – Олександра (1899, Одеса) і молодшого – Гліба (1902, Нова Олександрія).

Олександр Євгенович Назімов (1851–1902) народився в сім'ї поміщиків Псковської губернії. Його батько закінчив Петербурзький університет, був військовослужбовцем, а після відставки обіймав посаду мирового судді. Мати майбутнього вченого народилася в родині багатого поміщика і була дуже релігійною людиною. Ця релігійність частково передалась і єдиному в сім'ї сину.

Систематичної шкільної освіти Олександр не отримав, тому що частину дитинства провів за кордоном, у м. Штутгарті (Швейцарія), де тривалий час лікувалася його мати. Спочатку він навчався вдома під керівництвом домашнього репетитора – відомого лінгвіста, майбутнього академіка Ф.Ф. Фортунатова, а потім в одній із московських гімназій [3, 337].

Після переїзду сім'ї в кінці 1860-х років на проживання до Києва О.Є. Назімов навчався в Ніжинській гімназії. У 1874 році він закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира, отримавши вчений ступінь кандидата прав. Його кандидатський твір “Характеристические воззрения западноевропейских писателей на представительное правление” був опублікований спочатку в “Университетских известиях”, а згодом окремою брошурою [4]. Незважаючи на те, що його залишали на кафедрі державного права як стипендіата для підготовки до професорського звання, молодий юрист віддав перевагу практичній діяльності. Працював помічником присяжного повіреного, присяжним повіреним при Київському окружному суді, неодноразово виступав захисником у справах із державних злочинів. При наполяганні свого наукового наставника професора О.В. Романоваича-Славатинського, який цінував здібності свого учня, Олександр Євгенович у 1880 році склав іспит з державного права в Київському університеті та отримав звання магістранта. Однак закріпитися за університетом йому не вдалося за відсутністю вільних вакансій, і наступного року він переїхав до Ярославля, де був обраний приват-доцентом кафедри державного права.

У цей період основні дослідження вченого були присвячені проблемам державного права зарубіжних країн. Зокрема, значну увагу він приділяв вивченню теорії конституційного права пруського юриста Р. Гнейста. Свої погляди з цього приводу О.Є. Назімов виклав у праці “Теория конституционализма и самоуправления Рудольфа Гнейста” (Ярославль, 1881 р.). Основне призначення держави він визнавав у дусі природно-правничої доктрини, обмежуючи її роль охороною особистої свободи громадян. Учений досить критично ставився до проголошеної Ж.-Ж. Руссо ідеї народного суверенітету [5, 30–31].

У 1886 році О.Є. Назімов захистив у Київському університеті магістерську дисертацію за монографією “Реакция в Пруссии (1848–1858 гг.)”. Цією працею він заявив про себе як про значного талановитого вченого в галузі державного права. Професори В.М. Нечаєв і О.В. Романоваич-Славатинський вважали цей твір “видатним вкладом у російську політико-юридичну літературу” [6, 117]. Пізніше професор О.В. Романоваич-Славатинський надіслав для ознайомлення книгу О.Є. Назімова відомим німецьким ученим-державознавцям Л. Штейну та Г. Гнейсту, які високо оцінили твір російського колеги.

Після захисту дисертації Олександр Євгенович отримав звання доцента, а через три роки вже виконував обов'язки екстраординарного професора, викладаючи не лише державне, а й адміністративне (поліцейське) право. У 1889 році він підготував і видав навчальний посібник “Конспект по русскому государственному праву” [7]. Влітку того ж року він здійснив поїздку на Соловецькі острови, де зібрав цікавий матеріал з історії народної творчості російського народу, зокрема билини, поезію тощо.

У 1891 році О.Є. Назімов перевівся до Новоросійського університету (Одеса) на кафедру поліцейського права, виконуючи обов'язки екстраординарного професора цієї кафедри. Дев'яності роки XIX століття були для вченого досить

продуктивними. Через два роки після зайняття посади він підготував конспект лекцій з поліцейського права, виданий спочатку гектографічним способом під назвою “Учение о внутреннем управлении (Полицейское право)”, а потім – після його смерті – “Лекции по полицейскому праву”, Одеса, 1903 р. [8, 186].

Державне управління вчений розглядав як природне завершення вчення про державний устрій. Між цими дисциплінами, за його словами, існують відношення, подібні до тих, “що існують між анатомією й фізіологією”. Учення про державний устрій (державне право) вивчає структуру державних органів і ту роль, яку виконує кожний з них “в економії цілого”. Учення про державне управління розглядає ці органи в їх взаємозв’язку та узгодженій діяльності “у ході здійснення мети співжиття”.

Під правом внутрішнього управління автор розумів “сукупність юридичних норм, регулюючих улаштування і діяльність органів внутрішнього управління”. Поліцейське право, як складова внутрішнього управління, являє собою “...ті юридичні норми, якими повинні керуватися органи поліцейської влади при обмеженні особистої свободи громадян заради мети державної діяльності” [9, 1–16].

Головна і безпосередня мета внутрішнього управління вбачалась ученим у турботі в благоустрої народу, в розвитку фізичних, інтелектуальних й економічних можливостей населення узгодженою діяльністю уряду та суспільства. У науці внутрішнього управління він виділяв два основних розділи: вчення про державний благоустрій і вчення про поліцію безпеки. Діяльність держави з благоустрою полягає в заснуванні залізниць, лікарень, пошти, у турботі про розвиток кредитних установ без примусового користування ними тощо, тоді як характерною рисою поліцейської діяльності є елемент примусу. Науковець уважав аксіомою поліцейської науки наявність громадської основи у справах державного управління, розвиток громадського самоврядування участю в діяльності органів регіонального управління” [10, 391].

Значне місце в лекційному курсі з поліцейського права О.Є. Назімов приділяв історичному вивченню інституту внутрішнього управління. В його лекціях досить ґрунтовно висвітлювалися історичні аспекти розвитку адміністративно-поліцейських установ у Росії, (починаючи з петровських часів), давалися історичні огляди законодавства про справи щодо преси, урядових заходів у галузі суспільного призіння, народної освіти, охорони здоров’я тощо [11, 597–598]. Він вважав, що вивчення адміністративного (поліцейського) права неможливе без досконалого знання історії та філософії, наголошуючи, що адміністративіст “повинен бути водночас і юристом, і філософом, й істориком” [12, 43].

У 1895–1896 роках професор Назімов побував у Сполучених Штатах Америки, де його, як представника державної науки, цікавила американська Конституція. Він проїхав майже всією Америкою: відвідав Нью-Йорк, Чикаго, Ніагару тощо.

Слід також зазначити, що професор О.Є. Назімов, крім викладацької та наукової діяльності, інколи виступав у одеських судах захисником у кримінальних справах. Збереглися спогади колег по факультету та студентів про те, як на початку 1896 року він виступав захисником у справі свого колишнього студента Б.А. Мітта, притягнутого до суду за образу поліцейської влади. Дякуючи високому професіоналізму й блискучим ораторським здібностям, Олександр Євгеновичу вдалося переконати суддів у невинуватості підсудного і його було виправдано.

Протягом 1898–1901 років професор О.Є. Назімов брав участь у підготовці законопроекту з питань якості харчових продуктів і напоїв у Росії. Його праці на цю тематику “Очерк западноевропейских законодательств о фальсификации” (1900 р.) і “Обзор русского санитарного законодательства о питательных продуктах” (1900 р.) отримали високу оцінку в наукових і суспільних колах. Він також був автором статей, критико-бібліографічних нарисів у періодичних виданнях (“Юридический вестник”, “Судебный вестник”, “Юридическая библиография” (Ярославль), “Вестник винодела”, “Одесский листок” тощо).

Учений також захоплювався поезією як вітчизняною, так і зарубіжною.

25 квітня 1900 року О.Є. Назімов прочитав в Актовому залі університету публічну лекцію, присвячену творчості німецького поета й публіциста Генріха Гейне, яка потім була опублікована в газеті “Одесский листок” і видана окремою брошурою [13].

Останні роки життя Олександра Євгеновича характеризуються плідною працею над докторською дисертацією, присвяченою історії Міністерства поліції (1811–1819 рр.) [14]. Він кожного року їздив у відрядження до Петербургу та Москви, де вивчав у архівах Міністерства внутрішніх справ матеріали з цієї тематики. Робота над дисертацією настільки захопила вченого, що навіть за кілька місяців до смерті він скористався перебуванням у Парижі через хворобу, щоб ознайомитись із потрібними йому архівними матеріалами.

Професор І.А. Линниченко, характеризуючи творчу спадщину О.Є. Назімова, наголошував: “На этом небольшом наследии лежит печать крупного таланта – строгая логичность и глубина мысли, сжатость выражения, изящная прелесть стиля, тонкий юмор – все эти качества делают немногочисленные труды произведения выдающимися” [15, 23]. Тому не випадково професор О.Є. Назімов ще за життя був визнаний видатним ученим-правником. Його біографія з’явилася в Енциклопедичному словнику Брокгауза та Єфрона у 1892 році [16, 585].

У березні 1901 року професора О.Є. Назімова обрали деканом юридичного факультету Новоросійського університету. На цій посаді він пропрацював недовго, адже змушений був за станом здоров’я поїхати на лікування до Франції, а потім – в Алжир. На превеликий жаль, лікування за кордоном йому не допомогло, він повернувся до Одеси. У ніч на 1 жовтня 1902 року 50-річний декан юридичного факультету Новоросійського університету екстраординарний професор Олександр Євгенович Назімов помер від базедової хвороби. Сім’ї після себе він не залишив, тому що був неодружений. Про його смерть повідомляли як місцеві [17], так і центральні періодичні видання [18, 1933–1936]. Газета “Киевлянин”, наприклад, через п’ять днів після опублікування некролога, посилаючись на одеські газети, надрукувала статтю про останні дні життя й смерть професора О.Є. Назімова. Зокрема в газеті писалося: “... В воскресенье, 29 сентября [19], в 7 часов вечера больного посетил проф. Шаповаленко. Несмотря на тяжелое состояние, Назимов не пожелал воспользоваться медицинской помощью. В 12 ч. ночи к больному в комнату вошла его квартирная хозяйка г-жа Сестринская, у которой он квартировал около 12 лет. Угасавший профессор просил ее посидеть немного, а затем уснул спать, прося ночью навестись. Когда, спустя два часа, г-жа Сестринская вошла в комнату, то ужаснулась: А.Е. Назимов лежал на полу, возле кровати. Он был мертв...” [20].

У 1904 році колеги та учні вченого видали під редакцією професора І.А. Линниченка книгу “Профессор Александр Евгеньевич Назимов. Биография и воспоминания”, в якій були зібрані його наукова спадщина, спогади й біографічні замітки про нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бачур Б.С.* Забытые имена: Петр Николаевич Шеймин. Правова держава. 2018. № 30. С. 8–13.
2. *Чисников В.М., Буран В.В.* Шеймин Петро Миколайович. Антологія міжнародного поліцейського права (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація): у 2-х т. (за ред. Ю.І. Римаренка та ін.). Херсон. 2010. Т. 1: Від камералістики до поліцейстики. С. 581–582.
3. *Кудінова Л.Ю.* Назимов Олександр Євгенович. Професори Одеського (Новоросійського) університету. Одеса, 2002.
4. *Назимов А.* Характеристические воззрения западноевропейских писателей на представительное правление. К., 1875. 32 с.
5. *Касьяненко Ю.Я.* Назимов Олександр Євгенович. Юрид. енциклопедія. К., 2002. Т. 4 (Н–П).
6. *Егоров С.А.* Выдающийся русский юрист А.Е. Назимов. Государство и право. 2000. № 2.
7. Конспект по русскому государственному праву, составленный доцентом А.Е. Назимовым. Ярославль 1889. 200 с.
8. *Назимов Олександр Євгенович.* Адміністративно-правова наука та освіта в персоналіях: довідник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, Т.О. Корломоєць, Д.В. Лученка. Запоріжжя, 2020. 312 с.
9. Учение о внутреннем управлении (Полицейское право). Конспект лекций и д. экстраординарного профессора А.Е. Назимова. Одесса, 1893.
10. *Буран В.В.* Назимов Олександр Євгенович. Міжнародна поліцейська енциклопедія. К., 2003. Т. 1: Понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія та практика.
11. *Буран В.В., Чисников В.М.* Назимов Олександр Євгенович. Антологія міжнародного поліцейського права (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація): у 2-х т. / за заг. ред. Ю.І. Римаренка та ін. Херсон, 2007. Т. 1: Від камералістики до поліцейстики.
12. *Гурлянд И.Я.* Воспоминания. Профессор Александр Евгеньевич Назимов. Биография и воспоминания современников. Одесса, 1904.
13. *Назимов А.Е.* Генрих Гейне как поэт и публицист. Публичная лекция А.Е. Назимова, прочитанная 25 апреля 1900 г. в Актовом зале университета. Одесса: 1900, 9 с.
14. *Авалиани С.Л.* Бумаги профессора А.Е. Назимова. Одесса, 1911. 95 с.
15. Профессор Александр Евгеньевич Назимов. Биография и воспоминания современников. Одесса, 1904.
16. *Назимов Александр Евгеньевич.* Русский биографический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. М., 2007.
17. Профессор А.Е. Назимов (некролог). Киевлянин. 1902. 5 октября.
18. *Ивановский И.* Профессор А.Е. Назимов (некролог). Право. 1902.
19. В газеті помилка: треба – “30 сентября”.
20. К кончине профессора А.Е. Назимова. Киевлянин. 1902. 10 октября.

REFERENCES

1. *Bachur B.S.* (2018). Zabytyie imena: Piotr Nykolaievich Sheimyn. “Forgotten names: Piotr Nikolaievich Sheimin”. Constitutional state. No. 30. P. 8–13 [in Russian].
2. *Chysnikov V.M., Buran V.V.* (2010). Sheimin Petro Mykolaiovych. Antolohiia mizhnarodnoho politseiskoho prava (Istoriia. Predmet. Metody. Normy. Klastyfikatsiia). “Anthology of International Police Law (History. Subject. Methods. Norms. Classification): in two volumes (edited by Yu.I. Ry-marenko, etc.)”. Vol. 1. From chamberlain to police. Kherson. P. 581–582 [in Ukrainian].
3. *Kudinova L.Yu.* (2002). Nazimov Aleksandr Yevhenovych. Profesory Odeskoho (Novorossiiskoho) universytetu. “Professors of Odessa (Novorossiisk) University”. Odesa [in Ukrainian].
4. *Nazimov A.* (1875). Kharakteristicheskie vozzreniia zapadno-evropeyskykh pysatieliei na predstavytelnoie pravlenie. “Characteristic views of Western European writers on representative government”. K., 32 p. [in Russian].
5. *Kasianenko Yu.Ya.* (2002). Nazimov Alieksandr Yevhenovych. Jurid. encyclopedia. Vol. 4 (N–P). K. [in Ukrainian].

© Chysnikov Volodymyr, Buran Victoriia, 2022

6. *Ehorov S.A.* (2000). Vydaiushchiysia russkyi yuryst A.Ye. Nazimov. "Prominent Russian lawyer A.Ye. Nazimov". The state and law. No. 2 [in Russian].
7. Konspekt po russkomu gosudarstvennomu pravu, sostavliennyi dotsentom A.E. Nazimovym. "Synopsis on Russian state law, compiled by Associate Professor A.Ye. Nazimov". Yaroslavl 1889. 200 p. [in Russian].
8. *Nazimov Oleksandr Yevhenovych*. Administratyvno-pravova nauka ta osvita v personaliiakh: dovidnyk. "Administrative and legal science and education in personalities: handbook" / for gen. ed. Y.P. Bytiak, T.O. Korlomoiets, D.V. Luchenko. Zaporizhzhia, 2020. 312 p. [in Ukrainian].
9. Ucheniie o vnutrienniim upravlenii (Politseiskoie pravo). "The doctrine of internal management (Police law)". Lecture notes, etc. Extraordinary Professor A.Ye. Nazimov. Odessa, 1893 [in Russian].
10. *Buran V.V.* (2003). Nazimov Oleksandr Yevhenovych. "International Police Encyclopedia". Vol. 1. Conceptual apparatus. Conceptual approaches. Theory and practice. K. [in Ukrainian].
11. *Buran V.V., Chisnikov V.M.* (2007). Nazimov Oleksandr Yevhenovych. Antolohiia mizhnarodnoho politseiskoho prava (Istoriia. Predmet. Metody. Normy. Klasyfikatsiia). "Anthology of International Police Law (History. Subject. Methods. Norms. Classification) in two volumes" / for gen. ed. by Y.I. Rymarenko and others. Kherson. Vol.1: From chamberlain to police [in Ukrainian].
12. *Gurliand I.YA.* (1904). Vospominaniia. Professor Aleksandr Evhenyevich Nazimov. "Memories. Professor Alexander Evgenyevich Nazimov". Biography and memories of contemporaries. Odessa [in Russian].
13. *Nazimov A.Ye.* (1900). Genrikh Geine kak poet i publitsist. "Heinrich Heine as a poet and publicist". Public lecture by A.E. Nazimova, read on April 25, 1900 in the Assembly Hall of the University. Odessa: 1900, 9 p. [in Russian].
14. *Avaliani S.L.* (1911). Bumagi professora A.E. Nazimova. "The papers of Professor A.E. Nazimova". Odessa. 95 p. [in Russian].
15. Professor Aliksandr Yevhenievich Nazimov. Biohrafii i vospominaniia sovriemennikov. "Professor Aliksander Nazimov. Biography and memories of contemporaries". Odessa, 1904 [in Russian].
16. *Nazimov Aleksandr Yevhenievich*. Russkii biograficheskii slovar. "Russian Biographical Dictionary F.A. Brockhaus and I.A. Efron". M., 2007 [in Russian].
17. Professor A.Ye. Nazimov (nekroloh). "Professor A.Ye. Nazimov (Obituary)". Kyiv. 1902. October 5th [in Russian].
18. *Ivanovskii I.* (1902). Professor A.Ye. Nazimov (nekroloh). A.Ye. Nazimov (obituary). Pravo [in Russian].
19. V hazeti pomylka: treba – "30 sentiabria". An error in the newspaper: it is necessary – "September 30" [in Ukrainian].
20. K konchinie professora A.Ye. Nazimova. "To the death of Professor A.E. Nazimov". Kiievlianin. 1902 October 10th [in Russian].

UDC 351.74:38(477)(091)

Chysnikov Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2020-7298

Buran Victoriia,

Research Fellow, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6647-1399

SCIENTISTS-POLICE OFFICERS OF THE NOVOROSIISK (ODESSA) UNIVERSITY P.M. SHEIMIN AND O. YE. NAZIMOV: LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITIES

The article, on the basis of new discoveries of modern scientists, highlights the life and scientific-pedagogical activities of police scientists of the late nineteenth and

© Chysnikov Volodymyr, Buran Victoriia, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).3](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).3)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravookhrona.com/>

early nineteenth centuries. XX century Novorossiisk (Odessa) University P.M. Sheimin (1860 – after 1916) and O. Ye. Nazimova (1851–1902), standing at the origins of the domestic administrative and legal science. Together, they taught a full course in police law at the university for almost ten years.

In August 1886, under the order of the Ministry of public education, P.M. Sheimin was appointed privat-docent for the department of police law at Novorossiysk University in Odessa. The main directions of his scientific activity were the problems of police studies, to which he devoted the majority of his works: “The task, content and history of the science of police law” (Odessa, 1887), “Police law” (Odessa, 1887–1888), as well as his master’s thesis “Police struggle against violations of public safety under the German law” (Odessa, 1889).

The main scientific work of the researcher belongs to “Textbook of the law of internal administration (police law)” (issue I–IX, SPb. – Odessa, 1891–1897). In it the author covered notion, objectives, legal nature and system of the internal administration law. He considered science of police law as a part of the law of administration. According to P.M. Sheimin, “the science that studies the legal norms of the branch of internal administration is called the science of police law or the science of internal administration”.

Significant place in the scientific heritage of the scientist also occupied translations of the works of German scientists-administrative. In particular, by his translation and preface were published books: H. Meier, L. Iolli, E. Lening, M. Seidel. Also deserving of attention are two academic articles by Peter Nikolayevich: Police and the Prevention and Suppression of Crimes, which he wrote for the Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary.

Speaking of the P.M. Sheimin life path, we should note the work of B.S. Bachur, who, based on archival materials of the State Archive of the Odessa region and other sources, significantly added to the biography of the scientist, especially after he left Odessa forever (1900).

Biography of the extraordinary professor of police law O.Ye. Nazimov known in more detail. He began to teach the course of police law at the University together with the Ordinary Professor P.M. Sheimin in 1892. The scientist’s sphere of scientific interests was state and police law of Russia and foreign countries, history of police.

A significant place in the lecture course on police law O.Ye. Nazimov devoted himself to the historical study of the institute of internal government. He believed that the study of administrative (police) law is not possible without a thorough knowledge of history and philosophy, emphasizing that the administrator “must be at the same time a lawyer and a philosopher and historian”. In the last years of his life, Oleksandr Yevhenovych worked fruitfully on his doctoral dissertation on the history of the Ministry of Police (1811–1819).

In March 1901 Professor O. Ye. Nazimov became Dean of the Faculty of Law at Novorossiysk University. However, he did not work in this position for long, because he was soon forced to leave it for health reasons. A year later he died of Graves’ disease. As a single man, he did not leave a family behind.

Keywords: Sheimin P.M., Nazimov O.Ye., Novorossiisk (Odessa) University, police law, internal administration, administrative law, state law, history of police.

Отримано 12.04.2022

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"193"

Ярмиш Олександр Назарович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4811-4520

Греченко Володимир Анатолійович,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6 ХНУВС, м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0002-6046-0178

ЗЛОЧИННІСТЬ У МІЛІЦІЇ УРСР У СЕРЕДИНІ 1930-х РОКІВ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

Автори вперше в історико-правовій науці проаналізували основні аспекти злочинності у міліції в середині 1930-х рр. – раніше це питання не досліджувалося. У статті зазначено, що кількість злочинів, скоюване у цей період працівниками міліції, була досить значною. Наголошено, що злочинність у міліції була викликана комплексом причин, серед яких політичні, соціально-економічні, культурно-освітні та психологічні. Зауважено, що види злочинів у міліції були різнохарактерні, але переважали корисливі (присвоєння, розтрата, хабарництво з вимаганням, корисливі підробки, знищення справ).

Ключові слова: Україна, 1935–1936 роки, НКВС, міліція, злочинність.

Історія навіть найрозвиненіших у правовому аспекті держав світу показує, що протидія злочинам, що вчиняються безпосередньо працівниками поліції, є актуальною та гострою проблемою, яка потребує постійної уваги та вирішення. Не є винятком у цьому випадку і сучасна Україна. Дані МВС республіки свідчать, що Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції викриває за рік близько 700 випадків кримінальних правопорушень, у тому числі й злочинів серед поліцейських [1]. Ця проблема на разі не лише сучасна, вона мала місце також в інші історичні періоди, зокрема, у середині 1930-х років, і досвід того періоду є достатньо пізнавальним та повчальним.

Деякі теоретичні аспекти цієї проблеми розроблялися в колективній монографії вчених Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України “Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941)” (2001 р.) [2] та в дисертації Д.Ю. Солов’я “Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.)” (2017 р.) [3]. Організація та діяльність міліції протягом усього періоду 1930-х років, у тому числі і деякі аспекти службових правовідносин, досліджуються у монографії В.А. Греченка і О.М. Бандурки “Міліція в Україні в період посилення тоталітарного

режиму (1931–1941 рр.)” (2020 р.), проте стан злочинності у міліції у середині 1930-х років у ній лише згадується [4]. Особливості правового регулювання діяльності міліції у 1935–1936 рр. висвітлюються також у статтях В.А. Греченка і О.М. Бандурки [5], а також О.Н. Ярмиша та В.А. Греченка [6,7], але саме злочинності в міліції у вказаний період там приділяється незначна увага. Отже, ця проблема є фактично недослідженою у історико-правовій літературі.

Автори поставили за мету вивчити основні аспекти злочинності у міліції УСРР у середині 1930-х рр., проаналізувати види цих злочинів, їх причини, динаміку, категорії працівників міліції, які вчиняли ці злочини.

Уперше з такою повнотою досліджено стан злочинності в міліції УРСР у середині 1930-х років, проаналізовано основні види злочинів, які вчиняли співробітники міліції, судимість за посадами по областях, вплив пияцтва на вчинення злочинів. Уведена в науковий обіг значна кількість архівного матеріалу з фонду 16 Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Доповнено матеріали про кримінальну політику радянської держави у вказаний період.

7 березня 1937 р. військовий прокурор прикордонної та внутрішньої охорони УРСР бригадний військовий юрист (це звання тоді відповідало військовому званню “комбриг”) Гомеров надіслав наркомун внутрішніх справ УРСР В.А. Балицькому огляд про судимість особового складу міліції за 1936 р.

У цьому документі вказувалося, що всього по міліції за 1936 р. військовим трибуналом було засуджено 247 осіб. За друге півріччя 1936 р. – 116, а за такий же період 1935 р. – 308, тобто на 92 особи або 62 % менше. За 1935 р. було засуджено 735 осіб. Судимість начальницького складу в 1936 р. знизилася на 65,4 %, рядового – на 68 % [8, арк. 118, 169]. Службових проступків, вирішених у дисциплінарному порядку, було 2677, а у 1935 – 5089, тобто зменшення складо 47,4 %.

За характером накладених дисциплінарних стягнень у 1936 р.: звільнених з РСМ – 68 осіб, заарештованих – 328, інші заходи стягнення – 2281.

Найбільша судимість серед підрозділів НКВС припадала на міліцію – 31 % засуджених від загальної кількості [8, арк. 122].

З усіх осіб, засуджених у 1936 р., рядового складу було 122 особи, тобто 49 %, начальницького складу – 125 або 51 %.

Службове становище засуджених осіб начальницького складу розподілялося так: начальники та помічники начальників РСМ – 14 осіб або 11,2 %, уповноважених – 25 або 20 %, помічників уповноважених – 6 або 4,8 %, дільничних інспекторів – 55 або 44 % – усього 100 осіб із 125. До іншого начскладу (25 осіб) відносилися паспортисти, начальники паспортних столів, командири взводів дивізіонів зовнішньої служби тощо. При загальному зниженні судимості спостерігалось збільшення судимості серед начскладу у другій половині 1936 р. на 14,5 %. Центальною фігурою серед засуджених залишався дільничний інспектор.

Таблиця 1

Судимість за посадами по областях [8, арк. 171]

Область	Начальники і пом. нач. РВМ		Уповнов. і пом. уповноважених		Дільничні інспектори		Нач. і пом. нач. паспорт. столів		Інший нач. склад		Рядові		Всього	
	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935
Київська	–	5	1	8	11	20	–	1	4	7	26	42	42	83
Чернігівська	1	4	1	5	1	13	2	1	2	11	5	27	13	61

© Yarmysh Oleksandr, Hrechenko Volodymyr, 2022

Область	Начальники і пом. нач. РВМ		Уповнов. і пом. упов- новажених		Дільничні інспектори		Нач. і пом. нач. паспорт. столів		Інший нач. склад		Рядові		Всього	
	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935
Вінницька	1	6	2	10	1	31	3	4	2	9	14	44	23	104
Одеська	1	6	9	11	9	16	4	4	7	12	20	69	50	118
Харківська	4	3	9	4	16	20	6	4	3	23	19	68	57	122
Дніпропетровська	—	2	4	10	15	18	2	3	4	17	17	52	42	102
Донецька	3	6	5	24	2	27	1	5	1	24	13	59	25	145
Всього	10	32	31	72	55	145	18	22	23	103	115	361	252	735

Найбільший показник судимості в 1935 р. мала Донецька обл., далі – Харківська і Одеська. У 1936 р. перше місце за цим показником зайняла Харківська, потім – Одеська; Київська і Дніпропетровська поділили третє місце. Отже, Харківська та Одеська обл. двічі за 2 роки, що досліджуються, опинилися серед сумнівних “призерів” за судимістю. Звертає на себе увагу те, що показники 1936 р. майже утричі менші, ніж 1935 р.

У огляді військового прокурора це фактично ніяк не пояснюється, але можна висловити деякі припущення. Це може бути пов’язане з тим, що у 1934 р. була проведена реорганізація ОДПУ в НКВС, змінилося його керівництво і повноправним наркомом став Г.Г. Ягода, який почав “закручувати гайки” у своєму відомстві. Про це свідчить його наказ від 26 січня 1935 р. “Про реорганізацію тюремного режиму”, розпорядження про максимальне посилення вимогливості до співробітників [9]. Оце “максимальне посилення вимогливості до співробітників” і стало правовою та організаційною підставою для посилення боротьби зі злочинністю у власних лавах.

Види злочинів у РСМ були різнохарактерні, але переважали корисливі (присвоєння, розтрата, хабарництво з вимаганням, корисливі підробки, знищення справ). Серед уповноважених розшуку та дільничних інспекторів мали місце й інші злочини: побиття при допитах, незаконне застосування зброї, пияцтво і дискредитація, незаконні арешти, вбивства [8, арк. 71–72]. 22 % засуджених були членами монополюно урядуючої компартії.

Таблиця 2

Види злочинів у 1936 р. [8, арк. 73]

Злочини контрре- волюцій- ного характеру	Банди- тизм	Присвоєн- ня та розтрата	Крадіж- ки	Хабар- ництво	Незакон- ні арешти	Побиття при допитах	Пору- шення карауль- ної служби	Пияцт. і дискре- дитація	По Закону від 7.08. 1932
5	—	46	4	17	13	37	27	38	—

Як бачимо, відсутні злочини по закону від 7.08.1932 та бандитизм. Закон від 7.08.1932 – це зловісна постанова ЦВК і РНК СРСР “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” від 7 серпня 1932 р., яка отримала назву “закону про п’ять колосків” (“закон сім/вісім”). Її положення передбачали, що розкрадання суспільної власності (вантажів на залізничному і водному транспорті, колгоспного й кооперативного майна) каралося розстрілом із конфіскацією всього майна із заміною за обставин,

© Yarmysh Oleksandr, Hrechenko Volodymyr, 2022

що пом'якшують відповідальність, позбавленням волі на строк не менше 10 років. До засуджених за ці злочини амністія не застосовувалася [10]. Зміст цього акта свідчить, що в ньому була відсутня диференціація кримінальної відповідальності за ступенем тяжкості вчиненого злочину. Незалежно від розмірів та способу викраденого майна, яке належало до “соціалістичної власності”, віку особи, на підставі цієї постанови могла застосовуватися вища міра покарання у вигляді розстрілу до будь-якої особи, яка порушувала вимоги цього закону. Це суперечило примітці 2 ст. 21 чинного КК УСРР, згідно з якою заборонялося застосовувати вищу міру покарання до осіб, які не досягли 18 років та вагітних жінок. Така ситуація призвела до масового засудження та розстрілу осіб, які вчинили дрібні крадіжки [3, с. 129].

Щодо кримінальної відповідальності за бандитизм, то у судовій практиці 1933–1935 років вона застосовувалася дуже рідко. Новий поворот у трактуванні бандитизму настав у 1936 р. У державі велася підготовка до прийняття чергової Конституції СРСР, одним із постулатів якої виступало гасло, що “соціалізм у радянській державі переміг остаточно і назавжди”. Виходячи з цього, на думку керівництва держави, в СРСР не повинна була існувати професійна злочинність (як “пережиток колишньої буржуазної епохи”) і таке супутнє їй явище, як бандитизм. Після цього всяка озброєна організована діяльність, особливо пов'язана з руйнуванням залізниць та інших засобів сполучення і зв'язку, стала кваліфікуватися за іншими статтями про державні злочини, зокрема, такими, як “диверсія” і “контрреволюційна організація” [11, с. 12, 13].

Все більш актуальними стають у цей час статті 54¹ – 54¹⁴ КК УСРР 1927 і 1934 рр. (аналог ст. 58 КК РРФСР) – комплекс складу злочинів, що передбачали відповідальність за “контрреволюційну діяльність”, “зраду батьківщини”. Вони були введені у Кримінальний кодекс УСРР 1927 [12], у редакції від 20.07. 1934 – незабаром після Постанови ЦВК СРСР від 8.06.1934 “Про доповнення положення про злочини державні <...> статтями про зраду батьківщини”. Постанова від 20 липня 1934 р. доповнювала КК УСРР чотирма статтями, які формулювали шість нових складів злочинів проти державного ладу. У цьому документі “заходи кримінального покарання” вживалися замість “заходів соціального захисту”. Цією постановою КК доповнювався статтями: 54^{1а} (зрада батьківщини, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій могутності СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон); 54^{1б} (ті ж злочини, вчинені військовослужбовцями); 54^{1в} (про відповідальність членів родин “зрадників”, які навіть не знали про зраду, що сталася або мала статися); 54^{1г} (про відповідальність за недонесення про зраду, що готується або сталася). За першими двома статтями (1а і 1б) закон передбачав вищу міру покарання – страту з конфіскацією майна, заміна якої (10 років позбавлення волі) допускалася тільки за ст. 1а і лише “за наявності пом'якшуючих обставин” [13]. У радянське кримінальне законодавство вперше вводилося поняття “зрада Батьківщини” і встановлювалися кваліфіковані склади злочину.

Зміни до законодавства про кримінальну відповідальність від 8 червня 1934 р. стали правовим підґрунтям для здійснення органами внутрішніх справ і державної

безпеки масових репресій осіб, які не вчиняли суспільно небезпечних діянь. Так, відповідно до оперативного наказу № 00486 наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова від 15 серпня 1937 р. [14, с. 107], заходи репресії застосовувалися до членів сімей “зрадників батьківщини, членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій, засуджених військовою колегією та військовим трибуналом за першою та другою категоріями, починаючи з 1 серпня 1936 р.” [15, с. 130].

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 16 лютого 1930 р. до військових злочинів відносилися злочини проти встановленого порядку несення служби особовим складом воєнізованої охорони та воєнізованої пожежної охорони, осіб стройового та адміністративно-господарського складу міліції, працівників виправно-трудових установ, а також осіб стройового складу збройного резерву наркомату шляхів сполучення [3, с. 122].

Слід відзначити, що в той час окремі категорії справ контрреволюційного характеру велися не особливими інспекціями, а Особливими відділами або Секретно-політичними відділами (СПВ) органів держбезпеки і після закінчення слідства через прокурорів по спецвідділам областей спрямовувалися для остаточного їх вирішення в спецколегії чи в Особливу нараду НКВС СРСР з висновками прокурорів по спецвідділам. Така ситуація не давала можливості враховувати їх як піднаглядні військовій прокуратурі (ВП) справи. Як написано в уже згадуваному звіті ВП, “маючи факти про значну кількість таких явищ у військових частинах, військова прокуратура ставила питання перед керівництвом НКВС на предмет перевірки, чи не є незначний показник контрреволюційних справ (контрреволюційна пропаганда і висловлювання) результатом притуплення революційної пильності з боку командування та політапарату. Для постановки такого питання у ВП були підстави, тому що вона мала певні факти проявів з боку працівників РСМ антисемітизму та контрреволюційної агітації, на яку було винятково слабке реагування командування і політапарату РСМ. У центрі уваги ВП по контрреволюційним справам була Одеська область, яка дала 80 % засуджених за цим видом злочинів” [8, арк. 74].

У 1936 р. кількість контрреволюційних злочинів, порівняно з 1935 р., збільшилася удвічі, що прокуратурою пояснювалося активізацією контрреволюційних сил після розкриття троцькістських центрів та процесів проти “ворогів народу” [8, арк. 174].

У довідці прокуратури наводилися і відповідні приклади. Колишній міліціонер Одеського ДЗС Туманов, який у 1917–1920 рр. при білих служив у різних інтендантських службах, у 1935–1936 рр. вів “контрреволюційну пропаганду” серед працівників міліції. Був засуджений до 5 років ув’язнення з поразкою в правах після відбуття покарання на 3 роки.

В Одесі міліціонер 4-го загону відомчої міліції Василенко і ст. міліціонер окремого взводу регулювання вуличного руху Одеської міськміліції Лексіков “систематично проводили антирадянську агітацію і пропаганду, спрямовану проти керівництва ВКП(б)”. Були засуджені на 2 роки і 6 місяців позбавлення волі кожен.

Курсант Одеської школи середнього начскладу РСМ НКВС Кутенко систематично проводив серед курсантів школи “контрреволюційну агітацію, вихваляючи Троцького та його поплічників”. Був засуджений до 4 років з поразкою в правах після відбуття покарання на 3 роки.

З цих прикладів не зрозуміло, в чому саме полягала контрреволюційна агітація і пропаганда засуджених (крім курсанта школи міліції). Можливо, прокурор не захотів відтворювати цю “контрреволюційну гидоту”, щоб і його не звинуватили в поширенні подібних поглядів.

Провідне місце серед усіх злочинів, учинених працівниками міліції, займали корисливі злочини. Кількість засуджених за присвоєння та розтрата у 1935 р. склала 96 осіб, а у 1936 р. – 40 [8, арк. 186].

Таблиця 3

Розподіл засуджених за корисливі злочини за посадами [8, арк. 187]

Області	Нач. РВМ	Уповнов. і пом уповн. УРО	Дільничні інспектори	Нач. пасп. столів та їхні помічники	Інший нач. склад	Рядові	Всього
Харківська	–	1	1	1	–	–	3
Київська	–	–	2	–	2	3	7
Донецька	–	1	1	–	–	–	2
Вінницька	–	–	–	1	1	1	3
Дніпропетровська	–	1	8	2	–	2	13
Одеська	–	3	3	–	2	1	9
Чернігівська	–	–	–	–	1	2	3
Всього	–	6	15	4	6	9	40

Найбільше засуджених було у Дніпропетровській обл. У 1936 р. загальна сума розтрат по РСМ склала 49184 руб. 45 коп. і 39 доларів. За хабарі засудили 15 осіб проти 37 у 1935 р. [8, арк. 189]. Звертає на себе увагу велика кількість засуджених серед начальників паспортних столів.

У 1935 р. у 9-му відділенні РСМ м. Дніпропетровська через відсутність належного контролю поширилася незаконна практика стягнення з громадян штрафів за адмінпостановами грошима, замість отримання від порушників квитанцій про внески штрафних сум у банк. Таке становище призвело до зловживань з боку дільничних інспекторів відділення Солдатенка, Снітька, Новікова, Задорожного, Дворнікова, Горба і Більченка, які присвоювали суми, стягнені з громадян. Усі вони були засуджені до різних термінів ув'язнення.

Паспортистка 4-го відділення міліції м. Дніпропетровська Пронік, якій було доручено збір грошей від паспортистів, що отримували гроші за паспорти, а також ведення відомості за паспорти, за червень-липень 1936 р. присвоїла 5008 руб. і, з метою приховування присвоєння, здійснювала підробки в актах щомісячних ревізій паспортного столу. Була засуджена до 5 років ув'язнення.

Дільничний інспектор Чугуївського РВМ Харківської обл. Пивоваров присвоював штрафні суми з підделкою квитанцій про здачу цих сум. Був засуджений до 2 років позбавлення волі.

Зброймайстер Харківського відділу міліції Федоренко украв зі збройної майстерні наган і продав його. Був засуджений до 2 років позбавлення волі.

Дільничний інспектор 5-го відділення РСМ м. Харкова Велендюк ходив із обшуками на території інших відділень і вимагав гроші з тих, кого обшукував, за припинення справ. Був засуджений до 5 років позбавлення волі

Основний контингент засуджених з цієї категорії справ – дільничні інспектори та працівники паспортної системи. Однією з причин виникнення цих злочинів, як вважала ВП, була відсутність належного контролю з боку керівництва за роботою підзвітних осіб, які мали доступ до грошей та інших цінностей, беззвітність у роботі, відсутність ревізій або виняткова поверховість тих, хто ревізує [8, арк. 75–76].

У Кримінальному кодексі УСРР 1927 року кримінальна відповідальність за посадові (службові) злочини була передбачена в Главі III. Згідно зі ст. 109 КК *зловживанням владою або службовим становищем* визнавались такі дії службової особи, які вона могла вчинити винятково завдяки своєму службовому становищу і які не були викликаними міркуваннями службової необхідності, мали своїм наслідком явне порушення правильної роботи установи чи підприємства або заподіяли йому майнову шкоду, або спричинили за собою порушення громадського порядку або охоронюваних законами прав та інтересів окремих громадян, якщо ці дії вчинялися посадовою особою систематично або з міркувань корисливих, або іншої особистої зацікавленості, або хоча б і не спричинили, але завідомо для посадової особи могли спричинити за собою тяжкі наслідки. За це передбачалося позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не менше шести місяців. Згідно зі ст. 110 КК *перевищенням влади або службових повноважень* вважалося учинення дій, які явно виходять за межі прав і повноважень, наданих законом, і здійснюються згідно з ознаками, вказаними у попередній статті. Це діяння тягнуло за собою таку ж санкцію, як і попередня стаття. Якщо ж *перевищення влади* чи *повноважень* супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, то була передбачена та ж санкція, але у виняткових випадках міг бути застосований навіть розстріл. У ст. 112 КК була зафіксована норма, що передбачала відповідальність *за зловживання владою, перевищення або бездіяльність влади і недбале ставлення до службових обов'язків*, якщо в результаті їх настав розвал керованого посадовою особою центрального апарату управління. Це діяння каралося позбавленням волі з суворою ізоляцією на строк не менше двох років, а при особливо обтяжуючих обставинах (корислива зацікавленість, підробки, розкрадання майна, хабарництво) – аж до розстрілу [16, ст. 132].

Якщо в цілому в Україні було зниження судимості за незаконні арешти у другій половині 1936 р., то у Харківській обл. спостерігалось збільшення на 75 %. Це, як вважала ВП, було пов'язано з посиленням боротьби з цим явищем.

Дільничний інспектор Коломацького району Жолнович заарештував без санкції прокурора гр. Тимченка, який повісився у камері. Був засуджений на 1 рік і 6 місяців позбавлення волі.

Начальник 2-го відділення РСМ м. Макіївка Микола Самодай та уповноважений КРО Левченко незаконно заарештували та утримували в нелегальній камері робітника Попова, який повісився. Левченко отримав 2 роки ув'язнення, а Самодай – 1 рік примусових робіт з вирахуванням 10 % із зарплати.

Уповноважений розшуку Мерефянського РВМ Осіпов у жовтні 1935 р. затримав гр. Малишкіна, а у лютому 1936 р. – гр. Соколова для оформлення їм адмінвисилки; справи ці загубив, і Малишкін утримувався без санкції прокурора до 15 квітня 1936 р., а Соколов до 25 травня цього ж року. Крім того, у ході розслідування було виявлено ще 8 осіб, які утримувалися у в'язниці з 4 до 19 березня 1936 р., справи їхні були загублені, а вони утримувалися до травня-червня 1936 р. Осіпов був засуджений на 2 роки і 6 місяців позбавлення волі.

Дільничний інспектор 7-го відділення РСМ м. Харкова Баєв у ніч з 27 на 28 квітня 1936 р. посадив у підвал Новоселицького клубу трьох громадян. Серед них були гр. Примак, затриманий за відсутність світла на вуличному ліхтарі біля його будинку(!); Тимченко – як нетверезий, Беляєв – за хуліганство. Вранці вони були випущені. Баєв був засуджений до 2-х років умовно. Протест ВП був залишений без задоволення ВК Верховного суду.

Велика кількість справ за незаконні арешти вирішувалася у дисциплінарному порядку. Незаконне утримання під вартою продовжувалося незначний час – 1–3 дні, після цього оформлювалося санкцією прокурора, тому більшість справ була припинена у кримінальному провадженні. Прокуратура констатувала слабку роль у боротьбі з цими порушеннями керівництва та політапарату [8, арк. 77–78].

У цьому виді злочинів Харківська обл. дала збільшення у другій половині 1936 р. на 50 %, а Одеська – на 80 %. Збільшення судимості, як вважала прокуратура, – не збільшення цього виду злочину, а посилення боротьби з цим явищем. Разом з тим, існування цього явища пояснювалося і недоліками у виховній роботі [8, арк. 79–80].

Щодо такого виду злочину, як побиття та незаконне застосування зброї – найгірші показники були по Харківській обл., адже вона дала майже половину судимості по республіці. Основний контингент засуджених з цієї категорії справ – дільничні інспектори, помічники уповноважених, уповноважені розшуку. Кількість засуджених за побиття скоротилася у 1936 р., порівняно з 1935, на 75,9 %. У 1935 р. 83 % побиття відбувалося у службовій обстановці, а у 1936 р. – 43 %, де головними були не службові, а особисті інтереси [8, арк. 181].

Таблиця 4

Кількість засуджених за побиття у 1935 і 1936 рр. [8, арк. 182]

Обставини побиття	Кількість засуджених	
	1935 р.	1936 р.
При допитах	29	3
При затриманні	50	7
Побиття затриманих	17	2
Інші випадки побиття	20	16
Всього	116	28

За злочини, пов'язані з убивствами, була засуджена 31 особа, за нанесення каліцтва – 8. При цьому було убито 23 особи, поранено 9. Найбільша кількість засуджених за вбивство – у Харківській обл. – 12 або 39 %, далі – Одеській – 7 або 22,6 %. Осіб начальницького складу за вбивство засуджено 19, або 61,3 %, а осіб рядового складу – 12, або 38,7 %.

рядових – 12 або 38,7 %. Уже згадуваний вище військовий прокурор Гомеров вважав, що заходи кримінального покарання за ці злочини були досить суворими, оскільки 7 осіб були засуджені на 10 років, 12 – від 5 до 10 років, проте його думка не здається нам достатньо переконливою.

Міліціонер 1-го відділення Єнакієвської міськмліції Гладков уночі, перебуваючи у нетверезому стані, погрожував громадянам зброєю. Наряд, надісланий для його затримання, не відібрав у нього зброї, у результаті він убив громадянина Можаровського. Після того, як наряд з переляку розбігся, застрелив ще одного громадянина – Колесникова. Гладков був засуджений до 10 років ув'язнення [8, арк. 176–178].

Групово справа по Харківській обл.: начальник Семенівського РВМ Орлов, уповноважений розшуку Уманець – всього 5 осіб. Установлено, що ними була організована провокація на крадіжку, використовувалися недопустимі методи агентурної роботи (таємному співробітнику давалося завдання спровокувати крадіжку), мало місце незаконне застосування зброї, що супроводжувалося убивством 2-х осіб у засаді, причому убивство було заздалегідь сплановане, підозрюваних осіб заманили в поле, де застрелили, але вони фактично ніякого стосунку до крадіжки не мали (вбита була дружина підозрюваного, яка прийшла замість нього). Це відбувалося у серпні 1934 р. Орлов та Уманець були засуджені до 10 років ув'язнення кожен.

Міліціонер Київського ВРДР Золотарьов, щоб позбутися сплати аліментів гр. Гардіній, яка була на 4-му місяці вагітності, заманив її в ліс і задушив. Був засуджений до 10 років позбавлення волі.

Щодо засуджених за порушення караульної служби, то у другій половині 1936 р. відзначалося зменшення їхньої кількості на 48 %, а у таких областях, як Донецька та Харківська – зовсім не було. Всього було засуджено 29 осіб. Як правило, це було пов'язано з утечами заарештованих. Утеч було 23, а втікло 39 осіб (у 1935 р. – 149) [8, арк. 189–190].

Пияцтво супроводжувалося іншими тяжкими наслідками.

Таблиця 5

Вчинено злочинів у стані сп'яніння [8, арк. 193]

Види злочинів	Вчинено злочинів у стані сп'яніння		
	1936		1935
	Число засуджених	% до загального числа за даний злочин	Число засуджених
Втрата зброї	6	50	22
Зловживання владою, недбалість у службі	9	14,1	55
Хуліганство і дискредитація	34	100	18
Розтрата	2	5	2
Отримання хабаря	4	26,6	1
Порушення правил караульної служби	2	7	3
Самовільне залишення частини	–	–	2
Опір, образа начальників	–	–	3
Інші злочини	1	–	1
Всього	58	23	107

Отже, у стані сп'яніння було вчинено тяжкі злочини. Лише засудженими за хуліганство було вбито у стані сп'яніння 6 осіб і 2 важко поранені.

Міліціонери Печенізького РВМ Харківської обл. Ісечко і Бистрицький, отримавши завдання від начальника РВМ затримати гр. Мовчана, зайшли до нього на квартиру, де напилися, чим скористався Мовчан і утік. Були засуджені до 1 року позбавлення волі.

Міліціонер Груньського РВМ Гусаков пиячив на квартирі свого товариша міліціонера Рідкокаші, вчинив дебош, вистрілив з револьвера і поранив господарку квартири. Був засуджений на 3 роки і 6 місяців ув'язнення.

Дільничний інспектор 4-го відділення РСМ м. Харкова Сулима, напившись на квартирі у громадянина, якого він допитував, застрелив його. Був засуджений на 10 років позбавлення волі.

Міліціонер Миргородського РВМ Пещенко напився на квартирі свого брата, повертаючись на службу, загубив револьвер системи “наган”, засуджений до двох років ув'язнення [8, арк. 80]. Усього було втрачено та вкрадено за 1936 р. 30 револьверів і 1270 патронів.

У 1936 р. 10 працівників міліції засуджено за зґвалтування та примушування жінок до статевих зв'язків. Серед них – 1 начальник райміліції, 1 начальник паспортного столу, 1 помічник начальника паспортного столу, 1 помічник уповноваженого КРО, 3 дільничних інспектори, 1 паспортист, 2 міліціонери. За зґвалтування було засуджено 3 осіб, за примушування жінок до статевих зв'язків – 7.

Дільничний інспектор Талалівського РВМ Чернігівської обл. при виконанні службових обов'язків (?) зґвалтував та розбестив малолітню Віру Медведєву. Був засуджений до 8 років позбавлення волі.

Помічник уповноваженого КРО Полонського РВМ Вінницької обл. Коропов у приміщенні сільради зґвалтував ним же затриману гр. Барабаш. Був засуджений до 3 років ув'язнення.

Начальник Теофіпольського РВМ Вінницької обл. Бурба-Бурбаков примушував залежних від нього по службі жінок вступати з ним у статевий зв'язок. Був засуджений до 4 років позбавлення волі.

Міліціонер Дергачівського РВМ Харківської обл. Качан у стані алкогольного сп'яніння шляхом погроз примусив до статевих зв'язків гр. Романенкову. Був засуджений до 4 років ув'язнення.

Помічник начальника паспортного столу 6-го відділення Харківської міськміліції Лихолоб у 1935 р., спеціально затягуючи вирішення паспортних питань, примусив до статевих зв'язків гр. Дерезову та примушував до цього гр. Слюсар та Березовську. Був засуджений до 3 років позбавлення волі [8, арк. 184–185].

За хуліганство у 1936 р. засуджено 34 особи. Усі ці злочини, як уже вказувалося, були здійснені у стані алкогольного сп'яніння. Так, наприклад, міліціонер Опішнянського РВМ, тоді Харківської обл., Мандрика, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, безладно стріляв з гвинтівки, затримав одного колгоспника і знущався над ним. Був засуджений на 2 роки і 6 місяців ув'язнення [8, арк. 192].

Особливими інспекціями за 1936 р. було порушено 757 кримінальних справ, з них припинено 364, в т.ч. за відсутністю складу злочину – 76, за малозначимістю

– 288, тобто безпідставно порушувалися справи у великій кількості. Якість розслідування особливими інспекціями була дуже незадовільною, як вважала Військова прокуратура. Строки розслідування були досить значні, особливо у справах про розтрата [8, арк. 81–82]. Очевидно, така оцінка була пов'язана з певним суперництвом між цими двома органами: прокуратурою та особливими інспекціями, які належали до різних відомств.

По Донецькій обл. справа діловода Компаніївського РВМ Рермака за обвинуваченням у присвоєнні та розтраті розслідувалася протягом 156 днів, двічі поверталася для дорозслідування та проведення експертизи. Дільничний інспектор Олександрівського РВМ Київської обл. Колесніченко напився, побив колгоспницю – п'ятисотенницю Осадчу – слідство тривало 7 місяців. Справи поверталися через невірну кваліфікацію та неповноту розслідування матеріалів.

Таблиця 6

Строки засуджених працівників міліції [8, арк. 84]

До 1 року	Від 1 до 3-х років	Від 3-х до 5 років	Більше 5 років	Вища міра
38	118	34	24	–

Як бачимо, з усіх наведених вище матеріалів, основним заходом у політиці ВП було позбавлення волі.

За 1936 р. – 42 випадки самогубства та замахів на самогубство. У Донецькій обл. – 18, Київській та Чернігівській – по 10. Найменше – у Дніпропетровській обл.

Зокрема: 08.01.1936 покінчив життя самогубством ст. міліціонер ДЗС Володченко. (Область у документі не вказано – Авт.). Точну причину самогубства встановити не вдалося, але відомо, що він був одружений втретє, з дружиною знаходився в поганих стосунках, називав її не інакше, як “зараза”. 09.04.1936 дільничний інспектор Краснопільського РВМ (тоді Харківської обл.) Уваров пострілом із нагана поранив у м'якоть руки гр. Наталю Дзюбан, до якої залицявся, а наступним пострілом покінчив життя самогубством. Установлено, що він не мав успіху у своїх залицаннях до Дзюбан, приревнував її у стані сп'яніння і тому застрелився [8, арк. 85–86].

У чому ж були причини злочинності у міліції в цей період? На наш погляд, вони мали політичні, соціально-економічні, культурологічні та психологічні аспекти. До політичних слід віднести те, що сама радянська держава була злочинною по суті і проводила злочинну політику щодо власного народу. Згадаємо лише Голодомор, ліквідацію заможного прошарку селян (“розкуркулювання”) тощо. З початку 1930-х рр. також почалося посилення тоталітарного режиму в СРСР, значно активізувалася його репресивна складова і це не могло не вплинути на стан злочинності в міліції.

До соціально-економічних аспектів, які впливали на вказану ситуацію, відносимо низький рівень життя населення. У першій половині 1930-х рр. ще існувала карткова система розподілу основних продуктів харчування і непродовольчих товарів. На хліб вона була введена в СРСР у 1929 р., а у січні 1931 р. і на основні продукти харчування і непродовольчі товари. Лише 1 січня 1935 р. скасували

картки на хліб, а 1 жовтня – на інші продукти, слідом за ними – і на промтовари [17, с. 95], тобто вони існували упродовж більшості місяців 1935 р. Нові ціни були значно вищими, ніж ті, за якими раніше можна було купити хліб, що розподілявся за картками. У грудні 1934 р. Москва стала свідком небувалого видовища: вулицями пройшли “ковбасні марші”, під час яких різні сорти “мікоянівської ковбаси” несли нарівні з червоними стягами як символ соціалістичної заможності [18, с. 70]. До цього слід додати, що заробітна плата міліціонерів залишалася достатньо низькою. Ось як нарком внутрішніх справ СРСР Г.Г. Ягода доповідав Й.В. Сталіну про ситуацію з матеріальним забезпеченням міліції у 1934 р.: “Матеріальне становище міліції таке, що не дає можливості відібрати й закріпити кадри ні рядового, ні начальницького складу. Немає зацікавленості міліціонера й начскладу в службі у міліції. Середня ставка міліціонера – 80 рублів, тоді як середня ставка промислового робітника – 126 рублів. Продовольче постачання значної частини міліції здійснюється по 2-й категорії (72 000 осіб); 2/3 міліціонерів зовсім не одержують м’ясожирових пайків” [19, с. 9]. Усе це стимулювало переважання корисливих злочинів серед усіх інших, учинених працівниками міліції.

Культурологічний аспект цього явища пов’язаний із низьким рівнем загальної культури та освіти у міліції. Навіть дещо пізніше, у 1940 р., нижчу освіту серед працівників міліції мали 83,9 % від усього складу, а малограмотними були 4,4 %; серед рядового та молодшого начскладу – відповідно 88,5 % і 10,1 % [20, с. 223], тобто 98,6 % цієї категорії міліціонерів, на яку якраз і припадав найбільший відсоток учинення злочинів, мали низький рівень освіти.

Психологічні аспекти полягли у тому, що чимало працівників міліції бачили себе частиною влади, а значить – недоторканими і безкарними, думаючи, що вони стоять над іншими і їм дозволено більше.

Отже, злочинність серед працівників міліції у середині 1930-х років була досить значною, що пояснювалося цілим комплексом причин політичного, соціально-економічного, освітньо-культурного та психологічного характеру. Кількість злочинів у 1935 р. була набагато більшою, ніж у 1936 р., і це пов’язано з реорганізацією ОДПУ в НКВС та приходом Г.Г. Ягоди до влади у цьому відомстві. Серед видів злочинів переважали корисливі, а серед їхніх фігурантів – працівники паспортних столів. Головними особами, що скоювали інші злочини, були дільничні інспектори та уповноважені карного розшуку. Злочинність мала відмінності за кількістю вчинених злочинів і серед областей. Тут першими серед інших були Харківська та Одеська. Суттєвим чинником, який впливав на злочинність працівників міліції, було пияцтво. Цей фактор домінував при здійсненні таких злочинів, що кваліфікувалися як хуліганство. Як свідчать дані Військової прокуратури, міліціонери вчиняли і тяжкі злочини: убивства, зґвалтування. Щодо строків засуджених міліціонерів, то найчастіше це термін від 1 до 3 років. До вищої міри покарання за цей період не було засуджено нікого з міліціонерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні щороку фіксують близько 700 злочинів і правопорушень серед копів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3092952-v-ukraini-soroku-fiksuut-blizko-700-zlociniv-i-pravoporusen-sered-kopiv.html> (дата звернення: 15.03.2022).

© Yarmysh Oleksandr, Hrechenko Volodymyr, 2022

2. Усенко І.Б., Мироненко О.М., Чехович В.А. та ін. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941) / за ред. О.М. Мироненка, І.Б. Усенка. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
3. Соловей Д.Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.): дис... канд. юрид. наук (доктора філософії). Київ, 2017. 233 с.
4. Бандурка О.М., Греченко В.А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Харків: Золота миля; Панов, 2020. 444 с.
5. Бандурка О.М., Греченко В.А. Міліція Української РСР у 1936 р.: що потрібно знати, врахувати, уникнути. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 5–10.
6. Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Діяльність міліції УСРР у 1935 році. *Наука і правоохорона*. 2021. № 1. С. 17–31.
7. Ярмиш О.Н., Греченко В.А. Службові злочини в міліції Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1937 році та протидія їм. *Історико-правовий часопис*. 2021. № 2 (17). С. 33–41.
8. Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 209. Арк. 118–193.
9. Ягода Генріх Генріхович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%93%D0%B5%D0%BD%D1%80%D1%96%D1%85_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення: 15.03.2022).
10. Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности: постановление ЦИК и СНК СССР от 7.08.1932 г. *СЗ СССР*. 1932. №. 62. Ст. 360.
11. Таймасов Р.Н. Правовое регулирование борьбы с бандитизмом в Советском государстве 1917–1958 гг. (историко-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 12, 13.
12. Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления: постановление ЦИК ССР от 25 февраля 1927 г. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3204.htm (дата звернення: 15.03.2022).
13. О дополнении Положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине: постановление ЦИК СССР от 8 июня 1934 г. *СЗ СССР*. 1934. № 33. Ст. 255.
14. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінця 1920-х–1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: моногр. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2003. 624 с.
15. Возвращение имени и чести: очерки, воспоминания, информ. и справоч. материалы / ред.-сост.: В.В. Михайличенко; редкол.: Л.И. Дайнеко (пред.), Н.Н. Гупан, А.А. Деняк и др.; Луганск. обл. редкол. кн. "Реабилитированы историей". Луганск, 1995. 288 с.
16. Кримінальний кодекс УСРР: прийнятий 1 липня 1927 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (ЗУ УСРР)*. 1927. № 26–27. Ст. 132.
17. Дэвис Р.У., Хлевнюк О.В. Отмена карточной системы в СССР (1934–1935 годы). *Отечественная история*. 1999. № 5. С. 87–108.
18. Общество и власть: 1930-е годы. Повествование в документах. М.: РОССПЭН, 1998. 352 с.
19. Греченко В.А. Правове та матеріальне становище працівників міліції на початку 1930-х рр. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. Вип. № 1 (67). Т. 1. С. 6–11.
20. Кожевина М.А. Милицейское образование в Советской России: организация и правовое регулирование (1918–1991): дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. М., 2005. 416 с.

REFERENCES

1. V Ukraini shchoroku fiksuiut blyzko 700 zlochyniv i pravoporushen sered kopiv (2020). "In Ukraine, about 700 crimes and offenses are recorded among cops every year". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3092952-v-ukraini-soroku-fiksuut-blizko-700-zlociniv-i-pravoporushen-sered-kopiv.html> (Date of Application: 15.03.2022) [in Ukrainian].

2. *Usenko I.B., Myronenko O.M., Chekhovych V.A., ta in.* (2001) Pravova ideolohiia i pravo Ukrainy na etapi stanovlennia totalitarnoho rezhymu (1929–1941). “Legal ideology and law of Ukraine at the stage of formation of the totalitarian regime (1929–1941)”. For ed. O.M. Myronenko, I.B. Usenko. K.: Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine. 220 p. [in Ukrainian].
3. *Solovei D.Yu.* (2017) Evolyutsiia zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist USRR (URSR) (1919–1959 rr.). Diss. Cand. Of Juridical Sciences 12.00.01.(081 – Pravo). “Evolution of the legislation on criminal responsibility of the USSR (USSR) (1919–1959)”. Kyiv. 233 p. [in Ukrainian].
4. *Bandurka O.M., Hrechenko V.A.* (2020) Militsiia v Ukraini v period posylennia totalitarnoho rezhymu (1931–1941 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia. “Militia in Ukraine during the strengthening of the totalitarian regime (1931–1941): historical and legal research”: monograph. Kharkiv: Zolota mylia; Panov, 444 p. [in Ukrainian].
5. *Bandurka O.M., Hrechenko V.A.* (2020) Militsiia Ukrainiskoi RSR u 1936 r.: shcho potribno znaty, vrakhuvaty, unyknyty. “Militia of the Ukrainian SSR in 1936: what you need to know, take into account, avoid”. European perspectives, No. 2. P. 5–10 [in Ukrainian].
6. *Hrechenko V.A., Yarmysh O.N.* (2021) Diialnist militsii USRR u 1935 rotsi. “Activities of the USSR militia in 1935”. Nauka i pravookhorona. No. 1. P. 17–31 [in Ukrainian].
7. *Yarmysh O.N., Hrechenko V.A.* (2021) Sluzhbovi zlochyyny v militsii Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky v 1937 rotsi ta protydiia yim. “Official crimes in the militia of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1937 and counteraction to them”. Istoryko-pravovy chasopys. No. 2 (17). P. 33–41 [in Ukrainian].
8. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU). “Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine (GDA SBU)”. F. 9. Spr. 209. Ark. 118–193 [in Ukrainian].
9. *Yahoda Henrikh Henrikhovych.* (2022). “Yahoda Henrikh Henrikhovych”. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%93%D0%B5%D0%BD%D1%80%D1%96%D1%85_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87. (Date of Application: 15.03.2022) [in Ukrainian].
10. Ob okhrane imushchestva gosudarstvennykh predpriatii, kolkhozov i kooperatsii i ukreplenii obshchestvennoi (sotsialisticheskoi) sobstvennosti: postanovlenie TSIK i SNK SSSR ot 7.08.1932 g. (1932). “On the protection of property of state enterprises, collective farms and cooperation and strengthening of public (socialist) property”. SZ SSSR. 1932. No. 62. 360 p. [In Russian].
11. *Taimasov R.N.* (2011) Pravovoie rehulirovaniie borby s banditizmom v Sovetskom gosudarstvie 1917–1958 gg. (istoriko-pravovoie issledovaniie). “Legal regulation of the fight against banditry in the Soviet state in 1917–1958 (historical and legal research)”: author. diss. Cand. Legal Sciences. M., P. 12–13 [in Russian].
12. Polozheniie “O prestupleniiakh gosudarstvennykh (kontrevoliutsionnykh i osobo dlia Soiuz SSR opasnykh prestupleniiakh protiv poriadka upravleniia”. “Regulation “On state crimes (counter-revolutionary and especially for the USSR dangerous crimes against the order of government”): Decree of the Central Executive Committee of the SSR of February 25, 1927. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3204.htm. (Date of Application: 15.03.2022) [in Russian].
13. O dopolnenii Polozheniia “O prestupleniiakh gosudarstvennykh (kontrrevoliutsionnykh i osobo dlia Soiuz SSR opasnykh prestupleniiakh protiv poriadka upravleniia) statiami ob izmene Rodinie. “On the addition of the Regulation “On state crimes (counterrevolutionary and especially for the USSR dangerous crimes against the order of administration) articles on treason to the Motherland”. SZ SSSR. No. 33. Art. 255 [in Russian].
14. *Nikolskyi V.M.* (2003) Represyivna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kintsia 1920-kh–1950-ti rr.). “Repressive activities of state bodies security of the USSR in Ukraine (late 1920s–1950s). Historical and statistical research: monograph”. Donetsk: Donetskyyi natsionalnyi universitet. 624 p. [in Ukrainian].
15. Vozvrashcheniie imeni i chiesti: ocherki, vospominaniia, inform. i spravoch. Materialy (1995). V.V. Mikhaylichenko; redkol.: L.I. Daineko (pred.), N.N. Gupan, A.A. Deniak i dr.; Lugansk. obl. redkol. kn. “Reabilitirovani istoriiei”. “Return of name and honor: essays, memoirs, inform. and reference materials”. Luhansk, 288 p. [in Russian].
16. Kryminalnyi kodeks USRR: pryiniaty 1 lypnia 1927 r. (1927). “Criminal Code of the USSR”. Collection of legalizations and orders of the workers’ and peasants’ government of Ukraine (ZU Ukrainian SSR). No. 26–27. Art. 132 [in Ukrainian].

17. *Devis R.U., Khlevniuk O.V.* (1999) Otmiena kartochnoi sistiemy v SSSR (1934–1935 gody). “Cancellation of the rationing system in the USSR (1934–1935)”. *Otechestvennaya istoriya*. No. 5. P. 87–108 [in Russian].

18. *Obshchestvo i vlast: 1930-ie gody. Povestvovaniie v dokumentakh.* (1998). “Society and government: 1930 s. Narration in documents”. M.: ROSSPEN. 352 p. [in Russian].

19. *Hrechenko V.A.* (2020). Pravove ta materialne stanovyshe pratsivnykiv militsii na pochatku 1930-kh rr. “Legal and financial position of militia officers in the early 1930 s”. *State and regions*. Series: Pravo. Iss. No.1. (67). Vol. 1. P. 6–11 [in Ukrainian].

20. *Kozhevina M.A.* (2005). Militseiskoe obrazovanie v Sovetskoii Rossii: organizatsiia i pravovoe regulirovaniie (1918–1991). “Militia education in Soviet Russia: organization and legal regulation (1918–1991)”: dis... Doct. Jurid. Scies: spec. 12.00.01. – theory and history of law and the state; history of doctrines of law and the state. M. 416 p. [in Russian].

UDC 343.9:[343.37+343.55](477)”193”

Yarmysh Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Leading Researcher,
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences
of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, State Research Institute
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4811-4520

Hrechenko Volodymyr,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department,
Honored Education Worker of Ukraine, Kharkiv National University
of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6046-0178

CRIME IN THE MILITIA OF THE USSR IN THE MID-1930s: MAIN ASPECTS

For the first time in historical and legal science, the authors analyzed the main aspects of crime in the police in the mid-1930s – previously this issue had not been studied. The number of crimes committed by militia officers during this period was quite significant. Among the NKVD units, the militia had the largest convictions – 31 % of the total number of convicts. Of all the convicts convicted in 1936, there were 122 privates, or 49 %, and 125 or 51 % of officers. The crime in the militia was caused by a range of reasons, including political, socio-economic and psychological. The political ones were connected with the criminal and repressive nature of the Soviet state itself; socio-economic – with a fairly low standard of living in the state, which was the basis for the commission of mercenary crimes. Psychological reasons are explained by the fact that some militia officers feeling her belonging to the government, they considered her position “above the law”. The crime was also linked to the low level of culture and education of militia officers. Types of crimes in the militia were diverse, but dominated by selfish (embezzlement, bribery with extortion, useful forgery, destruction of cases). They were carried out mainly by employees of passport desks. Among the commissioners of criminal investigation and district inspectors there were other crimes: beatings during interrogations, illegal use of weapons, drunkenness and discrediting, illegal arrests, murders. “Counter-revolutionary crimes” stood out in a separate category, to which the attention of the prosecutor’s office and

courts has significantly increased in recent years. The crime rate among militia officers in 1936 was almost three times lower than in 1935. As for the terms of convicted militia officers, it was most often from 1 to 3 years. No one was sentenced to the highest degree of social protection among militia officers during this period.

Keywords: Ukraine, 1935-1936, NKVS, militia, crimes.

Отримано 11.04.2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

UDC 352.07:316(477)

Aliksieienko Iryna,Doctor of Political Sciences, Professor,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs Dnipro, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6873-003X**Kobets Maryna,**Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Co-Head of the Department, State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6725-8469

POLITICAL AND LEGAL PROBLEMS OF INFORMATION SECURITY IN PUBLIC GOVERNANCE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article examines the problems of information security management of local governments of Ukraine in the context of globalization threats. It is determined that optimization of internal processes and of personnel management of local administrations are the first priority measures to improve information security. In addition, the information openness of local governments and authorities, as an innovative factor in the development of management informatization, must also be taken into account. This is necessary for the effective organization of the entire sphere of public administration.

Keywords: information security, local self-government, globalization threats, cybersecurity, risk factors.

Globalization trends, along with the emergence of the new power centers and political characters, provoked an interest of the scientific community in the study of legal problems of ensuring information security of the political process, its prerequisites, and factors for ensuring.

The growing interdependence of countries and peoples is one of the most influential global political trends of the modern period. This is an external prerequisite for the development of information security of the political process. Information security is characterized by both the presence of positive factors and the growth of international information threats in the economic, military, and political spheres of the life of the state, which weakens the stability and cooperation of countries on the world stage.

These information threats are carried out through certain foreign policy characters. Their distinctive feature is the desire to dominate the information space through an informational impact on political associations, individuals and social groups. Along with the foreign policy component, threats are realized by using modern technologies

in the field of informatization, that are aimed at destroying the political system, destabilization traditional values, blurring the personality, violating the territorial integrity and sovereignty of states. These are the distinctive characteristics of the internal political component of information security [9, 67].

Obviously, the researchers put into focus the problems associated with the development of principles and new technologies of information manipulation in the political sphere, as well as identifying sources to combat emerging threats and implementation of information security at the global, regional, and national levels.

The theoretical aspect of the research topic, in general, is associated with showing the importance of foreign and domestic information security components.

Scientific cognition of the definition of the concept of “information security” is relevant both in theoretical terms and in practice. Some researchers consider this concept as the security of networks and information systems, which is interpreted as cybersecurity. Some researchers of this issue interpret information security as manipulation of information, the impact of information on the consciousness of society, propaganda on the Internet.

The study of security threats by using information and computer technologies in the implementation and implementation of socially dangerous crimes, the commission of terrorist acts, interference in the affairs of sovereign states, the unleashing of interstate conflicts, incitement of interethnic hatred is also relevant and very important in the study of information security. Information security is considered the most important component of national security in the conceptual and key regulatory documents of many states. Thereby, the study of goals, objectives, a comparative analysis of approaches, and key problems of ensuring the security of the political process, assessment of the effectiveness, and efficiency of these approaches seem to be an issue of topical interest. Ukrainian society has passed into a qualitatively new state in the process of social and political transformations of our time. Among other things, it is characterized by the merger of local government bodies with business structures, which brings to a revision of the goals and objectives of state bodies, bodies for ensuring national and regional security [10, 317].

The appearance of completely new threats to both national security as a whole and its main components namely to social and economic, public, and information security, causes the transition to a new condition of the state. The emergence of these threats today is dictated primarily by the inconsistency of the legislative framework, its slow and insufficient development, with the rapid development of market relations, Ukraine’s integration into global world socio-political relations. All this requires rethinking and developing new mechanisms for organizing counteraction to national and transnational crime, as well as for neutralizing internal and external threats.

Ensuring the reduction of the crime rate is one of the important conditions for the social and political development of Ukraine. Currently, the existing levers and methods of combating crime do not fully correspond to the dynamics of the development of organized crime.

Moreover, they do not help to reduce drug trafficking, human trafficking, extremism, terrorism.

The revolution in the field of information technologies facilitates the creation and implementation of innovations in the social and political system, which is sufficient to effectively solve modern state and regional problems, to ensure the rational use of natural resources, political, social, spiritual, and cultural development of society, as well as its safety. It is notable that criminals also use these advances in information technology. They have unlimited opportunities regarding access to informational, technical, and economic resources, their increase, and adaptation to their activities. These circumstances call for a rethinking of current views and developing new conceptual approaches to information security issues, solving problems with such phenomena as cyber-terrorism and cybercrime to ensure both information security and national security in general [3].

The study of information security issues is carried out primarily with technical positions. This has been happening since 1816.

This is what affects the relevance of information security in the context of the integration of information systems and the study of various levers of its management. At that time, the main objective was the protection of fundamental information databases of the state and society. After 1816, electrical and radio communications appeared. This leads to the use of interference-resistant signal coding. The direction towards a combination of technical and organizational measures to improve the security of radar and hydro acoustic equipment has been recorded since 1935. The implantation of electronic computing technology into the activities of the society and the state, which focused information security on limiting access to equipment began in 1946. The year 1965 is characterized by the creation of information and communication networks. At that time, information security was faced with the task of transferring network resource management to the administrator. Since 1973, information security has been associated with the development of new security criteria. “Hackers” are a new community that was formed during that period. Their goal was to damage the information channels of individual users, organizations, and entire countries. Information has become the most important resource of the state, and ensuring its security has become the most important component of national security. A new branch of international law that called information law was formed at that time. In 1985, world information and communication networks are created in which space technologies are applied.

Such classics of the political thought of that time as David Easton, Gabriel A. Almond and G. Bingham Powell actively participated in the study of the political process. The information and communication model of the political system presented by Karl Wolfgang Deutsch is suitable for the study of information security

The theoretical and methodological basis of this study is based on the treatises of foreign and domestic researchers on information protection and information security, including Bryzhko V., Tsymbaliuk V., Oriekhov A., Halchenko O., Kaliuzhnyi R., Shamrai V., Mezentseva N., Oliinyk O., Savruk M., Teptiuk Ye., Topchii V., Shelomentsev V., Potrubach N., Sivakova O., Cherniak L.

The object of the research is an information security of the political process in the system of public administration and local self-government.

The subject of the research is a comprehensive analysis of ensuring information security of the political process, including the regional aspect.

The purpose of the study is to identify effective areas and mechanisms for ensuring the information security of state administration and local government.

Results

Global trends in the development of the information society dictate the conditions for the complete information transparency of public authorities. In this regard, standards that regulate the access of interested parties to the information resources of the state are being formed. The state power is also dependent on these information resources when developing management decisions. Especially this dependence is manifested in local government, as it is directly related to all spheres of human life and the accumulation of operational information. According to researchers the growth of informatization processes in the provision of services by public authorities and local governments with the help of electronic document management contributes to the strengthening of the need for self-government bodies to use information, timeliness, and reliability of its receipt. According to experts, many databases are exposed to threats of unauthorized access, which entails a negative impact on confidential information, as a result of which the regime for achieving information security is violated [1, 97]. The risk factors in ensuring the security of confidential information in local governments are not clearly identified in any sources. Therefore, we pay special attention to the identification of the risk factors in our study.

- Threats to the constitutional rights and freedoms of man and citizen in the field of information activities and spiritual life.

- Threats to the informatization of management of the development of the territory of the municipality.

- Threats to the development and formation of the local information industry, which include the industry of information technology, communications and telecommunications, the efficiency of using local information resources.

- Threats to the security of information systems on the territory of the municipality [7, 78].

The sphere of legal regulation of information support of local self-government should cover the entire life cycle of information support: “design – creation – running – replacement”. The last stage is to maintain information support up to date. System replacement strategies based on integral operating costs or on a revaluation basis are possible.

There are factors that directly affect the implementation of information security. They were formed according to the results of a sociological survey of local self-government bodies of the regions of Ukraine:

- 1) Unqualified personnel responsible for providing information support. This is one of the main factors in the formation and enhancement of this type of activity.

- 2) Lack of resources is also a significant factor. This is due to the fact that it is he who is a prerequisite for the purchase and modernization of ICT and its software.

- 3) Lack of broadband Internet and lack of providing all local inhabitants with high-quality communications and the Internet

- 4) Deterioration of hardware and its support, etc [6, 75].

These areas will help guide the administration not only on the formation of systematic activities to ensure information security, but also on the development of

specific measures in these areas. This will increase the level of information security of local self-government bodies. rationalization of paper workflow is considered as a significant course of formation security improvement. The amount of information that is processed and transmitted in electronic form is growing significantly In the modern period, in the context of informatization of communication channels and the transition to electronic document flow [2, 103].

Large amounts of information contained on paper are stored stably and require archival storage in paper form. Moreover, local authorities use organizational and administrative documents, which should be drawn up in paper form. Government regulations or decisions require protection from unauthorized access. It is necessary to reduce the number of specialists in the administration departments involved in making managerial decisions. it is also necessary to guarantee the impersonality of the request, keeping the applicant's personal data only in the department where he applied for getting a permission [4, 177].

It is argued that effective methods of protecting information in subdivisions of local administrations can be implemented with intensive work on the implementation of electronic document management systems. It is necessary to configure the access restriction mode at the electronic document flow. Unlike paper workflow, it is recommended to grant editing access rights to responsible users for electronic archive folders. Other users can only read these documents. In this case, the information will be protected not only from distribution, but also from unauthorized copying. The protection of paper media can be supported by the obligatory prescription in the specialist's duty regulations of conditions on personal responsibility for the distribution or transfer to third parties of information related to confidential information or state secrets.

To date, such measures are provided for in specialist's duty regulations of the personnel department, which mainly concern information about state secrets, confidential information and information with limited access. These restrictions are associated with separate types of information, however, do not apply to other types, that reduces the level of security of local governments.

Thus, the above-mentioned directions for ensuring information security in the administration of local self-government bodies are associated with the formation of know-how and modern information technologies that have new methods of protecting automated systems and software in order to introduce electronic document management. Forms of personal responsibility and control over the use, distribution and unauthorized copying of information are required. This surveillance guarantees technical means, but, in our opinion, a combination of technical means with administrative control measures will be more effective. Restricting functions carried out with documents that contain confidential information will allow reducing the risk of information leaks. Optimization of internal processes and Optimization of personnel management of local administrations are the first priority measures to improve information security. In addition, the information openness of local governments and authorities, as an innovative factor in the development of management informatization, must also be taken into account. It is necessary for an effective organization of information security.

REFERENCES

1. Bryzhko V.M., Tsymbaliuk V.S., Orekhov A.A., Halchenko O.N. (2002) E-budushchee y ynformatsyonnoe pravo. "E-future and information law". Ed. R.A. Kaliuzhnoho, M.Ya. Shvetsa. K.: "Yntehral". 264 p. [in Russian].
2. Vakulych V. (2014) Derzhavna informatsiina polityka yak mekhanizm realizatsii informatsiinoi funktsii suchasnoi derzhavy. "State information policy as a mechanism for the implementation of the information function of the modern state". Public Administration: Theory and Practice. No. 1 (17), P. 97–107 [in Ukrainian].
3. Global Risks Report 2018. URL: <http://www.weforum.org>. (Date of Application: 01.09.2020) [in English].
4. Informatsiine zabezpechennia upravlinskoi diialnosti v umovakh informatyzatsii: orhanizatsiino-pravovi pytannia teorii ta praktyky: monohrafiia. "Information support of managerial activity in the conditions of informatization: organizational and legal issues of theory and practice. Monograph". Ed. R.A. Kaliuzhnoho ta V.O. Shamraia. Kyiv. 2002. 296 p. [in Ukrainian].
5. Mezentsseva N.B. (2013) Pravovi zasady protydii zahrozam informatsiinii bezpetsi ta rozvytku informatsiinoho zakonodavstva. [Legal bases of counteraction to threats to information security and development of information legislation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. No. 10. P. 214–216 [in Ukrainian].
6. Oliinyk O.V. (2016) Pryntsyipy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. "Principles of information security of Ukraine". *Yurydychnyi visnyk povitriane i kosmichne pravo*. Vol. 4, No. 41. P. 72–78 [in Ukrainian].
7. Savruk M.V. (2010) Aktualnist problemy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy ta shliakhy yii rozviazannia. "The urgency of the problem of information security of Ukraine and ways to solve it". *Systemy obrobky informatsii*. No. 3(84). P. 77–79 [in Ukrainian].
8. Teptiuk YeP. (2014) Konstytutsiino-pravove vyznachennia poniattia prava na dostup do publichnoi informatsii. "Constitutional and legal definition of the concept of the right to access public information". *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia*. No. 7. P. 85–87 [in Ukrainian].
9. Topchii V.V. (2015) Kiberteroryzm v Ukraini: poniattia ta zapobihannia kryminalno-pravovym ta kryminolohichnymy zasobamy. "Cyberterrorism in Ukraine: the concept and prevention of criminal law and criminological means". *Naukovi visnyk Khersonskoho universytetu. Ser. Yurydychni nauky*. Iss. 6. Vol. 3 P. 65–68 [in Ukrainian].
10. Shelomentsev V.P. (2012) Pravove zabezpechennia systemy kibernetychnoi bezpeky Ukrainy ta osnovni napriamy yii udoskonalennia borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka). "Legal support of the cyber security system of Ukraine and the main directions of its improvement fight against organized crime and corruption (theory and practice)". Iss. 1 (27). P. 312–320 [in Ukrainian].

УДК 352.07:316(477)

Алексеев Ирина Викторовна,доктор політичних наук, професор, Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ м. Дніпро, Україна,

ORCID ID 0000-0002-6873-003X

Кобець Марина Петрівна,кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник
начальника відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,

ORCID ID 0000-0001-6725-8469

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

У статті розглядаються проблеми управління інформаційною безпекою органів публічного управління в Україні у контексті загроз глобалізації. Визначено, що оптимізація внутрішніх процесів та управління персоналом місцевих

адміністрацій є першочерговими заходами для підвищення інформаційної безпеки. Акцентовано на необхідності враховувати й інформаційну відкритість органів місцевого самоврядування та влади як інноваційний чинник розвитку інформатизації управління. Це слід виконувати для ефективної організації діяльності всіх суб'єктів політичної системи суспільства.

На основі аналізу масиву наукових джерел доведено, що тенденції глобалізаційного розвитку разом із новими центрами влади та політичних акторів актуалізували інтерес наукової спільноти до аналізу політико-правових проблем забезпечення інформаційної безпеки публічного управління.

Зростання взаємозалежності країн і народів, проникність кордонів, розвиток ІТ-технологій, діджиталізація суспільства, впровадження блокчейн-технологій та використання Big Data у сфері публічного управління і адміністрування – всі ці фактори актуалізують процес формування дієвої політики із захисту сфери управління державою від кіберзагроз.

Установлено, що інформаційна безпека сфери публічного управління характеризується наявністю амбівалентних чинників як позитивного характеру, так і процесів накопичення інформаційних загроз в економічній, військовій та політичній сферах життєдіяльності держави, що послаблює зовнішню і внутрішню стабільність. Доведено, що вектор сучасних глобалізаційних загроз спрямований на руйнування політичної системи держави, дестабілізацію її традиційних цінностей, розмивання цілісності особистості, порушення територіальної цілісності та суверенітету держав, на дестабілізацію в цілому сфери державного управління.

Зауважено, що всі ці обставини вимагають переосмислення сучасних політико-правових підходів у забезпеченні інформаційної безпеки органів публічного управління в контексті боротьби з кібертероризмом та кіберзлочинністю, а також вироблення нових концепцій забезпечення як інформаційної безпеки, так і національної безпеки держави загалом.

Ключові слова: інформаційна безпека, місцеве самоврядування, загрози глобалізації, кібербезпека, фактори ризику.

Отримано 11.04.2022

Бойко Іван Володимирович,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

КОНТРОЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено контроль забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів Національної поліції України. Розглянуто контроль як функцію державного управління та елемент організаційної роботи, що полягає в нагляді за дотриманням установлених приписів у діяльності поліції та розмежуванні відповідальності керівників поліції різних рівнів управління. Наведено авторський варіант поняття “контроль у діяльності органів Національної поліції України”, а також сформульовано обґрунтовані пропозиції з удосконалення законодавства та нормативно-правових актів у сфері управлінської діяльності як функції контролю проведення перевірок органів поліції.

Ключові слова: контроль, функція, управління, право, приписи, суб'єкт, перевірка, спостереження, аналіз, оцінка, службова діяльність, об'єкти, органи, Національна поліція України.

Сьогодні органи Національної поліції України відіграють одну із головних ролей у процесі реалізації функцій демократичної, правової, держави. Основною метою органів поліції є служіння народові України, захист прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг у правоохоронній сфері. Від ефективності виконання завдань та функцій, які покладені державою на органи Національної поліції України (далі – НП України), значною мірою залежить захист людини та громадянина, суспільства, держави, та її інститутів, протидія правопорушенням – як кримінальним проступкам, так і злочинам, а також забезпечення правопорядку в державі.

Слід зазначити, що відповідно до п. 7 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю [1]. Крім того, у ч. 2 ст. 19 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 р. вказано, що Кабінет Міністрів України здійснює постійний контроль за виконанням органами виконавчої влади (до яких належать і органи НП України) Конституції України та інших актів законодавства України, вживає заходів щодо усунення недоліків у роботі зазначених органів [2]. Згідно з ч. 1 ст. 90 Закону України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII “Про Національну поліцію України”, *контроль* за діяльністю поліції може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного

розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України [3].

Отже, у діяльності органів НП України, як і в повсякденному житті, завжди існувало таке поняття, як контроль. У загальному вигляді контроль – це процес перевірки та зіставлення того, що є, з тим, що має бути досягнуто. Проблема організації та здійснення контролю в органах внутрішніх справ присвячено багато наукових праць. Однак реалізація цієї функції управління в органах НП України залишається *актуальною*. Оскільки не завжди і не всіма вченими, керівниками поліції різних рівнів управління враховується як її змістовна сторона, так і наукові питання щодо контролю забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів НП України.

Серед учених, представників адміністративного права та державного управління, які розробляли теоретичні й методичні основи управління в органах внутрішніх справ, слід віддати належне українським науковцям О. Бандурці, Ю. Битяку, І. Голосніченку, М. Дорогих, Р. Калюжному, А. Комзюку, Л. Ковалю, М. Коваліву, П. Михайленку, Ю. Римаренку, В. Плішкіну та іншим. Цінність їхніх праць полягає в тому, що вони надають загальну концептуальну основу для вивчення сучасної політики управління діяльністю органами НП України. Однак попри інтенсивність досліджень, присвяченим різним аспектам проблем управління в органах внутрішніх справ та в органах поліції, контроль забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів НП України, який є однією із функцій державного управління, досліджувався фрагментарно та недостатньо, ще на рівні теоретичного обґрунтування багато важливих питань залишилося поза увагою вчених та практиків у галузі адміністративного права та державного управління, що і зумовлює актуальність та важливість дослідження цієї проблеми.

Контроль необхідно розглядати як систематичну, конструктивну і позитивну діяльність, яка має місце як у сфері регулятивно-правових, так і в сфері правоохоронних відносин, що зумовлено тісним зв'язком контролю з процесом прийняття управлінських рішень [4].

У науковій літературі існує безліч тлумачень поняття контролю, що пояснюється різним підходом укладачів до його формулювання, виділенням та характеристикою певних його аспектів. Водночас науковці розглядають контроль досить широко, чітко не розмежовуючи те, що сформульовано вченими-юристами, і що надано вченими-економістами, філософами, фахівцями в галузі адміністративного права та державного управління тощо.

Так, словник іноземних слів дає два визначення слова “контроль” (фр. – controle) – *по-перше*, це перевірка, а також спостереження з метою перевірки і, *по-друге*, – це система органів, що здійснюють таку перевірку – контролери [5, с. 256]. У другій частині слова “контроль” міститься слово “роль” (від латинського “role”), тобто “міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь”. “Ступінь участі в чомусь” – одне із тлумачень слова “роль”, слід розглядати як здійснення будь-яких дій. У цьому разі в змісті слова “контроль”, окрім “*перевірки*” або “нагляду з метою перевірки”, прослідковується ще один зміст цього слова, який іноді не береться до уваги, – протидія чомусь небажаному. Тоді буде доречніше слово

“контроль” тлумачити як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь [6, с. 8].

У юридичній літературі контроль розглядається одними науковцями як виконання законів, рішень тощо [7, с. 323]. Інші вважають, що це перевірка, спостереження з метою перевірки, а ті, хто займається перевіркою, – контролери [8, с. 256]. Треті вважають, що контроль – це одна із форм здійснення влади, яка забезпечує дотримання встановлених приписів [9, с. 68]. Вчені-юристи все ж таки схиляються до розгляду державного контролю як функції державної діяльності. Держава є одним із головних суб'єктів здійснення контрольної функції у суспільстві. Це випливає з того, що держава має можливості і наділена реальними повноваженнями для впливу на суспільство, при здійсненні якого покладається на контроль. Саме він відіграє роль інтегрувального засобу перевірки загальної спрямованості державної діяльності і водночас перевірки досягнення кінцевого результату управлінської діяльності та здійснення її на певних етапах [10, с. 224].

Контроль є саме функцією, оскільки функція – це основний напрям діяльності суб'єкта перевірки. Якщо йдеться про державу в особі її органів (осіб), то контроль і є функцією державної діяльності, основною метою якої є підвищення ефективності діяльності шляхом аналізу й оцінки, перевірки та спрямування діяльності суб'єктів правовідносин відповідно до їх завдань і функцій та встановлених правових приписів. За допомогою контролю забезпечується злагоджена, чітка робота органів державної влади, зокрема органів НП України, дотримання посадовими особами – працівниками поліції, державними службовцями та іншими працівниками, уповноваженими на виконання функцій держави, чинного законодавства під час виконання службових обов'язків з метою забезпечення належного правопорядку в державі.

Багаторічний досвід організації забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів системи МВС України переконує у винятковій важливості проведення перевірок як *найвищої форми державного і відомчого контролю органів, підрозділів НП України*. Невипадково у центрі уваги керівництва органів, підрозділів головних управлінь Національної поліції (далі – ГУНП) в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві постійно перебувають питання зміцнення нормативно-правової бази щодо забезпечення проведення контролю перевірки і нагляду для підвищення рівня їх організації, ефективності діяльності, впливу на стан виконання завдань і функцій органів поліції. Очевидно, що докорінне підвищення організаційного рівня проведення перевірок останнім часом стало невід'ємною складовою великомасштабного реформування системи управління та практичної діяльності органів, підрозділів НП України на її вирішальних напрямках.

Водночас завданнями контролю перевірки і нагляду в органах, підрозділах НП України є забезпечення неухильного додержання положень правових норм Конституції та законів України, постанов та розпоряджень уряду, наказів, інструкцій, розпоряджень МВС, НП України, інших документів усіма органами і підрозділами поліції, кожним працівником поліції, державним службовцем та працівником, сприяння досягненню високих результатів оперативно-службової діяльності,

ефективного забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки в державі, проведення превентивних заходів, протидії кримінальним проступкам і злочинам.

Крім того, завданнями контролю також є здійснення аналізу і оцінки: результатів моніторингу громадської думки про діяльність територіального органу поліції на основі звернень громадян, громадських організацій, публікацій у ЗМІ; раціонального розподілу робочого навантаження на працівників поліції тощо.

Сутність контролю полягає в спостереженні за співвідповідальністю діяльності керованих об'єктів заданим приписам (законам, планам, стандартам, правилам, наказам, розпорядженням тощо). Однак це не означає, що контроль полягає лише у спостереженні. Підсумкова цілеспрямованість контролю забезпечення перевірки і нагляду полягає в тому, що в ході його здійснення виявляються загальні та специфічні недоліки і переваги контрольованої оперативно-службової діяльності щодо виконання завдань і функцій органів НП України, їх причини, допущені відхилення від вимог виконання управлінських рішень.

Основною метою контролю є забезпечення проведення перевірок ефективності оперативно-службової діяльності органів НП України, стану виконання ними прийнятих управлінських рішень, завдань і функцій встановленим правовим приписам, а також вжиття заходів щодо усунення недоліків у роботі органів поліції.

Система організації та здійснення контролю як функції управління та елемента організаторської роботи щодо забезпечення проведення перевірок діяльності органів НП України полягає в розмежуванні відповідальності керівників поліції різних рівнів управління. Оскільки контроль є одним із ефективних інструментів втілення в життя функції державного управління та однією із форм здійснення влади, яка забезпечує дотримання встановлених правових приписів, він сприяє підвищенню рівня всієї організаторської роботи, є засобом забезпечення ефективного виконання управлінських рішень.

За допомогою системи контролю можна виявити результати впливу суб'єкта перевірки на об'єкт перевірки, а також допущені відхилення від прийнятих організаційно-управлінських рішень та правових приписів. Своєчасно усувати недоліки та порушення в діяльності органів і підрозділів поліції, що є одним із завдань контролю. Контроль передбачає перевірку вже виконаної оперативно-службової діяльності органів і підрозділів поліції, тому він має похідний "контрольний" характер. Отже, нам необхідно визначити поняття "Контроль в діяльності органів Національної поліції".

Слід зазначити, що сьогодні контроль забезпечення організації та проведення перевірок службової діяльності органів, підрозділів НП України здійснюється відповідно до Інструкції з організації та проведення перевірок службової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції, затвердженої наказом МВС України від 30 січня 2017 р. № 67, яка визначає організацію та проведення перевірок службової діяльності структурних підрозділів апарату центрального органу управління поліцією, міжрегіональних територіальних органів НП України та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, територіальних органів поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, а також підприємств, закладів та установ, що належать до сфери управління НП України [11].

Удосконалення тієї чи іншої діяльності як результат управлінських впливів суб'єкта здійснення перевірки на об'єкт перевірки характеризує ступінь ефективності управління в цілому, а не тільки контролю забезпечення організації проведення перевірок службової діяльності органів, підрозділів поліції. Проблема якості та ефективності контролю ускладнюється ще і низкою обставин: 1) слабкою розвідкою цієї проблеми та застосуванням до діяльності органів поліції у цілому; 2) складність самого контролю перевірки і нагляду за службовою діяльністю органів, підрозділів НП України, яка складається як з позицій контрольованого суб'єкта, так і позиції об'єкта контролю, тобто тих змін, які відбуваються в органах, підрозділах поліції.

Слід наголосити, що в основі контролю забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів, підрозділів поліції лежить людський фактор, управлінські відносини, які повинні складатися, вивчатися, регулюватися, піддаватися змінам в процесі перевірки і в результаті її здійснення. Ці відносини регулюються законами, підзаконними нормативно-правовими актами, внутрішньовідомчими нормативними актами, а їх правильне застосування є гарантом об'єктивного контролю у формі перевірки.

Сьогодні положеннями правових норм Інструкції з організації та проведення перевірок службової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції, затвердженої наказом МВС України від 30 січня 2017 р., встановлено, що перевірки поділяються на *інспектування, цільові та контрольні перевірки*, зокрема:

- інспектування – перевірка службової діяльності органів, підрозділів поліції за всіма напрямками роботи;
- цільова перевірка – перевірка службової діяльності органів, підрозділів поліції, яка охоплює один або декілька напрямів роботи;
- контрольна перевірка – перевірка службової діяльності органів, підрозділів поліції за всіма напрямками роботи та результатів заходів, ужитих для усунення недоліків, виявлених під час проведення попереднього інспектування;
- план-завдання – заздалегідь складений перелік питань, за яким буде здійснюватися перевірка діяльності органів, підрозділів поліції [11].

Інспектування та контрольні перевірки проводяться відповідно до планів основних заходів НП України, головних управлінь НП України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві за наказами, підписаними, відповідно, Головою Національної поліції України, його першим заступником або заступниками, керівниками ГУНП або особами, які виконують їхні обов'язки.

Позапланові інспектування органів, підрозділів поліції проводяться за рішенням Голови Національної поліції України, керівників ГУНП або осіб, які виконують їхні обов'язки, за наявності однієї з таких обставин: 1) установлення фактів, які є підставою для проведення службового розслідування щодо керівників органів, підрозділів поліції; 2) обґрунтоване звернення фізичних або юридичних осіб про порушення посадовими особами органів, підрозділів поліції вимог законодавства; 3) за дорученням Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністра внутрішніх справ України.

Отже, на нашу думку, інспектування органів Національної поліції – це система організаційно-управлінських, адміністративних заходів з комплексної

перевірки службової діяльності органів, підрозділів поліції, що є формою відомчого контролю та нагляду за всіма напрямками роботи, яка регулюється актами законодавства, відомчими нормативно-правовими актами, котра включає в себе комплекс заходів щодо вивчення й аналізу оперативної обстановки та оцінки оперативно-службової діяльності, встановлення фактичного стану справ з виконання завдань і функцій поліції, а також перевірки результатів діяльності за визначений період інспектованого органу, підрозділу поліції.

Слід зазначити, що *цільові перевірки* проводяться за наказами, підписаними Головою Національної поліції України, його першим заступником або заступниками, керівниками міжрегіональних територіальних органів НП України та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, територіальних органів поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, їх першими заступниками або заступниками відповідно до їх компетенції. Проведення цільових перевірок у підпорядкованих підрозділах також дозволяється за наказом, підписаним керівником територіального (відокремленого) підрозділу (управління, відділу) ГУНП або особи, яка виконує його обов'язки.

Перевірка службової діяльності підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки НП України (далі – ДВБ) здійснюється за наказом Голови Національної поліції України або особи, яка виконує його обов'язки, та за погодженням керівника ДВБ НП України.

Об'єктами перевірок є структурні підрозділи апарату центрального органу управління поліцією, міжрегіональні територіальні органи НП України та їх територіальні (відокремлені) підрозділи, територіальні органи поліції та їх територіальні (відокремлені) підрозділи, а також підприємства, заклади та установи, що належать до сфери управління НП України.

Суб'єктами перевірок є комісії з проведення інспектувань, контрольних та цільових перевірок (далі – комісія).

Види комісій, які можуть бути створені керівниками різних рівнів управління поліції на момент перевірки органів, підрозділів поліції, зокрема, *комісії*: а) апарату центрального органу управління поліцією, уповноважені на перевірку всіх органів, підрозділів поліції відповідно до плану-завдання; б) ГУНП перевіряють підпорядковані їм структурні підрозділи апарату та територіальні (відокремлені) підрозділи; в) міжрегіональних територіальних органів НП України здійснюють цільову перевірку підпорядкованих їм територіальних (відокремлених) підрозділів; г) територіальних (відокремлених) підрозділів поліції (управління, відділи) ГУНП перевіряють підпорядковані відділи, відділення поліції.

Водночас при проведенні *цільової перевірки* доцільність створення комісії визначає посадова особа, яка призначила перевірку. Цільові перевірки, залежно від обсягу поставлених завдань, можуть здійснюватися як комісією, так і одноосібно працівником, якому надано право на проведення такої перевірки.

Комісія формується з працівників органів, підрозділів поліції за напрямками службової діяльності, до участі в проведенні перевірки також можуть залучатися (за згодою) фахівці інших центральних органів виконавчої влади. Під час проведення інспектувань та контрольних перевірок до складу комісії включають також працівників ДВБ за погодженням з керівництвом ДВБ НП України.

Комісію з проведення інспектування та контрольної перевірки очолює перший заступник або заступники Голови Національної України, керівник структурного підрозділу апарату центрального органу управління поліції або його заступники, перший заступник або заступники керівника ГУНП.

Заступником керівника комісії з проведення інспектування та контрольної перевірки призначається посадова особа Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України (далі – ДОАЗОР), у ГУНП – управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (далі – УОАЗОР). Посадові особи, включені до складу комісії, на період перевірки (у т.ч. на період підготовки) звільняються від виконання основних посадових обов'язків за місцем проходження служби. Заміна складу комісії здійснюється за погодженням з головою комісії. *Організація та проведення інспектувань і контрольних перевірок покладаються на ДОАЗОР (УОАЗОР) [11].*

Крім того, відповідно до завдань Положення про Департамент головної інспекції Національної поліції України (далі – ДГІ), затвердженого наказом НП України від 28 квітня 2021 р. № 337, ДГІ НП України *бере участь у реалізації заходів з контролю* за службовою діяльністю органів, підрозділів поліції, оптимізації управлінських процесів, сприянні ефективній професійній діяльності поліцейських, державних службовців та інших працівників органів, підрозділів поліції, дотриманню ними службової дисципліни.

Наразі сьогодні організація та *проведення цільових перевірок* покладаються на структурні підрозділи апаратів органів поліції в межах їх компетенції відповідно до мети і завдань перевірки. У територіальних (відокремлених) підрозділах (управління, відділи) ГУНП організація та проведення цільових перевірок покладаються на посадових осіб, яких визначає керівник підрозділу або особа, яка виконує його обов'язки. Крім того, право здійснювати перевірки стану охорони державної таємниці та забезпечення режиму секретності мають працівники підрозділів режиму та технічного захисту інформації органів поліції.

Слід навести періодичність і строки проведення перевірок службової діяльності органів, підрозділів НП України:

- інспектування – перевірка службової діяльності органів, підрозділів поліції за всіма напрямками роботи здійснюється *один раз на 5 років*;
- контрольна перевірка – перевірка службової діяльності органів, підрозділів поліції за всіма напрямками роботи та результатів заходів, ужитих для усунення недоліків, проводиться *не раніше ніж через один рік після проведення останнього інспектування*. Перевірки здійснюються в строки, визначені наказом про їх проведення, з урахуванням того, що *інспектування проводиться в строк до 21 дня, а контрольна та цільова перевірки – до 14 днів*. У разі потреби строки проведення перевірок продовжуються відповідно до наказів керівників органів поліції, які призначили перевірку, на підставі мотивованого рапорту голови комісії, але *не більше ніж на 10 днів* [11].

За результатами проведення перевірок комісія складає акт у двох примірниках з дотриманням таких вимог: 1) установленого порядку діловодства та режиму секретності; перший примірник акта надсилається до органу, підрозділу поліції, який перевірявся, а другий – зберігається в ДОАЗОР (УОАЗОР); 2) стислого

оцінювання стану справ (за останній рік) за основними напрямками службової діяльності органу, підрозділу поліції; зазначаються виявлені недоліки та порушення і дається загальна оцінка діяльності перевіреного органу, підрозділу поліції.

В акті обов'язково ставиться оцінка діяльності органів, підрозділів поліції – “задовільно” або “незадовільно”. Оцінка “незадовільно” ставиться в разі, коли за результатами проведеного інспектування або контрольної перевірки стан виконання завдань та функцій, довіри населення до діяльності органу поліції *визнано незадовільним*, а також встановлено неналежний стан дотримання виконавської дисципліни. Якщо стан службової діяльності органу, підрозділу поліції оцінюється як “незадовільний”, керівник ДООЗОР (УООЗОР) або особа, яка виконує його обов'язки, подає на розгляд Голови Національної поліції України (керівника територіального органу поліції) або особи, яка виконує їх обов'язки, пропозиції щодо необхідності проведення службового розслідування стосовно керівників та/або заступників керівників органу, підрозділу поліції, який перевірявся.

Строк складання акта комісією не повинен перевищувати 14 робочих днів після дати закінчення інспектування або контрольної перевірки. Акт підписується головою комісії, який доповідає підсумки перевірки посадовій особі, що призначала її проведення, та надає (надсилає) акт для ознайомлення керівникові органу, підрозділу поліції, який перевірявся. Керівник ознайомлюється з актом та підписує його. У разі незгоди з висновками комісії керівник підписує акт із формулюванням “зауваження додаються” та додає до акта свої зауваження, оформлені рапортом на ім'я посадової особи, яка призначила перевірку. Результати інспектування, контрольної перевірки розглядаються на засіданні колегії або розширеній нараді апарату центрального органу управління поліцією чи територіального органу поліції. До її засідання запрошується керівний склад органу поліції, який перевірявся. За результатами засідання оформляється протокол та рішення, а також видається наказ керівника органу поліції, який призначив інспектування або контрольну перевірку органу, підрозділу поліції.

Крім того, за підсумками *цільової перевірки впродовж п'яти робочих днів після її закінчення складається довідка*, яка підписується посадовими особами, які її проводили.

Отож *організація контролю за усуненням недоліків, виявлених під час перевірки*, здійснюється керівником органу, підрозділу поліції, де проводилися інспектування або контрольна перевірка. Цей керівник зобов'язаний: 1) *упродовж 10 робочих днів після отримання в установленому порядку підсумкового документа (акт, довідка) затвердити план* організаційних та практичних заходів із усунення виявлених недоліків. План складається у двох примірниках: один – залишається в органі (підрозділі) поліції, другий – для контролю надсилається до ДООЗОР (УООЗОР); 2) *у тримісячний строк після затвердження плану усунення недоліків*, виявлених у ході інспектування та контрольної перевірки, подати до ДООЗОР (УООЗОР) довідку про стан усунення недоліків та вжиті заходи реагування. Якщо за результатами опрацювання наданої інформації буде встановлено, що виявлені під час перевірки недоліки у службовій діяльності залишилися неусунутими, керівник ДООЗОР (УООЗОР) або особа, яка виконує його обов'язки, доповідає про це посадовій особі органу поліції, яка призначила перевірку.

Слід зазначити, що *результати цільової перевірки*, яку здійснювали працівники відокремлених підрозділів (управління, відділи) поліції ГУНП, доповідаються керівнику цього підрозділу або особі, яка виконує його обов'язки, з метою прийняття відповідного організаційно-управлінського рішення. Крім того, керівник органу, підрозділу поліції, де проводилася цільова перевірка, *зобов'язаний упродовж 5 робочих днів після отримання в установленому порядку підсумкового документа (довідки) затвердити план* організаційних та практичних заходів з усунення виявлених недоліків та *в місячний строк* після затвердження зазначеного вище плану подати посадовій особі, яка призначила перевірку, *довідку* про стан усунення недоліків і вжиті заходи реагування.

Отже, сьогодні складні процеси організації управління в органах, підрозділах НП України породжують необхідність застосування відповідного інструментарію для здійснення контролю забезпечення проведення перевірок службової діяльності за всіма напрямками роботи органів НП України: щодо стану виконання завдань з протидії кримінальним правопорушенням, як проступкам, так і злочинам, здійснення розслідування вчинених кримінальних проступків, досудового розслідування вчинених злочинів, забезпечення публічної безпеки й порядку, прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення й інші події, реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, довіру населення до діяльності органу, підрозділу поліції тощо. Будь-який з видів та напрямів зазначеної діяльності повинен бути проконтрольований об'єктивно, неупереджено і в необхідному обсязі. Контроль забезпечення проведення перевірок службової діяльності органів НП України вимагає максимально повного обліку, аналізу та оцінки всіх факторів, що впливають на функціонування об'єктів контрольованої системи. Особливу роль у реалізації контрольних функцій діяльності органів поліції відіграють підрозділи ДООЗОР, УООЗОР та ДГІ НП України, на які безпосередньо покладено здійснення організації та проведення інспектувань і контрольних перевірок.

Таким чином, враховуючи наведене, ми дійшли висновків:

1. На нашу думку, “Контроль у діяльності органів Національної поліції України” – це система забезпечення організації проведення перевірки і нагляду за всіма напрямками роботи суб'єктами управління, наділеними правом їх здійснення щодо відповідності діяльності об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням (актам законодавства, постановам, наказам, інструкціям, розпорядженням та планам тощо), які регламентують діяльність поліції, вона включає спостереження, моніторинг, вивчення, аналіз і оцінку оперативно-службової діяльності поліції, стан виконання завдань і функцій щодо попередження і усунення допущених недоліків і помилок у роботі, об'єктом перевірки яких стали причини й умови їх виникнення, та вжиття заходів щодо усунення недоліків у роботі поліції.

2. Натепер, вважаємо, Верховній Раді України слід внести зміни та доповнення до частини першої статті 22 Закону України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII “Про Національну поліцію України” (Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015. № 40–41. Ст. 379). Так, слід частину першу статті 22 “Керівник поліції:” доповнити пунктом 2¹ і викласти в такій редакції:

“2⁻¹ визначає організацію та проведення контролю перевірок і нагляду за виконанням службової діяльності органами поліції та вживає заходів щодо усунення недоліків у роботі поліції”.

3. Сьогодні Кабінету Міністрів України необхідно внести зміни та доповнення до пункту 4 Положення про Національну поліцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 (Офіційний вісник України від 17.11.2015. № 89. Ст. 2971). Так, слід пункт 4 “Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань:” доповнити підпунктом 1⁻¹ і викласти в такій редакції:

“1⁻¹) визначає організацію та проведення контролю перевірок і нагляду за виконанням службової діяльності органами, підрозділами поліції щодо стану реалізації ними завдань і функцій, прийнятих управлінським рішенням, та вживає заходів щодо усунення недоліків у роботі органів поліції”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. Відомості Верховної Ради України від 28.03.2014. № 13. Ст. 222.
3. Про Національну поліцію України: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015. № 40–41. Ст. 379.
4. *Шакун В.І.* Урбанізація і злочинність в Україні: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Національна юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 1996. 56 с.
5. Словарь иностранных слов / под ред. В.В. Пчелкиной. Москва: Рус. яз., 1988. 445 с.
6. *Гарашук В.М.* Контроль і нагляд у державному управлінні: навч. посіб. Харків: Національна юрид. акад. України, 1999. 55 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. Київ: Вид-во “Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2001. Т. 3. 789 с.
8. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. Москва: Русский язык, 1989. 624 с.
9. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Сухарев; редкол. И.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.И. Миньковский и др. Москва: Советская энциклопедия, 1984. 415 с.
10. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
11. Про затвердження Інструкції з організації та проведення перевірок службової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції: наказ МВС України від 30 січня 2017 р. № 67. Офіційний вісник України від 14.04.2017. № 30. Ст. 907.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. “Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k / 96-VR”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 23, 1996. No. 30. Art. 141 [In Ukrainian].
2. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. “On the Cabinet of Ministers of Ukraine: Law of Ukraine of February 27, 2014 No. 794-VII”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated March 28, 2014. No. 13. Art. 222 [In Ukrainian].
3. Pro Natsionalnu politsiiu Ukrainy. “On the National Police of Ukraine: Law of Ukraine of July 2, 2015 No. 580-VIII”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated October 9, 2015. No. 40–41. Art. 379 [In Ukrainian].
4. *Shakun V.I.* (1996). Urbanizatsiia i zlochynnist v Ukraini. “Urbanization and crime in Ukraine”: author's ref. dis. Dr. Jurid. Sciences: 12.00.08. National Law J. Mudryi Academy. Kharkiv. 56 p. [In Ukrainian].
5. Slovar inostrannykh slov. “Dictionary of foreign words” / ed. V.V. Pchielkina. Moscow: in Russian, 1988. 445 p. [In Russian].

© Boiko Ivan, 2022

6. *Harashchuk V.M.* (1999). Kontrol i nahliad u derzhavnomu upravlinni. "Control and supervision in public administration: textbook". Kharkiv: National Law Academy of Ukraine. 55 p. [In Ukrainian].
7. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. "Legal encyclopedia in 6 volumes" / editorial staff: Yu.S. Shemchushenko (editor-in-chief) and others. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia Publishing House M.P. Bazhana, 2001. Vol. 3. 789 p. [In Ukrainian].
8. Slovar inostrannykh slov. "Dictionary of foreign words". 18th ed., ster. Moscow: Russian language, 1989. 624 p. [In Russian].
9. Yuridicheskii entsiklopedicheskii slovar. "Legal Encyclopedic Dictionar" / Chief ed. A. Sukharev; Ed. staff Boguslavsky, M.I. Kozyr, G.I. Minkovsky and others. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1984. 415 p. [In Russian].
10. Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka. "Public administration: theory and practice" / for general ed. V.B. Averianova. Kyiv: Yurinkom Inter, 1998. 432 p. [In Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii ta provedennia perevirok sluzhbovoi diialnosti orhaniv (pidrozdiliv) Natsionalnoi politsii. "On approval of the Instruction on the organization and conduct of inspections of official activities of bodies (units) of the National Police: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of January 30, 2017 No. 67". Official Gazette of Ukraine, April 14, 2017. No. 30. Art. 907 [In Ukrainian].

UDC 351.74.08

Boiko Ivan,
Senior Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

CONTROL OF ENSURING INSPECTIONS OF OFFICIAL ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article investigates the control of ensuring conducting inspections of the service activity of the National Police of Ukraine. Considered control as a function of public administration and an element of organizational work, which consists in the supervision of compliance with established regulations in police activity and differentiation of responsibility of heads of police of different levels of management. The author reveals the legal essence of control in the activities of the police bodies as a system of ensuring organization carrying out by the subject of management, empowered to carry out checks, which includes observation, monitoring, study, analysis and evaluation of operational and service activities to perform tasks and functions of the police, checks, providing the subject of management with recommendations in the activities of controlled objects to given legal prescriptions, and taking measures to eliminate deficiencies in police work.

Determined the main tasks of control in the police, such as: 1) organizing and ensuring the inspection of the oversight of the service activities of the police, based on the Constitution of Ukraine and regulated by existing laws and regulations; 2) analysis and evaluation: the crime situation and the results of zonal control for a certain period and the past year; the facts of criminal offenses and crimes, emergency incidents that caused significant public resonance in the area of police service; 3) inspection: the presence of facts of violations of legislative acts, government decrees and regulations, orders and directives of the Ministry of Internal Affairs, the National

Police of Ukraine, which regulate the activities of the police, the causes and conditions of their occurrence; ensuring the timely and full implementation of tasks and functions, timely prevention and elimination of identified shortcomings and violations in the bodies and units of the police; 4) analysis and evaluation with regard to the effectiveness of organizational-managerial and operational-service activities in the performance of tasks and functions of police bodies, subdivisions; 5) inspection concerning the performance of police bodies, subdivisions based on the results of measures adopted to eliminate deficiencies in police work, identified during the preliminary inspection.

Outlined the author's concept of "control in the activities of the National Police of Ukraine", and formulated reasonable suggestions for the improvement of legislation and regulations in the field of management activities of monitoring as a function of police inspections.

Keywords: control, function, management, right, prescription, subject, inspection, supervision, observation, analysis, evaluation, service activity, objects, bodies, National Police of Ukraine.

Отримано 07.04.2022

УДК 347.73

Грущенко Олена Анатоліївна,кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної
безпеки та фінансових розслідувань Національної академії
внутрішніх справ, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-8167-0214

Буличева Наталія Анатоліївна,кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного
та приватного права Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-7902-6646

Буличев Андрій Олегович,кандидат юридичних наук, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-2734-7066

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНИМИ І СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ ІНТЕГРАЦІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

У статті обґрунтовано науково-теоретичні засади державного управління економічними і соціальними процесами. Проаналізовано передумови впровадження інновацій у державне управління економічними і соціальними процесами в Україні. Опрацьовано методичні підходи щодо вдосконаленню форм та методів державного управління економічними і соціальними процесами на основі принципів інтеграції з Європейським Союзом. Розкрито значення єдиної інформаційно-маркетингової системи у створенні державних та ринкових механізмів регулювання економіки. Визначено напрями вдосконалення чинного законодавства, що сприятимуть реалізації прав та функцій суб'єктів господарювання на дійсно ринкових засадах, ураховуючи екстремальні обставини, зумовлені воєнним станом.

Ключові слова: інновації, управлінські відносини, державне управління економічними і соціальними процесами, об'єкт державного управління, методи управління, сучасний інструментарій впливу на економічні і соціальні процеси, Державні цільові програми, єдина інформаційно-маркетингова система.

Удосконалення ринкових засад економіки викликає необхідність наукового обґрунтування широкого кола теоретичних питань, вивчення зарубіжного досвіду ринкового та державного управління господарськими процесами, опрацювання практичних рекомендацій щодо розвитку нових економіко-правових відносин із урахуванням особливостей вітчизняної економіки.

Найбільш вагомі результати досліджень з окремих питань економічних реформ викладені в роботах Терещенка Т.В. [1], Мощанець А.А. [1], Київської К.І. [2], Коляденка С.В. [3], Ляшка І.І. [4], Романенка Є.О. [5], Чаплай І.В. [5].

Водночас питання ролі інновацій у державному управлінні в процесі ринкових перетворень ще недостатньо опрацьовані, чимало їх постає в процесі здійснення реформ. Тому потребує більш поглибленого вивчення проблема взаємозв'язку державного управління з головними сегментами ринкової інфраструктури.

Метою статті є аналіз теоретико-економічних проблем реформування державного управління економічними і соціальними процесами в Україні, обґрунтування напрямів вдосконалення та адаптації його окремих форм і методів до стандартів Європейського Союзу.

Наука управління економічними і соціальними процесами досліджує сутність, характер, закони та конкретні форми взаємодії спеціалізованих органів управління з безпосередніми учасниками господарської діяльності.

Управлінські відносини – це економічна і соціальна форма об'єктивно необхідних взаємозв'язків і залежностей між управлінською діяльністю за погодженням та регулювання розвитку економіки та економічними відносинами виробників та споживачів.

У якості об'єкта державного управління виступають економічні і соціальні процеси, які мають свій об'єктивний зміст, а саме система стійких структурують зв'язків – економічні закони. Форми їх прояву рухливі, мінливі. Вони можуть у відомих межах відхилятися від свого змісту.

Таким чином, державне управління економічними і соціальними процесами являє собою організовану, цілісну систему методів та конкретних форм, за допомогою яких здійснюється спрямовуючий, координуючий і стимулюючий вплив держави на господарюючі суб'єкти.

Державне управління економічними і соціальними процесами є важливою системою втілення в життя економічної політики держави, її тісного з'єднання з виробництвом. Причому йдеться про з'єднання не механічне, а соціальне, більш багатогранне, широке, мінливе, суперечливе.

Як відомо, без достатнього обсягу національного доходу, тобто матеріальних ресурсів для нагромадження та споживання, а це означає, що без успіхів у сфері ефективності, не можливе успішне просування ні в якій іншій сфері, так як саме економічний потенціал, розподіл кінцевих результатів його використання слугують базою для вирішення соціальних завдань, зміцнення обороноздатності країни, фундаментом її активної зовнішньої політики. Водночас економічна політика, виражаючи в концентрованому виді матеріальні, життєво важливі інтереси людей, відіграє активну роль у цілеспрямованому використанні об'єктивних економічних законів. Управління є головним механізмом такої політики.

Слід урахувати сучасну складну практику державного управління економічними і соціальними процесами в екстремальних умовах (воєнний стан та надалі перші післявоєнні роки), що вимагає налагодження гігантської і разом з тим надзвичайно тонкої мережі нових організаційних відносин багатшими за формою та складнішими за змістом.

Важливо мати на увазі, що витрати на державне управління перекриваються ефектом, що отримується за рахунок оптимізації цілей розвитку країни, більш раціонального використання всіх наявних ресурсів. Причому розмір ефекту безпосередньо залежить від якості управління.

Система державного управління економічними і соціальними процесами включає в себе:

- методи управління: облік, аналіз, організація, контроль;
- сучасний інструментарій впливу на економічні і соціальні процеси: бенчмаркінг, аутсорсинг, реінжиніринг, проєктний менеджмент, електронне врядування;
- організаційну структуру: внутрішня будова системи управління, спрощення адміністративних процедур й правил;
- технічні засоби збору, обробки і зберігання інформації.

Методи управління – це сукупність цілеспрямованих дій, що орієнтовані на отримання нових знань про управлінські відносини та їх взаємодію з економічними та соціальними процесами. Кількість різних методів, які застосовуються у наукових дослідженнях, достатньо велика.

Зокрема, до методів аналізу відносяться: виявлення причинно-наслідкових зв'язків та кількісної залежності між окремими економічними та соціальними явищами і процесами; класифікація факторів, що мають стимулюючий чи, навпаки, гальмуючий вплив на їх розвиток, що відповідно відображається на кінцевих результатах; програмно-цільове програмування, яке дозволяє з достатнім ступенем точності відтворювати основні якісні та кількісні характеристики реального об'єкта у відносно зручному для аналізу виді; інновації, які дозволяють перевірити на практиці теоретичні розробки щодо нових форм управління раніше, ніж розповсюджувати ці форми на всю господарську систему.

Також одним із важливих методів державного управління економічними і соціальними процесами в Україні є вивчення, узагальнення та розповсюдження досвіду управління в країнах-членах Європейського Союзу.

Саме це застосовується в проведенні економічних і соціальних реформ в Україні, які спрямовані в основному на більш глибоке використання економічних важелів управління, на їх краще поєднання з адміністративними методами. Вироблені концепції зазнали певних уточнень та переглядів з урахуванням накопиченого власного та зарубіжного досвіду, а також під впливом нових економічних та політичних умов.

Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 року № 504-р схвалена “Концепція вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України”, у якій зазначено, що сучасний стан національної економіки зумовлює необхідність подальшого вдосконалення системи прогнозних і програмних документів із питань соціально-економічного розвитку та запровадження стратегічного планування роботи в органах виконавчої влади, яке передбачає планування заходів із розроблення прогнозних документів, розроблення, реалізації та контролю за виконанням програмних документів, що визначають цілі соціально-економічного розвитку держави та шляхи їх досягнення [6].

Разом з тим, результати вживаних заходів щодо вдосконалення механізмів господарювання, посилення дії економічних регуляторів і нормативів довгострокових, середньострокових та короткострокових прогнозних і програмних документів ще не позначились належним чином на подоланні розпорошення капітальних вкладів і скороченні інвестиційного циклу, на впровадженні досягнень науково-технічного прогресу і підвищенні конкурентоспроможності продукції. Про це свідчить моніторинг стану Державних цільових програм (без урахування програм, які містять інформацію, що становить державну таємницю): виконання щорічних планових показників із 2015 року до 2020 року – 26,2 %; 31,4 %; 17,42 %; 33,16 %; 78,6 %; 78,9 % відповідно, що показує позитивну динаміку [7]. Пошук найбільш дієвих інструментів і методів управління постійно продовжується.

Важливою особливістю системи державного управління економічними і соціальними процесами в Україні є підключення його методів та інструментарію до здійснення узгоджених програм та рішень щодо інтеграції з країнами-членами Європейського Союзу.

Під час обґрунтування та вироблення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки, який було схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671 “Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки” [8], більш широкого застосування отримують інструменти інституціональної розбудови Twinning (інструмент інституціональної розбудови Європейського Союзу, у межах якого здійснюється співпраця та обмін досвідом між державними органами України та аналогічними державними інституціями держав – членів Європейського Союзу з питань державного управління та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу для досягнення обов’язкових результатів) [9], TAIEХ (інструмент технічної допомоги та обміну інформацією, що надається Європейською Комісією з метою розбудови інституціональної спроможності, наближення національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (acquis communautaire), його імплементації та подальшого ефективного використання) [10] та програма Організації економічного співробітництва та розвитку SIGMA (Програма підтримки вдосконалення врядування та менеджменту) [11, 12].

Зазначені інструменти функціонують для запровадження інновацій у державному управлінні економічними і соціальними процесами, коли державні організації вкладають зусилля і ресурси для досягнення якості, ефективності та дієвості послуг, що надаються.

Як правило, Державні цільові програми розробляються для вирішення таких комплексних проблем економіки, які складно чи неможливо вирішити в межах наявної структури управління. Прикладами можуть слугувати такі програми, розробка і реалізація яких розраховані на різні строки в галузі науки і техніки, у виробничій сфері, у житловому будівництві, у розвитку регіонів. Кожна програма має основну мету, цілі, для досягнення яких передбачаються відповідні ресурси та організаційні форми управління.

Вирішальним для підвищення наукового рівня та посилення комплексності Державних цільових програм стало впровадження принципу орієнтації на кінцеві результати в економіці на всіх рівнях керівництва. Послідовна реалізація цього

принципу в програмуванні здійснює прогресивний вплив на порядок розробки державної програми, ієрархію цільових завдань, процес формування системи показників тощо.

Яскравим прикладом успішної Державної цільової програми є Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року.

Серед ключових напрямів роботи агентства водних ресурсів України у 2021 році здійснено перехід до інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом та здійснення державного моніторингу вод; підготовлено проекти перших планів управління річковими басейнами для трьох річкових басейнів – Дніпра, Дністра, Дону; завершено економічний аналіз водокористування для 8 річкових басейнів; визначено референційні умови для річкових басейнів – Дністра, Дону, Вісли, Південного Бугу, суббасейнів – Тиси, Пруту та Сирету; підготовлено класифікаційні таблиці для басейну Вісли, Тиси, Пруту та Сирету; підготовлено огляд виконання програм або заходів річкових басейнів Дону (Міжнародний дитячий надзвичайний фонд *Організації Об'єднаних Націй*) та для басейну Дністра (Глобальний екологічний фонд); розроблено проект програми заходів для басейну Дону на 2025–2030 роки (Організація з безпеки і співробітництва в Європі) та проведено регіональні обговорення із зацікавленими сторонами щодо формування програми заходів; відкрито лабораторію моніторингу вод Північного регіону; забезпечено вимірювання показників у річковому басейні Дніпра. З метою покращення якості води в р. Інгулець та забезпечення водокористувачів м. Кривий Ріг, Миколаївської та Херсонської областей водою нормальної якості каналом Дніпро-Інгулець подано 133,13 млн м³, Каналом Дніпро-Донбас проведено екологічне оздоровлення Краснопавлівського водосховища, до якого подано 14,6 млн м³ дніпровської води.

Заплановано на 2022 рік: упровадження державного моніторингу вод; підготовка планів управління річковими басейнами; забезпечення централізованим водопостачанням сільських населених пунктів, що користуються привізною водою; встановлення оптимальних режимів роботи штучних водних об'єктів і водогосподарських систем; надання адміністративних послуг та проведення погоджувальних процедур; підвищення рівня енергоефективності [13].

Проведено моніторинг вод в умовах воєнного часу, вжито заходи в частині оптимізації здійснення моніторингу вод, зокрема перенаправлено виконання хімічних пріоритетних та басейнових специфічних показників із лабораторій моніторингу вод Східного та Південного регіонів до лабораторії моніторингу вод Західного регіону [14].

Якісні зсуви, що спостерігаються в цій галузі програмування управлінської діяльності, виражають загальні тенденції: інновації, впровадження системних методів, розширення горизонту планування, прогресивні зміни в системі показників.

Найважливіша риса сучасного програмування в країнах-членах Європейського Союзу – планове забезпечення міжнародних заходів щодо розвитку економічної інтеграції. Особливе значення мають реалізація узгоджених планів багатосторонніх заходів країн-членів Європейського Союзу, розробка та прийняття довгострокових

цільових програм співробітництва, включення в національні плани більшості країн заходів щодо подальшого розвитку економічної інтеграції.

У свою чергу закономірні процеси поділу праці (предметного, технологічного, функціонального) посилюють та ускладнюють взаємозв'язки між галузями економіки. Відокремлення зростаючої низки функцій обслуговування економіки (наприклад, енергозбереження) ставить нові вимоги до узгодженого розвитку інфраструктури ринку, разом із якою розвиваються галузі (наприклад, житлово-комунальне господарство), що виконують роль соціальної інфраструктури.

В економіці суттєва роль належить сфері обігу, яка включає транспорт, матеріально-технічне постачання, сільськогосподарські заготівлі, оптову та роздрібну торгівлю предметами споживання. Державне управління економічними і соціальними процесами охоплює і сферу споживання. Тому в управлінні суттєве значення має узгодження попиту та пропозиції товарів. Недотримання цих пропорцій призводить або до просідання товарів у каналах обігу та уповільнення обороту, чи, навпаки, до часткового незадоволення попиту.

Як відомо, після реалізації товар поступає у споживання (виробниче чи особисте) та задовольняє певні потреби. Вартість товару, що виступає у вигляді його ціни, розпадається в грошовій формі на первісні елементи (прибуток, заробітна плата тощо). Ці елементи грошової вартості, які утворюють в економіці потоки різних видів грошових доходів населення, підприємств, держави виступають як об'єкти управління.

Завдання управління водночас полягає в тому, щоб ціну та її окремі елементи (прибуток, рента, процент за кредит, заробітна плата тощо) перетворити в активні форми цілеспрямованого впливу на всіх учасників господарювання. Вказані елементи грошової вартості виступають одночасно як об'єкти і як засоби управління економікою та використовуються з відповідними правовими нормами.

Правові відносини – необхідна форма державного управління економікою держави, раціонального використання ресурсів, продукції, збереження національного багатства, екології, забезпечення економічної безпеки держави. Дієвість правових нормативних актів чимало залежить від їх обґрунтованості та своєчасності. Разом з тим, прогресивний вплив правових актів залежить і від того, наскільки активно та наполегливо вони реалізуються у господарюванні.

Так, у сучасному вимірі воєнного стану в Україні діяльності вітчизняних товаровиробників перешкоджає порушена система фінансових та кредитних відносин, інфраструктура товарних ринків, скорочення обсягів поставок сировини та попиту на товари, що виробляються, а також відсутність повної систематизованої інформації про кон'юнктуру ринків, організацію збуту, цінову, товарну, комунікаційну політику тощо.

Відновлення ринку товарів та послуг може статися за рахунок досягнень сучасної науки, техніки, інформатики, технологій, менеджменту та маркетингу як основних елементів господарського механізму, на основі сил вітчизняних товаровиробників та споживачів.

Забезпечення функціонування цілісного внутрішнього ринку, підвищення конкурентоспроможності товарів, визначення товарних сегментів ринку для різних груп товарів та послуг, упровадження новітніх технологій, активізації маркетингової

діяльності можливе, на нашу думку, шляхом створення єдиного інформаційно-маркетингового простору в Україні.

Діяльність єдиної інформаційно-маркетингової системи спрямована на забезпечення раціонального руху потоку товарів та послуг від процесу виробництва до процесу споживання, більш ретельного дослідження потреб ринку, підтримки та розвитку приватного підприємництва, ділової активності.

Роботу єдиної інформаційно-маркетингової системи важливо спрямувати на: збір первинної інформації (методи та знаряддя дослідження, план складання вибірки, способів зв'язку); збір вторинної інформації (обробка внутрішньо- та зовнішньовиробничого матеріалу); встановлення порядку робіт на виконання індивідуальних замовлень (сегментація, дослідження ринку, формування політики товару, програми виробництва, цінової політики, організація збуту, комунікаційна політика); запровадження порядку надання ділової інформації (адресно-довідкові відомості, цінові обзори по місцевому ринку, загальні статистичні дані, інформація про наявність / відсутність товару, умов постачання в торгових фірмах).

Завдяки функціонуванню єдиної інформаційно-маркетингової системи на всіх рівнях державного управління економічними і соціальними процесами посилюється пошук фінансових ресурсів, необхідних для інвестицій у виробництво та сферу послуг.

Основними надбаннями єдиної інформаційно-маркетингової системи є сприяння створенню та накопиченню капіталу; перетворенню складних інвестиційних рішень у більш прості для дрібних інвесторів з одночасним здійсненням диверсифікації ризику; здійсненню ефективного переливу капіталів між галузями економіки, регіонами країни та стимулюванню діяльності підприємств; залученню іноземного капіталу.

Удосконалення державного управління економічними і соціальними процесами, як правило, запроваджується шляхом використання сучасних інновацій, метою чого є відпрацювання тих чи інших пропозицій. Тому, зі свого боку, пропонуємо для закріплення позитивних результатів зазначених вище інновацій, зокрема запровадження єдиної інформаційно-маркетингової системи, розробити нормативно-правову основу – Концепцію розвитку управлінських та організаційних відносин в економіці України у воєнний та післявоєнний період та План заходів щодо її реалізації, що стане ефективним інструментом розв'язання найважливіших проблем подальшого розвитку держави.

Водночас упровадження інновацій в управління економічними і соціальними процесами в Україні, завершення узгодження зазначених позицій з європейською системою – є найважливішими передумовами прискореної європейської інтеграції України, фіксацією відповідності країни Копенгагенським критеріям [15], зазначеним в опитувальнику про членство в Європейському Союзі.

Відновлення та вдосконалення інформаційно-маркетингової інфраструктури ринкової економіки за наявності вагомого впливу України в світовій економіці на ринки енергетики, продовольства, на постачання технологій, транспортні маршрути, реалізацію крупних інвестиційних проєктів надасть можливість Україні здійснити новий геополітичний ривок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Терещенко Т.В., Мощанець А.А.* Практичні аспекти формування маркетингової спрямованості у діяльності органів місцевого самоврядування. Державне управління: удосконалення та розвиток: електронний журнал. 2022. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/33.pdf (дата звернення: 01.04.2022).
2. *Київська К.І.* Аналіз сучасних підходів до створення інформаційних систем маркетингу підприємств. Технічні науки. 2018. № 10. С. 24–27.
3. *Коляденко С.В.* Маркетинговий підхід до формування іміджу регіону: сучасні інструменти та актуальні завдання. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2018. № 17. С. 152–157.
4. *Ляшко І.І.* Маркетингове планування як фактор підвищення ефективності комерційної діяльності підприємства. Приазовський економічний вісник. 2017. № 5. С. 156–159.
5. *Романенко Є.О., Чаплай І.В.* Маркетинг у державному управлінні: (Архетипний підхід). Публічне урядування. 2016. № 2. С. 217–225.
6. Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 р. № 504-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2022).
7. Державні цільові програми: Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami&pageNumber=2> (дата звернення: 01.04.2022).
8. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022).
9. Про затвердження Порядку ініціювання, підготовки та реалізації проектів Twinning: постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2016-%D0%BF/print1443083336173036#Text> (дата звернення: 01.04.2022).
10. Про затвердження Порядку підготовки, схвалення та виконання плану залучення зовнішньої допомоги Європейської Комісії у рамках TAIEH: постанова Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 813. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022).
11. Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна: постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022).
12. Робочий план програми SIGMA січень 2021 року – червень 2022 року. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xjv9abbJ9qWbdeboe2cySs6tgXktZ-fL/view> (дата звернення: 01.04.2022).
13. Публічний звіт про результати діяльності Держводагентства у 2021 році. URL: <https://www.davr.gov.ua/fls18/2021zvut.pdf> (дата звернення: 01.04.2022).
14. Моніторинг вод в умовах воєнного часу: Державне агентство водних ресурсів України. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/monitoring-vod-v-umovah-voennogo-chasu> (дата звернення: 01.04.2022).
15. Про затвердження методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм: наказ Міністерства економіки з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05#Text> (дата звернення: 01.04.2022).

REFERENCES

1. *Tereshchenko T.V., Moshchanets A.A.* (2022) Praktychni aspekty formuvannia marketynhovi spryamovanosti u diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. "Practical aspects of the formation of marketing orientation in the activities of local governments". Public administration: improvement and development: electronic journal. No. 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/33.pdf (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].
2. *Kyivska K.I.* (2018) Analiz suchasnykh pidkhodiv do stvorennia informatsiinykh system marketynhu pidpriemstv. "Analysis of modern approaches to the creation of enterprise marketing information systems". Technical sciences. No10. P. 24–27 [in Ukrainian].

3. *Koliadenko S.V.* (2018). Marketynhovi pidkhdid do formuvannia imidzhu rehionu: suchasni instrumenty ta aktualni zavdannia. "Marketing approach to the formation of the region's image: modern tools and current challenges". Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property. No.17. P. 152–157 [in Ukrainian].

4. *Liashko I.I.* (2017) Marketynhove planuvannia yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti komertsiiinoi diialnosti pidpryyemstva. "Marketing planning as a factor in improving the efficiency of commercial activity of the enterprise". Priazovsky Economic Bulletin. No. 5. P. 156–159 [in Ukrainian].

5. *Romanenko Ye.O. Chapli I.V.* (2016). Marketynh u derzhavnomu upravlinni: (Arkhetypnyy pidkhdid). "Marketing in public administration: (Archetypal approach)". Public governance. No. 2. P. 217–225 [in Ukrainian].

6. Pro skhvalennia Kontseptsii vdoskonalennia systemy prohnoznykh i prohramnykh dokumentiv z pytan sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. "On approval of the Concept of improving the system of forecast and program documents on socio-economic development of Ukraine": order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 4, 2006 № 504-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80#Text> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

7. Derzhavni tsilovi prohramy: Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. "State target programs: Ministry of Economy of Ukraine". URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?Lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami&pageNumber=2> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Prohnozu ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2021–2023 roky. "On approval of the Forecast of economic and social development of Ukraine for 2021–2023": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 29.07.2020 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku initsiiuvannia, pidhotovky ta realizatsii proektiv Twinning. "On approval of the Procedure for initiating, preparing and implementing Twinning projects": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 11, 2016 № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2016-%D0%BF/print1443083336173036#Text> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Poriadku pidhotovky, skhvalennia ta vykonannia planu zaluchennia zovnishnoi dopomohy Yevropeiskoi Komisii u ramkakh TAIEK. "On approval of the Procedure for preparation, approval and implementation of the plan for attracting external assistance of the European Commission under TAIEK": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 9, 2020 № 813. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813-2020-%D0%BF#Text> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

11. Pro poriadok uchasti tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady u diialnosti mizhnarodnykh orhanizatsii, chlenom yakykh ye Ukraina. "On the procedure for participation of central executive bodies in the activities of international organizations of which Ukraine is a member": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 13, 2002 № 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

12. Robochyi plan prohramy SIGMA sichen 2021 roku – cherven 2022 roku. "SIGMA Work Plan January 2021 – June 2022". URL: <https://drive.google.com/file/d/1xjv9abbJ9qWbdeboe2cySs6tgXktZ-fL/view> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

13. Publichnyi zvit pro rezultaty diialnosti Derzhvodahentstva u 2021 rotsi. "Public report on the results of the State Water Agency in 2021". URL: <https://www.davr.gov.ua/fls18/2021zvit.pdf> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

14. Monitorynh vod v umovakh voiennoho chasu: Derzhavne ahentstvo vodnykh resursiv Ukrainy. "Water monitoring in wartime: State Agency of Water Resources of Ukraine". URL: <https://www.davr.gov.ua/news/monitoring-vod-v-umovah-voyennogo-chasu> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia metodyky vyznachennia kryteriiv yevrointehratsiinoi skladovoi derzhavnykh tsilovykh prohram. "On approval of the methodology for determining the criteria of the European integration component of state target programs": order of the Ministry of Economy on European integration of Ukraine dated 16.03.2005 № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05#Text> (Date of Application: 01.04.2022) [in Ukrainian].

Hrushchenko Olena,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Docent at the Department, National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214

Bulycheva Nataliia,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Docent at the Department, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646

Bulychev Andrii,

Candidate of Juridical Sciences, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASES FOR IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS IN STATE MANAGEMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL PROCESSES IN UKRAINE ON THE BASIS OF PRINCIPLES INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION

The article substantiates the scientific-theoretical foundations of state management of economic and social processes. The prerequisites for the introduction of innovations in public administration of economic and social processes in Ukraine were analyzed. Methodological approaches to improve the forms and methods of state administration of economic and social processes based on the principles of integration with the European Union have been developed. Disclosed the importance of a unified information and marketing system in the development of state and market devices to regulate the economy. Determined directions for improving the current legislation, contributing to the realization of the rights and functions of economic entities on a truly market basis, taking into account the existing extreme circumstances due to the current martial law.

Noted, that the improvement of state management of economic and social processes, as a rule, is carried out through the use of modern innovations, the purpose of which is to test those or other proposals. Therefore, it is proposed for the introduction of a unified information and marketing system to develop a regulatory framework – the Concept of development of managerial and organizational relations in the economy of Ukraine in the military and postwar period and the Plan of measures for its implementation, which will be an effective tool for solving the most important problems of further development of the state.

At the same time, the introduction of innovations in the management of economic and social processes in Ukraine, the completion of coordination of these positions with the European system are the most important prerequisites for accelerated European integration of Ukraine, fixing the country's compliance with the Copenhagen criteria [15], specified in the questionnaire on membership in the European Union.

The restoration and improvement of the information and marketing infrastructure of the market economy in the presence of the weighty influence of Ukraine in the world economy on the markets of energy, food, the supply of technology, transport routes, the implementation of major investment projects will allow Ukraine to make a new geopolitical breakthrough.

Keywords: innovation, management relations, state management of economic and social processes, the object of state management, management methods, modern tools to influence economic and social processes, state target programs, unified information and marketing system.

Отримано 12.04.2022

Pluhatar Tetiana,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate,
Scientific Secretary of the Secretariat of the Academic Council,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790

Lelet Serhii,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Chief of the Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

CONTENT, FEATURES AND FORMS OF ADMINISTRATIVE- JURISDICTIONAL ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

On the basis of a comprehensive analysis of doctrinal approaches, normative legal regulation and generalization of the practice of the National Police of Ukraine the article reveals the essence of the concept of administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine, defines the content of administrative-jurisdictional activity of these bodies and features as basic elements that form its essence, highlights the peculiarities of the National Police of Ukraine as a subject of administrative jurisdiction, characterizes the forms of administrative-jurisdictional activities of the National

Keywords: administrative activity, administrative jurisdiction, administrative-jurisdictional activity, National Police of Ukraine.

Considering the European integration aspirations of Ukraine, the main objective of the process of reforming the law enforcement system of our country consists primarily in the adjustment of tasks and functions of law enforcement agencies, the introduction of new criteria for evaluating their work to effectively ensure law and order in the state, increasing the level of protection of the rights and freedoms of citizens from unlawful infringements. One of the top ten and one of the nine “security vectors” envisaged by the Sustainable Development Strategy “Ukraine 2020” [1] consists precisely of the reform of the law enforcement system. One of the top ten and one of the nine “security vectors” envisaged by the Sustainable Development Strategy “Ukraine 2020” [1] consists precisely of reforming the law enforcement system. During the reform of law enforcement agencies, special attention should be paid to improving their administrative-jurisdictional activity, in the process of which legal protection of affected or contested interests and which is aimed at preventing, averting and suppressing offenses. Authorities of the National Police of Ukraine have the power to consider cases on administrative offences, issue relevant rulings and impose sanctions without recourse to the courts. Given the above, it is relevant to develop common approaches to the disclosure of the content and forms of administrative-jurisdictional activity of this law enforcement body.

© Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2022

Such scientists, as: T. Alferova, V. Berdnyk, I. Horodetskaia, A. Horoshko, A. Drozdov, A. Zaiats, L. Ivanova, A. Ischuk, I. Kravchenko, R. Kukurudz, I. Lybenko, K. Pudans-Shushlebyna, K. Serhienko, M. Stefanchuk, A. Shevtsova, A. Shemiakin, V. Yurchenko studied the problematics of administrative-jurisdictional activity. Certain issues of administrative-jurisdictional activity of law-enforcement bodies have been the subject of research of many scientists. In particular, V. Shylnyk researched theoretical and practical problems of legal regulation of jurisdictional administrative proceedings in the bodies and units of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; I. Panov highlighted the features of administrative-jurisdictional activity of district police inspector. Comprehensive study of administrative-jurisdictional activity of internal affairs bodies, their role and importance in the protection of public order and public safety carried out by S. Husarov. However, despite the scientific achievements of Ukrainian and foreign researchers, many issues of the raised problems still remain understudied, ignoring the results of the reform processes taking place in Ukraine in the law enforcement sphere, in particular, there is no unambiguous understanding of the essence, content and types of administrative-jurisdictional activity of law enforcement bodies of Ukraine, such jurisdictional powers of the National Police reflecting their competence are not disclosed. With this in mind, it is necessary to conduct a comprehensive analysis of theoretical and applied problems of administrative-jurisdictional activity of the National Police and propose specific ways to solve them.

Purpose of the article consists in revealing the essence of the concept of administrative and jurisdictional activity of the National Police of Ukraine on the basis of a comprehensive analysis of doctrinal approaches, normative-legal regulation and generalization of the practice of the National Police of Ukraine, defining the content of administrative and jurisdictional activity of these bodies and signs as basic elements that form its essence, highlighting the features of the National Police as a subject of administrative jurisdiction and characterize the forms of administrative-jurisdictional activity of police bodies (officials).

For disclosing the content of administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine, it is necessary, first of all, to establish the essence and features of such concepts as: “administrative jurisdiction”, “administrative-jurisdictional activity”.

The word “jurisdiction” [Latin *jurisdictio*, from *jus* (*juris*) – law and *dico* – proclaim] means the ability to give a legal assessment of the facts, to solve legal issues [2].

Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language explains the term as: 1) the right to make a trial, to consider and decide legal issues, 2) the power to make a legal assessment of the facts, to decide legal issues, 3) the sphere to which such right applies [3, p. 1420].

In the theory of administrative law, the concept of “administrative jurisdiction” is used in a broad and narrow sense. In the broad sense “administrative jurisdiction” means the resolution of any individual cases in case of a dispute of law, that is, conflict situations [4, p. 132].

Administrative jurisdiction provides for the consideration of both disputes referred by the Code of Administrative Jurisdiction of Ukraine to the competence of administrative courts, and cases on administrative offences, regardless of whether they

are considered by a court of general jurisdiction or a specially authorized body of executive power (body of non-judicial administrative jurisdiction). At that, the activities to consider disputes carried out by administrative courts are determined by administrative justice and correlate with administrative jurisdiction as a part with a whole. Activities to consider cases on administrative offences, in turn, defined as judicial and non-judicial administrative jurisdiction [5, p. 117].

Generally, in the legal literature administrative jurisdiction considered in its narrow meaning, which consists in the consideration of cases on administrative offenses in the statutory administrative-procedural form by specially authorized bodies and their officials empowered to consider them and impose administrative and legal penalties [6, p. 424].

O. Mykolenko and V. Berdnyk define the concept of “administrative jurisdiction” as the envisaged by administrative and legal norms competence of a public authority or local self-government body (their officials) to consider administrative cases and take on their decision legally binding decisions. This definition allows us to talk about the existence of three types of administrative jurisdiction, each of which has its own characteristics: a) administrative-regulatory jurisdiction, that is, the competence to resolve administrative cases arising on grounds other than the occurrence of a dispute of law and committing an administrative offense (cases on issuing licenses, state registration of legal entities, etc.); b) administrative-judicial jurisdiction, that is, the competence of administrative courts to resolve relevant cases; c) administrative-tort jurisdiction, that is, the competence to resolve cases on administrative offenses, for which administrative penalties are provided for. The latter two types of administrative jurisdiction, due to the fact that they are associated with the resolution of legal conflicts (legal collisions), scientists combine into one group - administrative-conflict jurisdiction [7, p. 16–17].

Scientists, in general, refer to administrative jurisdiction as an activity, in the course of which a legal case is solved, legal protection of violated or disputed interests is carried out, a legally-authoritative decision on the application of an appropriate legal sanction, restoration of violated right is made [8, p. 506], as they understand administrative jurisdiction as consideration of administrative and legal disputes, cases of administrative offences in the statutory administrative and procedural form by specially authorized bodies.

In general, scientists refer to administrative jurisdiction as an activity, in the course of which a legal case is resolved, legal protection of violated or disputed interests is carried out, a legally-authoritative decision on the application of an appropriate legal sanction, restoration of violated right is made [8, p. 506], as understand administrative jurisdiction as consideration of administrative and legal disputes, cases of administrative offences in the statutory administrative and procedural form by specially authorized bodies (officials), which are entitled to consider disputes and impose administrative penalties [9, p. 196].

Consequently, after analyzing the different positions of scientists-administrators on the definition of the essence and content of the concept of “administrative jurisdiction” we can conclude that so far, there is no single definition of this concept, and it is considered both in a narrow and broad sense. In the broad sense, administrative

jurisdiction combines the totality of public relations arising between public authorities and citizens or their associations on a variety of issues in their activities. Thus, administrative jurisdiction deals not only with issues that require legal regulation and resolution of a dispute on the merits, but also with problems arising in the course of their direct activities in the interaction with citizens [10, p. 11]. In the narrow sense administrative jurisdiction is defined as consideration of administrative and legal disputes, cases on administrative offences in the established by law administrative and procedural form by specially authorized bodies (officials), which are entitled to consider disputes and impose administrative penalties.

Turning to the consideration of the concept and characteristics of administrative-jurisdictional activity, we note that in the legal literature also there is no unified understanding of this concept, especially since most scientists do not distinguish administrative jurisdiction and administrative-jurisdictional activity at all.

Some scientists define administrative-jurisdictional activity as regulated by administrative and legal norms activity of relevant subjects to consider and decide cases on administrative offenses and application for administrative penalties [11, pp. 37-38]. The definition of the concept of “administrative-jurisdictional activity of internal affairs bodies” formulated by S. Husarov is somewhat similar. also regarding the implementation of other administrative and jurisdictional actions of a security nature within the powers of internal affairs bodies to ensure public safety, provided to them by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On Police”, KUPAP of Ukraine and other legislative acts [12, p. 31].

Based on the analysis of various scientists’ approaches to the definition of the concept of “administrative-jurisdictional activity”, we can conclude, that most scientists reveal its content through such categories as “system of legal relations”, “totality of procedural actions”, “exercise of powers of a competent subject”, “implementation of legal norms establishing the rights and obligations of a particular subject to consideration and resolution of legal conflicts”. Now we can observe the confusion of the content of the concepts of administrative-jurisdictional activity, administrative jurisdiction, administrative-jurisdictional process, administrative-jurisdictional proceedings, administrative justice and even law enforcement activity. Therefore, we should define the signs of this activity, which allow characterizing it as administrative-jurisdictional, distinguishing it from a number of externally similar (public-administrative, jurisdictional, procedural and other) types of activity [13, pp. 20–21].

Most scholars attribute the following to the features of administrative-jurisdictional activity: 1) a wide range of public relations, which are protected by administrative-jurisdictional means; 2) a significant amount of rights to impose administrative penalties – compared to other jurisdictions; 3) a wide range of officials who have the right to apply administrative and legal sanctions; 4) specialization on consideration of administrative and jurisdictional cases determined by normative legal acts; 5) the right to impose administrative penalties at the scene of the offense [14, p. 74].

O. Dzharova, analyzing the administrative-jurisdictional activity of law enforcement bodies, identifies the following characteristic features of this activity: 1) is carried out by specially authorized officials of the relevant bodies; 2) the main

purpose of ensuring the rights and freedoms of man and citizen, protection of public order and safety, the established order of administration; 3) the presence of a legal dispute is mandatory; 4) requires proper procedural regulation; 5) obligatory adoption of a decision by means of a legal act; 6) in the system of law enforcement bodies not all services and their officials have jurisdictional powers; 7) a law enforcement officer considers each administrative case individually; 8) consideration of individual administrative cases is carried out on the basis of relevant normative-legal acts enshrining the procedure for considering complaints about illegal actions or inaction of law enforcement bodies and their officials that violate the rights and legitimate interests of citizens [15, p. 155].

The most appropriate, in our opinion, lies in the position of scientists, who to the main features of administrative-jurisdictional activity of police bodies include the following: 1) part of the administrative activity of police bodies and units; 2) has executive and administrative nature; 3) arises from a legal dispute related to the commission of an administrative offense (Articles 222, 255 of the Code of Administrative Offenses), in other words, the presence of a certain specialization, and the need to apply administrative sanctions to the offender; 4) its implementation takes place within the framework of the implementation of law enforcement tasks and functions (provision of police services) and law enforcement; 5) requires proper procedural regulation; 6) the possibility of simplified proceedings (without drawing up a protocol on an administrative offense); 7) employees of police bodies and units have the right to impose administrative penalties at the scene of the offense, regardless of size with the use of non-cash payment devices; 8) is carried out exclusively in a single person (individually); 9) the powers to consider cases on administrative offenses and impose administrative penalties are vested exclusively in employees of bodies and units of the police with special ranks, in accordance with the powers vested in them; 10) its result should be a decision by a legal fact [16, p. 24].

Having said that, in view of paragraph 8 part 1 Article 23(1) of the Law of Ukraine “On the National Police” the police within the framework of its tasks, in cases determined by law, carries out proceedings on cases of administrative offenses, decides on the application of administrative penalties and ensures their execution, that the main purpose of administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine is, firstly, to provide a legal assessment of the compliance of the conduct of the object of legal action with the requirements established at the level of relevant regulations, and secondly, to consider, in case of violations of legislation, cases on administrative offenses, making decisions on the application of administrative penalties to the offender and implementation of decisions taken.

The content of administrative-jurisdictional activity of bodies of the National Police of Ukraine combines detection of offences, collection, verification of evidence, execution of the necessary administrative and procedural documents, consideration of cases and issuance of appropriate rulings in them, sending individual cases for consideration beyond the jurisdiction, as well as in enforcement proceedings [17, p. 138].

Distinguishing features of administrative-jurisdictional activity of the bodies of the National Police of Ukraine can be defined that: 1) this activity is of executive and

administrative nature; 2) conditioned by the tasks and functions of a specific body (official) of the police on consideration and resolution of a dispute and the possibility of applying measures of administrative coercion to the subject of administrative law; 3) the content of this activity is a legal assessment of the totality of facts, behavior of parties in a conflict situation, based on which an appropriate decision is taken, which may contain legal sanctions; 4) this activity is human rights, law enforcement and preventive and is carried out in a clearly regulated by law form and procedure; 5) is focused on the protection of the rights and freedoms of people, the legitimate interests of society and the country.

Its implementation administrative-jurisdictional activity founded in the established procedural forms and procedure of consideration of the solution of specific cases. As for the forms of administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine, they are homogeneous in their legal nature and nature of actions of employees of bodies (officials) of the police, aimed at consideration and resolution of cases within the legally determined competence. The main forms of administrative-jurisdictional activity are: committing procedural jurisdictional actions and adoption of legal acts.

Execution of procedural jurisdictional actions by authorized subjects should be carried out in accordance with the regulated norms of administrative law procedural forms and in the prescribed manner. Within the framework of this form of administrative-jurisdictional activity there are several types of administrative proceedings, the difference between which lies in their intended purpose, subjects and procedure of implementation, procedural design [16, p. 27].

As A. Horbunova notes, legal forms of implementation of administrative-jurisdictional activity are conditioned by their direct target purpose, which is defined by normative acts. And if as criteria for the classification of types of jurisdictional activity of the National Police of Ukraine choose the nature, features and degree of complexity of the actual side of administrative offenses and the related complexity of the jurisdictional procedure (meaning its scope and limits), then we can give such a classification of administrative-jurisdictional proceedings in the National Police of Ukraine: a) general (full) proceedings; b) reduced (accelerated) proceedings; c) complicated (expanded) proceedings; d) proceedings in the bodies of the second instance (for example, by an official of higher rank (position), compared to the employee who initially considered materials of an administrative case) [18, c. 25–26].

The basis for the allocation of general (full) and expedited (simplified) proceedings in the body of administrative jurisdiction is the drawing up a protocol on an administrative offense.

The overwhelming majority of cases of administrative offences, authorized for consideration by the officials of the National Police, provides for drawing up protocols on administrative offences. An exhaustive list of constituent elements of administrative offences, which result in the following protocols, provided in paragraph 1 of part 1 of article 255 of the Code of Administrative Offences. 1 of Article 255 of the Code of Administrative Offences. In turn, article 258 of KUpAP clearly defines the cases when a protocol on an administrative offense is not drawn up, that is, we are talking about simplified administrative proceedings on a case of offense [19].

As for disciplinary proceedings, its content consists in bringing employees of police bodies to disciplinary responsibility for violation of service discipline and for committing an administrative offense (except cases provided for by the Code of Administrative Offences of Ukraine). Service discipline – compliance by a police officer with the Constitution and laws of Ukraine, international treaties, consent to the binding of which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine, acts of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the National Police of Ukraine, regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, police officer oath, orders of the leaders [20].

The procedure on citizens' appeals is performed by the National Police of Ukraine as they are one of the subjects empowered to consider citizens' appeals and conduct personal reception of citizens. The procedure of sending and consideration of such appeals is regulated by the norms of the Law of Ukraine "On appeals of citizens" of 02.10.1996 No. 393, and the issues of police activity on the reception, registration, consideration of citizens' appeals, control over the execution of instructions on the results of consideration of citizens' appeals and compliance with deadlines for their consideration, the basic requirements for the organization of personal reception of citizens and record keeping on citizens' appeals are regulated by the Order of the MIA of Ukraine "Procedure of consideration of appeals and organization of personal reception of citizens in bodies and units of the National Police of Ukraine" from 15.11.2017 No. 930.

Consequently, by features of the jurisdictional procedure administrative-jurisdictional proceedings are divided into: general (full) and expedited (simplified), by the nature and complexity of a committed administrative offense into: proceedings on complaints of citizens; disciplinary proceedings; proceedings on cases of administrative offenses.

Logical result of procedural jurisdictional actions, aimed at consideration of cases on administrative offences, is adoption of legal acts of administrative jurisdiction. At the adoption of legal acts of administrative jurisdiction takes place a decision through a legal act, which is preceded by the consideration and resolution of a particular legal case. According to the results of consideration and resolution of a case is adopted a ruling of an administrative jurisdiction body, which has attributes of public administration acts. Such a ruling is a subordinate managerial act of applying law on a particular case of an administrative offense, which adopts in order to regulate the behavior of subjects in the field of ensuring public order and safety. Ruling on a case of an administrative offense is of law-enforcement nature, and its adoption is the result of law-enforcement activity [16, pp. 49–50].

Ruling on the imposition of an administrative penalty constitutes the most common act of administrative jurisdiction. Most cases of administrative violations end with the imposition of a penalty on the perpetrator. Other types of rulings on a case of an administrative offence include rulings regarding the imposition of measures under Article 241 of the Code of Administrative Offences 241 of KUpAP and order to close the case (order to close the case is made in the announcement of an oral reprimand, the transfer of materials to a public organization or labor collective or transfer them to the prosecutor, the body of pre-trial investigation or inquiry, as well

as in the presence of the circumstances provided for by Art. 247 of the Code of Administrative Offences).

Thus, the main direction of administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine is the consideration of proceedings on cases of administrative offences, but this activity also finds its manifestation in the consideration of citizens' appeals, and in the implementation of disciplinary proceedings, as well as prevention and counteraction to certain types of administrative offences. Being a subject of administrative jurisdiction, the bodies of the National Police of Ukraine authorized to implement measures aimed at the protection of human rights and freedoms, the prevention of threats to public safety and order, the termination of their violation.

Based on the above, we can formulate the definition of “administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine”, which should be understood as regulated by the norms of administrative and administrative-procedural law activity of police bodies (officials) to review and resolve legal disputes, cases of administrative offenses, disciplinary offenses, cases on complaints of citizens, establishment of facts, providing legal assessment of the conduct of the parties, making decisions within the legally defined competence, having public authority and aimed at protecting the rights, freedoms of citizens, the legitimate interests of society and the state.

REFERENCES

1. Pro Stratehiu staloho rozvytku “Ukraina–2020”. “On the Sustainable Development Strategy “Ukraine-2020”: Decree of the President of Ukraine of 12.01.2015 № 5/2015”. Official Gazette of Ukraine. 2015. No. 4. p. 8. Art. 67 [in Ukrainian].
2. Slovyk inshomovnykh sliv Melnychuka “Slovopedia”. “Dictionary of foreign words of Melnychuk “Slovopedia”. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53422/293089.html> (Date of Application: 23.03.2022) [in Ukrainian].
3. Velykyi tlumachnyi slovyk suchasnoi ukrayinskoï movy. “Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language” / ed. W.T. Busel. Kyiv; Irpen: WTF “Perun”, 2004. 1440 p. [in Ukrainian].
4. Administratyvna diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav. “Administrative activities of internal affairs bodies”. General part: textbook / gen. ed. I.P. Holosnichenko, Ya.Yu. Kondratiev. Kyiv: Ukrainian Academy of Internal Affairs, 1995. 177 p. [in Ukrainian].
5. Kurylo V. (2007) Do poniattia administratyvnoi yurysdyksii u silskomu hospodarstvi. “The concept of administrative jurisdiction in agriculture”. Bulletin of the Prosecutor's Office. No. 7 (73). P. 113–118 [in Ukrainian].
6. Ishchuk O.S. (2011) Poniattia administratyvnoi yurysdyksii: problemy definitsii. “The concept of administrative jurisdiction: problems of definition”. Law Forum. No. 1. P. 419–424 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11iocjpd.pdf> (Date of Application: 23.03.2022) [in Ukrainian].
7. Mykolenko I.O., Berdnyk V.S. (2013) Administratyvno-pravove rehuliuвання yurysdyksiinoi diialnosti administratyvnykh komisii v Ukraini. “Administrative-legal regulation of jurisdictional activity of administrative commissions in Ukraine: monograph”. Odesa: Phoenix. 248 p. [in Ukrainian].
8. Administratyvne pravo Ukrainy. “Administrative law of Ukraine”. Academic course: textbook. In 2 vols. Vol. 1: General part / ed. count. V.B. Averianov (chairman). Kyiv: Jurid. opinion, 2007. 592 p. [in Ukrainian].
9. Bytiak Yu.P., Bohutskyi V.V., Harashchuk V.M., etc. (2001) Administratyvne pravo Ukrainy. “Administrative law of Ukraine”: a textbook for students jurid. special higher education lock / for ed. Yu.P. Bitiak. Kharkiv: Law. 528 p. [in Ukrainian].
10. Burbyka M.M., Rieznik O.M., Chernobai O.I. (2016) Administratyvno-yurysdyksiina diialnist sudu u spravakh pro porushennia mytnykh pravyl. “Administrative and jurisdictional activity of the court in cases of violation of customs rules”: monograph. Sumy: Sumy State University. 149 p. [in Ukrainian].

11. *Anokhina L.S.* (2001) Subiekty administratyvnoi yurysdyksii v Ukraini. "Subjects of administrative jurisdiction in Ukraine: dis. ... cand. jurid. Science: 12.00.07. National University of Internal Affairs Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv. 182 p. [in Ukrainian].
12. *Husarov S.M.* (2009) Administratyvno-yurysdyksiina diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav. "Administrative and jurisdictional activities of internal affairs": dis. ... Dr. Jurid. Sciences: 12.00.07. Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv. 462 p. [in Ukrainian].
13. *Ivanova L.Yu.* (2015) Formy administratyvno-yurysdyktsiynoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy. "Forms of administrative-jurisdictional activity of internal affairs bodies of Ukraine": dis. ... Cand. Jurid. Sciences: 12.00.07. Kharkiv National University University of Internal Affairs affairs. Kharkiv. 206 p. [in Ukrainian].
14. *Kalaianov D.P.* (2000) Admynstratyvno-yurysdyktsionnaia deiatelnost orhanov vnutriennikh diel Ukrainy. "Administrative and jurisdictional activities of the internal affairs of Ukraine": textbook. Odessa. 187 p. [in Russian].
15. *Dzhafarova O.V.* (2009) Do pytannia pro vyznachennia sutnosti administratyvno-yurysdyktsiynoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy. "On the question of determining the essence of administrative and jurisdictional activities of law enforcement agencies of Ukraine". Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs. No. 44. P. 152–157 [in Ukrainian].
16. Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Administrative and jurisdictional activities of the National Police of Ukraine": textbook / ed. O.I. Bezpalova. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. Nat. University of Internal Affairs. Kharkiv: KhNUVS, 2021. 468 p. [in Ukrainian].
17. Administratyvna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh. "Administrative activities of the police in questions and answers": textbook / ed. O.M. Bandurka; O.I. Bezpalova, O.V. Jafarova, S.M. Kniaziev and others; Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. Nat. University of Internal Affairs. Kharkiv: KhNUVS, 2017. 242 p. [in Ukrainian].
18. *Horbunova O.Yu.* (2017) Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist Natsionalnoyi politsii Ukrainy. "Administrative and jurisdictional activities of the National Police of Ukraine. International scientific journal "Internauka". Legal Sciences Series. No. 1 (1). P. 24–27. [in Ukrainian].
19. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. "Code of Ukraine on Administrative Offenses": Law of Ukraine of 07.12.1984 № 8073-X // DB "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (Date of Application: 23.03.2022) [in Ukrainian].
20. Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy. "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine": Law of Ukraine of 15.03.2018 № 2337-VIII // DB "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (Date of Application: 23.03.2022) [in Ukrainian].

УДК 342.9:351.74(477)

Плугатар Тетяна Анатоліївна,кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар секретаріату вченої ради ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-2082-5790

Лелет Сергій Миколайович,кандидат юридичних наук, старший дослідник, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

ЗМІСТ, ОЗНАКИ ТА ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті на основі комплексного аналізу доктринальних підходів, нормативно-правового регулювання й узагальнення практики діяльності Національної

© Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).8](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).8)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravookhrona.com/>

поліції України розкрито сутність та сформульовано визначення поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції України, під яким слід розуміти урегульовану нормами адміністративного та адміністративно-процесуального права діяльність органів (посадових осіб) поліції щодо розгляду та вирішення правових спорів, справ про адміністративні правопорушення, про дисциплінарні проступки, справ за скаргами громадян, встановлення фактів, надання правової оцінки поведінці сторін, прийняття рішення у межах визначеної законом компетенції, що має державно-владний характер і спрямована на захист прав, свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави.

До ознак адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції України віднесено: 1) ця діяльність має виконавчо-розпорядчий характер; 2) обумовлена завданнями та функціями діяльності конкретного органу (посадової особи) поліції з розгляду та вирішення спору і можливістю застосування щодо суб'єкта адміністративного права заходів адміністративного примусу; 3) зміст цієї діяльності становить правова оцінка сукупності фактів, поведінки сторін, які знаходяться у конфліктній ситуації, на підставі чого приймається відповідне рішення, яке може містити правові санкції; 4) ця діяльність є правозахисною, правоохоронною та превентивною і здійснюється в чітко регламентованій законом формі та процедурі; 5) спрямована на захист прав і свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави.

Наголошено, що адміністративно-юрисдикційна діяльність знаходить своє втілення в установлених процесуальних формах та порядку розгляду вирішення конкретних справ. Форми адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції України є однорідні за своєю правовою природою та характером, тому діями працівників органів (посадових осіб) поліції спрямовані на розгляд та вирішення справ у межах визначеної законом компетенції.

Розкрито такі основні форми адміністративно-юрисдикційної діяльності, як учинення процесуальних юрисдикційних дій та ухвалення правових актів.

Зауважено, що основним напрямом адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції України є саме розгляд проваджень у справах про адміністративні правопорушення, проте ця діяльність знаходить свій прояв і під час розгляду звернень громадян, і в ході здійснення дисциплінарних проваджень, а також попередження та протидії окремим видам адміністративних правопорушень. Зазначено, що органи Національної поліції України як суб'єкт адміністративної юрисдикції уповноважені реалізовувати заходи, спрямовані на охорону прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці та порядку, припинення їх порушення.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративна юрисдикція, адміністративно-юрисдикційна діяльність, Національна поліція України.

Отримано 12.04.2022

Смерницький Дем'ян Вікторович,доктор юридичних наук, старший дослідник,
заступник директора ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

СУЧАСНА ПРОБЛЕМАТИКА ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто сучасну проблематику вищої юридичної освіти. Встановлено, що такі проблеми, як недостатність практичної складової у підготовці юристів, “перевантаження” навчальними закладами юридичного профілю і потреба в покращенні процедури оцінювання якості знань студентів та випускників, найбільше впливають на якість юридичної освіти. Розглянуто питання застосування в педагогічній діяльності (навчальному процесі) наукових знань. Зроблено висновок, що вирішення зазначених проблемних питань вищої освіти не потребує розроблення відповідних громіздких концептуальних та планових документів, а лише вольових рішень Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, закладів вищої освіти, зміни пріоритетів у визначенні якості роботи навчальних закладів та встановлення відповідних норм із зазначених питань у нормативно-правових актах.

Ключові слова: вища юридична освіта, сучасна проблематика, навчальні заклади, стажування, абітурієнт, студент, оцінювання якості знань, наукові знання.

Двадцять перше століття назване ерою професіоналів. Цим наголошено, що підготовка фахівців у закладах вищої освіти – чинник суспільних змін [1, с. 1].

Низка вчених, досліджуючи питання реформування української юридичної освіти, зазначають, що до сучасної проблематики юридичної освіти в Україні належить: відсутність єдиних стандартів; недосконалість навчальних планів; недостатність практичної складової; потреба у висококваліфікованих викладацьких кадрах; недостатня орієнтація на європейське законодавство та практику; використання застарілих (радянських) конструкцій та теорій як доктринального підґрунтя; потреба у збільшенні кількості студентів та викладачів, які володіли б європейськими мовами; потреба в оновленні способів викладення інформації на сторінках навчальної літератури; “перевантаження” навчальними закладами юридичного профілю; потреба у покращенні процедури оцінювання якості знань студентів та випускників [2, с. 18–36].

Ми погоджуємося з наведеною проблематикою юридичної освіти, але вважаємо, що такі проблеми, як недостатність практичної складової у підготовці юристів, “перевантаження” навчальними закладами юридичного профілю та потреба у покращенні процедури оцінювання якості знань студентів та випускників найбільше впливають на якість юридичної освіти.

Так, на сьогодні абітурієнти прагнуть за будь-що отримати вищу освіту і у багатьох випадках будь-яку. Необхідно також урахувати, що рівень знань у сфері точних наук у молоді значно знижений порівняно з минулим, а спеціальності, які потребують таких знань, не користуються великим попитом, також абітурієнтам складно підготуватися до вступних іспитів, вступити до закладу вищої освіти та навчатися.

Водночас, мабуть, не існує закладів вищої освіти будь-якого профілю, в яких не готують юристів. Звісно, закладам є певний сенс організовувати навчання юристів, зважаючи на значний попит та враховуючи бажання отримати певний прибуток, навчаючи студентів на платній основі. Крім того, організація навчання за цією спеціальністю не вимагає великих організаційних та матеріальних затрат.

Отже, низьку якість юридичної освіти можна пов'язати, насамперед, із надмірною кількістю юридичних вищих навчальних закладів, більшість із яких не спроможні забезпечити належний рівень навчання. Для підтвердження зазначеного можна навести таку статистику: кількість вищих навчальних закладів, що випускають правників, в Україні нині сягає майже 300, тоді як у Польщі їх налічується лише 25, у Німеччині – 42, у Великій Британії – 97 і навіть у Сполучених Штатах Америки – менше 200. Зважаючи тільки на ці цифри, можна поставити під сумнів доцільність наявної кількості юристів в Україні. За даними Міністерства освіти і науки України, перевипуск юристів в Україні становить 400 %, а роботу за спеціальністю знаходить лише один із 12 випускників юридичних факультетів [2, с. 34–35].

Як зазначає В. Тацій, на превеликий жаль, у державі досі не визначено остаточно на нормативному рівні перелік тих професій і видів діяльності людей, які повинні мати вищу юридичну освіту. А коли так, то ми не маємо достатньо обґрунтованого державного замовлення на підготовку юристів. Автор констатує, що до 1991 року в Україні було всього 5 вищих навчальних закладів, які займалися підготовкою юристів як для нашої держави, так і для інших країн [3, с. 5].

Зменшення кількості закладів вищої освіти, які готують фахівців юридичного профілю, призведе до відповідної конкуренції між абітурієнтами та, як результат, до закладів вищої освіти будуть вступати тільки ті, хто прагне дійсно у майбутньому стати висококваліфікованим фахівцем.

Також підготовка кваліфікованих правників вимагає не тільки вивчення загальних теоретичних основ права, а й набуття практичних знань та навиків. На наше переконання, основним питанням підготовки юристів є проходження практичної підготовки (стажування).

Як зазначають Р. Мельник, О. Шаблій і Б. Шлоер, аналіз організації та проведення навчання у закладах вищої освіти юридичного профілю показав, що, зазвичай, мають місце традиційні його форми, тобто проведення лекційних та семінарських (практичних) занять, які, однак, далеко не завжди наповнюються інформацією, яка відображає тенденції та процеси, що є у сфері правозастосування. Додатковим доказом затеоретизованості підготовки майбутніх українських юристів є також майже повна відсутність збірників практичних завдань (задач) для розв'язання студентами. У цьому плані надзвичайно слухними будуть слова

В. Кобалевського, який майже сто років тому писав, що тільки практичний підхід надає цінності юридичній теорії [2, с. 24–25].

На нашу думку, окрім навчальної літератури з практичними завданнями, основним методом практичної підготовки майбутніх юристів має стати проходження стажування.

В. Луппа зазначає, що можна виділити традиційні (лекції, дискусії, різноманітні практики, демонстрації) та інноваційні методики навчання (активні та інтерактивні), до яких належать навчальні судові процеси, ділові ігри, участь у роботі клінік та інтернатур, де студенти отримують професійні навички захисту інтересів клієнта у суді першої інстанції або в апеляційному суді, розв'язання спорів, консультування, ведення інтерв'ю та переговорів, розв'язання задач, дослідження фактів, організації правової роботи, керування нею при розробці законопроектів [4, с. 189–190].

Але в зазначених методах майже завжди відсутня практична підготовка у відповідних установах різних напрямів діяльності, тобто стажування. Набуті навички допомагають дипломованому фахівцю у подальшій роботі, а також при виконанні наукових досліджень, в тому числі дисертаційних за відповідною тематикою. Тільки проведена практична робота під час стажування дає змогу закріпити отримані під час занять теоретичні основи спеціальності, а також забезпечить їх більш глибоке осмислення.

Отже, на наше переконання, при підготовці юристів у закладах вищої освіти необхідно системно запроваджувати практику проведення стажування з відривом від навчання в установах, підприємствах та організаціях різних напрямів діяльності. Майбутні юристи можуть проходити стажування у юридичних підрозділах медичних закладів, закладів технічного спрямування, у відповідних підрозділах органів виконавчої влади, наукових установах різного спрямування, забезпечуючи на практиці отримання досвіду з правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Після завершення стажування під час продовження навчання можуть проводитися семінари, конференції, інтерактивні заняття за результатами проходження стажування із загальним обговоренням набутого досвіду та моделюванням відповідних практичних завдань з пошуком шляхів їх вирішення.

Набуваючи практичного досвіду, майбутні юристи після завершення навчання зможуть більш професійно виконувати свою роботу в органах виконавчої влади, на підприємствах та установах.

Крім того, цей досвід допоможе краще виконувати науково-педагогічну роботу тим фахівцям, які виявляють бажання працювати у закладах вищої освіти. Особливий досвід знадобиться при викладанні правознавства студентам, які вчаться за іншим фахом (за технічними спеціальностями, військовими, медичними тощо). Практичний досвід дасть можливість викладачу більш повно розуміти потреби такої категорії студентів та виокремлювати певну, необхідну тільки їм тематику [5, с. 72–75].

І нарешті проблемним питання якості будь-якої освіти і не тільки юридичної є потреба у покращенні процедури оцінювання якості знань студентів та випускників. Дійсно, зазвичай заклад вищої освіти не зацікавлений у негативному оціню-

ванні здобувача вищої освіти, розглядаючи незадовільні оцінки студентів як власний недогляд – як результат, який негативно характеризує навчальний заклад. Як наслідок, кількість незадовільних оцінок у наших закладах є невеликою, тоді як, наприклад, у Німеччині у 2011 році з 11 685 осіб, які складали перший державний іспит, 3 389 осіб його не склали [2, с. 35–36].

Отже, постає нагальна потреба створення такої системи оцінювання знань студентів та випускників, яка буде базуватися на принципах об'єктивності, неупередженості та незалежності членів екзаменаційних комісій.

Крім того, варто розглянути питання застосування у педагогічній діяльності (навчальному процесі) наукових знань.

Якщо звернутися до еволюції поняття “педагогічна технологія”, можна виокремити два напрями в педагогіці: один – орієнтується на потужні можливості технічних засобів у навчальному процесі, що постійно розширюються (його можна назвати “технологія в освіті” або “технологія в навчанні”); а інший – означає технологію побудови самого навчального процесу і має назву “технологія навчання” або “педагогічна технологія” [6, с. 93].

Тобто наукові знання можна використовувати для їх доведення до суб'єктів, які навчаються, або для застосування у навчальному процесі чи поліпшення (удосконалення) самої організації навчального процесу. Ці три напрями використання наукових знань у навчальному процесі доволі повно окреслюють зазначену сферу, враховуючи і визначені два напрями в педагогіці щодо “педагогічних технологій”. Але, на нашу думку, є ще четвертий напрям застосування наукових знань у навчальному процесі, а саме залучення суб'єктів, які навчаються, до наукових досліджень. Адже студенти, ад'юнкти, аспіранти, докторанти можуть та мають бути невід'ємною складовою наукового процесу [7, с. 146].

Крім того, проведення відповідних досліджень з метою отримання вченого ступеня доктора філософії чи доктора наук є ще одним напрямом підготовки висококваліфікованих фахівців-правників.

Проводячи загальний розгляд тем дисертацій, які на цей час захищаються, слід відзначити, що вони в багатьох випадках повторюються та обмежуються певними напрямками відповідно до отриманих здобувачами знань у закладах вищої освіти. Переважно це відбувається через відсутність практичного досвіду з правового регулювання відповідних суспільних відносин. Отже, ми можемо спостерігати певний дисбаланс, коли за одним напрямом є досить багато досліджень, а за специфічними напрямками, які не вивчалися у закладах вищої освіти, досліджень обмаль.

І хоча інтелектуальну творчу діяльність не варто обмежувати певними межами, все ж, на наше переконання, необхідно спрямовувати здобувачів на вивчення та підготовку відповідних наукових результатів за різними напрямками суспільних відносин, забезпечуючи таким чином науковий підхід до їх правового регулювання.

Центральні органи виконавчої влади, які здійснюють відповідну організацію та правове регулювання певних суспільних відносин та мають у своєму підпорядкуванні науково-дослідні установи і заклади вищої освіти, повинні координувати наукову діяльність зазначених закладів щодо дисертаційних досліджень, забезпечуючи суспільно-необхідні тематики шляхом затвердження рекомендованих

напрямів наукової діяльності. За таким принципом підготовлені фахівці будуть затребуваними у певній сфері, а отримані наукові результати можна буде більш повноцінно впроваджувати в практичну діяльність.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що розглянута проблематика юридичної освіти не є надто новою, але залишається досі не вирішеною. Окремі проблемні питання не стосуються лише юридичної освіти, а належать до проблем вищої освіти загалом. Вирішення зазначених проблемних питань вищої освіти, на наше переконання, не потребує розроблення відповідних громіздких концептуальних та планових документів, а лише вольових рішень Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, закладів вищої освіти, зміни пріоритетів у визначенні якості роботи навчальних закладів та встановлення відповідних норм із зазначених питань у нормативно-правових актах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жорнова О., Жорнова О. Науково-методичне забезпечення навчального процесу у вищій школі: усталені нормативи та сучасні вимоги. Вісник Книжкової палати. 2012. № 2. С. 1–4.
2. Біла книга з реформування української юридичної освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції “Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід” (Київ, 21 і 22 листопада 2014); Федеральне міністерство освіти і науки Федеративної Республіки Німеччина; Університет імені Георга Августа м. Геттінгена, юридичний факультет; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет; Центр німецького права; Німецько-український правознавчий діалог / упорядники: Роман Мельник, Олена Шаблій, Бернгард Шлоер. Київ: Корпорація “Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка”; Панов, 2015. 360 с.
3. Тацій В. Проблеми вищої юридичної освіти в Україні: нові виклики сучасних реалій. *Право України*. 2009. № 1. С. 4–8.
4. Лупта В. Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ. *Проблеми сучасної освіти*. 2017. № 4. С. 188–193.
5. Смерницький Д.В. Практичне стажування у навчанні юристів та практикоорієнтованість наукових досліджень. Забезпечення практикоорієнтованості навчання юристів як невід’ємна складова реформи юридичної освіти: матеріали круглого столу (м. Одеса, 20 травня 2021 р.). Одеса: Національний університет “Одеська юридична академія”, 2021. С. 72–75.
6. Лазарев М.О. Освітня технологія: еволюція поняття, концепцій і змісту в педагогічній науці та навчальній практиці. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2012. № 2. С. 90–104.
7. Смерницький Д.В. Адміністративно-правове регулювання науково-технічної діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2020. 636 с.

REFERENCES

1. Zhornova O., Zhornova O. (2012) Naukovo-metodychne zabezpechennia navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli: ustaleni normatyvy ta suchasni vymohy. “Scientific and methodological support of the educational process in higher education: established standards and modern requirements”. Bulletin of the Book Chamber. No. 2. P. 1–4 [in Ukrainian].
2. White Paper on the reform of Ukrainian legal education (based on the materials of the international scientific-practical conference “Europeanization of Ukrainian legal education: German-Ukrainian experience” / Kyiv, November 21 and 22, 2014; Federal Ministry of Education and Science of the Federal Republic of Germany; Georg August University Gottingen, Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Law, Center for German Law, German-Ukrainian Legal Dialogue / Compilers: Roman Melnyk, Olena Shabliy, Bernhard Schloer – Kyiv: Kyiv University Taras Shevchenko University Science Park Corporation”; Panov, 2015. 360 p. [in Ukrainian].

3. *Tatsii V.* (2009). Problemy vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini: novi vyklyky suchasnykh realii. "Problems of higher legal education in Ukraine: new challenges of modern realities". Law of Ukraine. No. 1. P. 4–8 [In Ukrainian].

4. *Luppa V.* (2017). "Innovative methods of training lawyers in universities". Problems of modern education, (4). P. 188–193 [In Ukrainian].

5. *Smernytskyi D.V.* Praktychne stazhuvannya u navchanni yurystiv ta praktykooorientovanist naukovykh doslidzhen. Zabezpechennia praktykooorientovanosti navchannya yurystiv yak nevidiemna skladova reformy yurydychnoi osvity: materialy kruhloho stolu. "Practical internship in the training of lawyers and practice-oriented research. Ensuring practice-oriented training of lawyers as an integral part of the reform of legal education: materials of the Round Table (Odessa, May 20, 2021)". Odessa: National University "Odessa Law Academy". P. 72–75 [In Ukrainian].

6. *Lazariev M.O.* (2012). Osvitnia tekhnolohiia: evolyutsiya poniattia, kontseptsii i zmistu v pedahohichnii nautsi ta navchalnii praktytsi. "Educational technology: the evolution of concepts, concepts and content in pedagogical science and educational practice". Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. No. 2. P. 90–104 [In Ukrainian].

7. *Smernytskyi D.V.* (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання naukovo-tekhnichnoi diialnosti v Ukraini. "Administrative and legal regulation of scientific and technical activities in Ukraine": dis. Doc. Jurid. Sciences: 12.00.07. K. 636 p. [In Ukrainian].

UDC 34:38'06

Smernytskyi Demian,

Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher, Co-Director of the State
Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

CURRENT PROBLEMS OF HIGHER LEGAL EDUCATION

The article deals with current problems of higher legal education. The author found that the greatest influence has such problems as the lack of practical component in the training of lawyers, "overload" of law institutes by educational institutions and the need to improve the procedure for assessing the quality of students and graduates on the quality of legal education. According to researcher, training of lawyers in higher educational institutions should be systematically introduced the practice of internships, on-the-job training in institutions, enterprises and organizations of various activities.

By getting practical experience, future lawyers can more professionally perform their work in the executive branch, at enterprises and institutions. Furthermore, such experiences will help those professionals who wish to work in the field of higher education in performing their scientific and pedagogical work better. The application of scientific knowledge in pedagogical activity (educational process) is considered.

Author concludes that solving the mentioned problems of higher education requires not the development of appropriate cumbersome conceptual and planning documents, but only the relevant willful decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Education and Sciences of Ukraine, the higher educational institutions, changes in the priority norms on these issues in the regulatory and legal acts.

Keywords: higher legal education, current problems, educational institutions, internships, entrant, student, assessment of knowledge quality, scientific knowledge.

Отримано 14.04.2022

© Smernytskyi Demian, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).9](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).9)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9.018:32.019.52

Бова Андрій Андрійович,кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-1588-0250

СТРАХ НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕД ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОЦІНКА РОЗПОВСЮДЖЕНОСТІ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Грунтуючись на даних соціологічного опитування, проведеного в Україні Центром стратегічного розвитку територій на замовлення Нацполіції упродовж вересня – жовтня 2019 р (n = 15140), побудовано індекс страху перед злочинністю (α Кронбаха = 0,86) та індекс оцінки розповсюдженості правопорушень (α Кронбаха = 0,76). Зазначено, що взаємозв'язок між соціологічними індексами є слабким $r = 0,15$, $p < 0,001$.

Для виявлення відмінностей середніх значень індексів у соціально-демографічних групах використано t-критерій Стьюдента в модифікації Уелча та однофакторний дисперсійний аналіз за критерієм Уелча. З'ясовано, що жінки більшою мірою відчують страх перед злочинністю, ніж чоловіки ($d = -0,72$). Мешканці урбанізованих населених пунктів – обласних центрів, зазначають про більшу розповсюдженість правопорушень, ніж населення сіл та селищ міського типу ($\eta^2 = 0,1$). Ефекти мають середню силу.

Ключові слова: страх перед злочинністю, оцінка розповсюдженості злочинів, соціологічний індекс, соціологічне опитування, Україна

Суб'єктивне сприйняття населенням стану злочинності, публічної безпеки та правопорядку є предметом багатьох емпіричних кримінологічних досліджень. Різноманітні шкали та індекси використовуються при визначенні рівня страху перед злочинністю та чинників, що на нього впливають [1], для вивчення змін у громадській думці щодо сприйняття злочинності та зіставлення зі статистичними відомостями поліції [2] й соціально-економічними індикаторами [3], для дослідження взаємозв'язку страху перед злочинністю з поведінкою респондентів [4].

Метою цієї роботи є побудова соціологічних індексів, що відбивають страх перед злочинністю та думку щодо розповсюдженості правопорушень, а також виявлення відмінностей середніх значень інтегральних показників в основних соціально-демографічних групах населення України.

Емпіричними даними слугували результати соціологічного опитування 15140 громадян України віком від 16 років і старше, проведеного Центром стратегічного розвитку територій на замовлення Національної поліції України упродовж вересня-жовтня 2019 р. на всій території країни: у 24 областях (крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та тимчасово неконтрольованої території України Луганської й Донецької областей) та м. Києві. Метод дослідження – анкетне опитування у формі особистісного інтерв'ю.

© Bova Andrii, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).10](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).10)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravookhorona.com/>

Вибірка була непропорційно стратифікованою за регіонами України: в опитуванні взяли участь близько 600 респондентів у кожній області та м. Києві. Крім того, вона була пропорційною стратифікованою для кожної окремої області за типами населених пунктів – обласні центри, інші міста, селища міського типу, сільська місцевість. У дослідженні реалізовано триступеневу комбіновану вибірку: 1) імовірнісну на щаблі відбору населених пунктів; 2) імовірнісну на щаблі відбору локацій та адрес для старту маршрутних завдань; 3) квотну на щаблі відбору респондента в домогосподарстві або локації. Теоретична похибка вибірки не перевищувала 1 % для України в цілому та 4 % – для кожної окремої області без урахування ваги показників [5].

Статистичний аналіз здійснювався у середовищі R. Обробка даних включала побудову соціологічних індексів, які фіксують суб'єктивні оцінки населення України щодо злочинності. Для виявлення взаємозв'язку інтегральних індексів застосовувався коефіцієнт кореляції Пірсона, для визначення відмінностей за рівнем страху перед злочинністю та індексу оцінки розповсюдженості правопорушень між соціально-демографічними групами використовувався t-критерій Стюдента в модифікації Уелча для двох незалежних вибірок (величина ефекту – індекс Коена d) та однофакторний дисперсійний аналіз за критерієм Уелча (величина ефекту – η^2).

Статистичні гіпотези перевірялися на рівні статистичної значущості $\alpha = 0,05$.

Оскільки вибірка має велику потужність, то інтерес становить практична значущість виявлених закономірностей (сила взаємозв'язку ознак або впливу фактору на залежну змінну). Емпіричне правило при інтерпретації величини ефекту для кореляції: 0,1 – слабкий, 0,3 – посередній, 0,5 – сильний; для d: 0,2 – слабкий, 0,5 – посередній, 0,8 – сильний; для η^2 : 0,01 – слабкий, 0,06 – посередній, 0,14 – сильний.

Для виявлення сприйняття населенням України небезпеки злочинності використано відповіді респондентів на низку запитань анкети. Так, зокрема, відповідаючи на запитання: *“Як у цілому Ви оцінюєте рівень злочинності в населеному пункті, де Ви живете?”*, у 2019 році лише 4,8 % респондентів вказали на дуже низький рівень, 26,0 % – на низький, 50,1 % – на середній, 15,7 % – на високий та 3,4 % – на дуже високий ($n = 14973$). Частка суми відповідей респондентів щодо низького рівня злочинності переважає суму часток відповідей щодо високого рівня на 11,9 %.

Треба зазначити, що особи, які оцінюють матеріальний рівень своїх сімей як низький або, навпаки, високий, схильні дещо частіше обирати альтернативу щодо високого рівня злочинності в населеному пункті (відповідно 17,6 % та 17,3 %).

З огляду на поселенську структуру, понад третина населення обласних центрів вважає, що рівень злочинності є або високий (30 % респондентів обрали таку альтернативу відповіді), або дуже високий (7,9 %). Натомість 5,8 % мешканців сіл відзначило альтернативу “високий” і 0,4 % – “дуже високий”.

Респонденти відповіли на низку запитань щодо побоювань деяких злочинів (таблиця 1). Виявилося, що 63,1 % опитаних бояться будь-якого злочину взагалі (сума часток “зовсім” та “швидше боюся”). Найбільше занепокоєння в населення викликає ймовірність стати жертвою дорожньо-транспортної пригоди (71,4 %).

Громадяни найбільшою мірою побоюються постраждати також від крадіжок із будинків (67,6 % респондентів обрали альтернативи “дуже боюся” або “швидше боюся”), пограбувань чи обкрадань на вулиці (61,6 %), шахраїв (58,5 %). Близько половини опитаних побоюються фізичного насильства з боку незнайомих людей (52,4 %) та угону авто або викрадення речей із нього (48,2 %). Понад третина опитаних побоюються зґвалтування (38,6 %) чи образ на вулиці або громадському місці респондентів (38,1 %).

Таблиця 1

Побоювання громадян щодо різних видів злочинів, %

	Зовсім не боюсь	Швидше не боюсь	Швидше боюсь	Дуже боюсь	Важко відповісти	n
Крадіжки з будинку	5,8	25,2	39,9	27,7	1,4	15076
Шахраї (телефонні, з банківськими картками, в Інтернеті тощо)	9,5	29,9	37,9	20,7	2,1	15065
Пограбування чи обкрадання на вулиці	10,2	26,8	37,9	23,7	1,5	15043
Угон авто або викрадення речей з нього	19,6	21,2	30,2	18,0	11,0	14853
Дорожньо-транспортні пригоди	8,2	13,0	41,4	30,0	7,4	14978
Зґвалтування	33,5	18,8	18,4	20,2	9,0	14898
Фізичне насильства з боку незнайомих людей	12,5	32,4	31,1	21,4	2,6	14958
Образи на вулиці або в громадському місці	21,6	37,0	25,9	12,2	3,4	14890
Будь-якого злочину взагалі	6,0	22,5	43,1	20,1	8,4	14690

Градаціям шкали запитань були присвоєні такі значення “0 – зовсім не боюсь”, “0,33 – швидше не боюсь”, “0,66 – швидше боюсь”, “1 – дуже боюсь”. Для побудови соціологічного індексу обрано п’ять ознак: побоювання крадіжок з будинку, шахраїв, пограбування чи обкрадання на вулиці, фізичного насильства з боку незнайомих людей та образи на вулиці або в громадському місці.

До індексу не увійшли чотири запитання анкети з дев’яти. Деякі з них стосувалися окремих соціальних або демографічних груп (побоювання угону авто або викрадення речей з нього, побоювання зґвалтування). Близько десятої частини респондентів не змогли надати однозначну відповідь на кожне із зазначених вище питань анкети. Питання щодо побоювань “будь-якого злочину взагалі” не має змістовної інтерпретації.

Між п’ятьма змінними існує кореляційний зв’язок на рівні від 0,44 до 0,65. Коефіцієнт α Кронбаха для шкали, що складається з п’яти пунктів, становить 0,86 ($n = 13712$). Соціологічний індекс страху населення перед злочинністю побудований як середнє за пунктами шкали (середній бал розраховувався, якщо респондент надав змістовну відповідь принаймні на чотири відповідні запитання анкети із п’яти), що дало змогу максимально зберегти число спостережень у вибірці ($n = 14689$).

На гістограмі (рис. 1) зберігається приблизна симетричність розподілу значень індексу відносно середнього. Лівостороння асиметрія розподілу є малою.

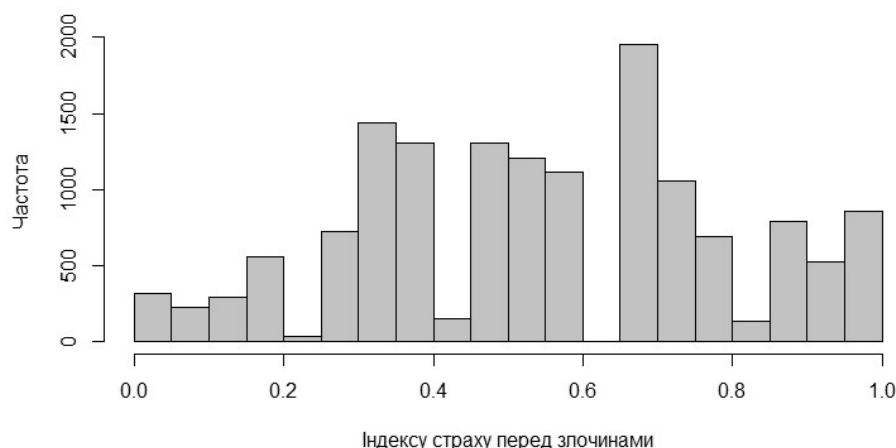

Рис. 1. Гістограма розподілу значень індексу страху перед злочинами

Мінімальне значення індексу страху перед злочинністю складає 0, максимальне – 1, середнє – 0,55, стандартне відхилення – 0,25, медіана – 0,53, асиметрія – -0,05, ексцес – -0,63.

Для узагальнення характеристик розподілу даних у соціально-демографічних групах використовуємо коробчасту діаграму (ящик із вусами), на якій зображується зведена статистика щодо мір центральної тенденції та розмаху розподілу, у поєднанні з графіком-скрипкою, який відображає щільність розподілу.

Як видно з рис. 2, середнє значення за індексом страху перед злочинністю більше в групі жінок, ніж у групі чоловіків. За результатами застосування t-критерію Уелча ($t(14024) = -43,38$, $p < 0,0001$) необхідно зробити висновок, що середнє значення за індексом страху перед злочинністю у групі чоловіків ($M = 0,46$, $SD = 0,25$, $n = 6988$) статистично значущо відрізняється від середнього значення у групі жінок ($M = 0,63$, $SD = 0,22$, $n = 7692$). Вияв закономірності є посередньою ($d = -0,72$).

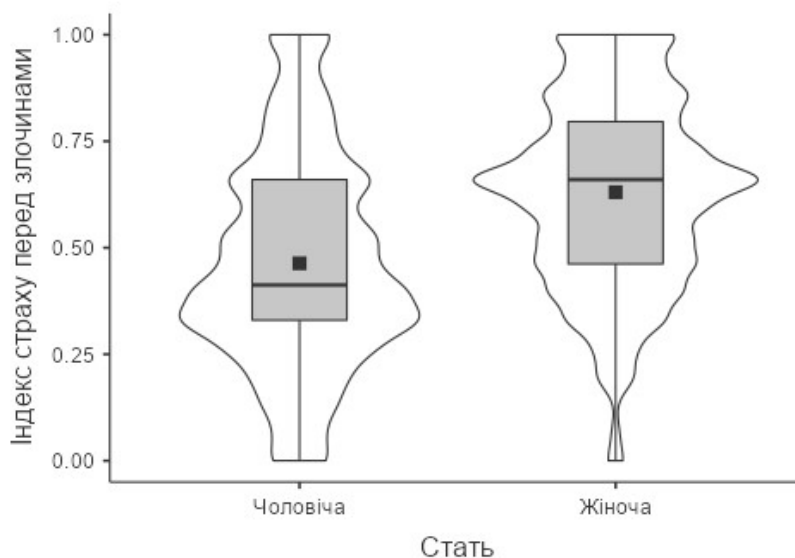

Рис. 2. Розподіл значення індексу страху перед злочинністю за статтю

На рис. 3 найнижче середнє значення за індексом страху перед злочинністю фіксується в наймолодшій віковій групі – 16–24-річних респондентів ($M = 0,51$, $SD = 0,24$, $n = 2421$) та 25–34 річних ($M = 0,52$, $SD = 0,25$, $n = 2630$). Своєю чергою найвищі значення індексу спостерігаються у групах 35–44-річних ($M = 0,59$, $SD = 0,22$, $n = 2550$) та найстаршій віковій групі громадян України ($M = 0,59$, $SD = 0,24$, $n = 2202$). Вікові групи 45–54 та 55–64-річних опитаних посідають проміжне положення (відповідно $M = 0,54$, $SD = 0,26$, $n = 2532$ та $M = 0,56$, $SD = 0,24$, $n = 2354$). За результатами однофакторного дисперсійного аналізу за критерієм Уелча виявлено статистично значущу різницю в середніх значеннях індексу страху перед злочинністю залежно від віку – $F(5, 6816) = 51,13$, $p < 0,0001$. Величина ефекту вказує на слабку залежність ($\eta^2 = 0,02$).

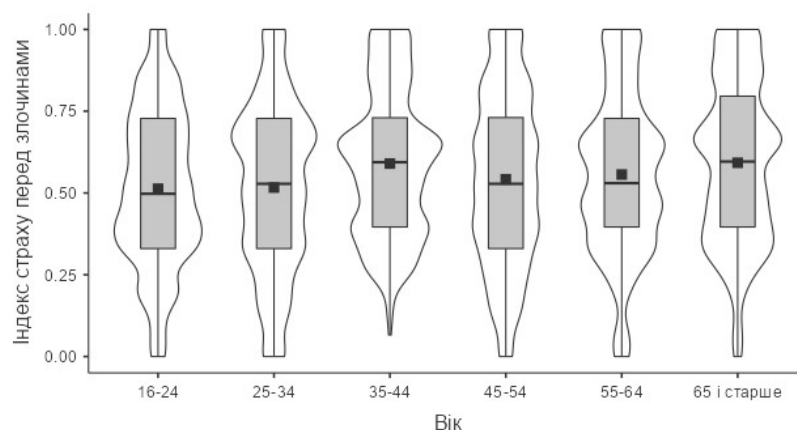

Рис. 3. Розподіл значення індексу страху перед злочинністю за віковими групами

Значення індексу страху перед злочинністю, з огляду на належність респондента до певного населеного пункту, нижче в обласних центрах ($M = 0,52$, $SD = 0,25$, $n = 4203$) та селах ($M = 0,55$, $SD = 0,25$, $n = 5359$) (рис. 4). Натомість значення вказаного індексу вище в селищах міського типу ($M = 0,57$, $SD = 0,25$, $n = 1428$) та містах ($M = 0,58$, $SD = 0,23$, $n = 3699$) (за виключенням обласних центрів). Середні значення мають статистично значущу різницю ($F(3, 5423) = 50,09$, $p < 0,0001$). Закономірність є слабкою ($\eta^2 = 0,01$).

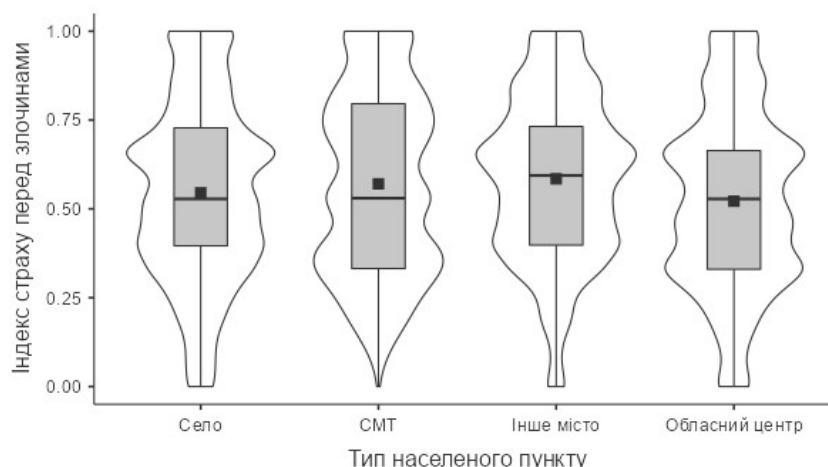

Рис. 4. Розподіл значення індексу страху перед злочинністю за типом населеного пункту

На рис. 5 представлений розподіл значень індексу страху перед злочинністю залежно від самооцінок матеріального рівня сім'ї за рік, що передував соціологічному опитуванню. Найбільше побоювалися постраждати від злочинів респонденти, які відносили матеріальний рівень своєї сім'ї до низької категорії ($M = 0,59$, $SD = 0,25$, $n = 3775$), а найменше – представники сімей із високим матеріальним рівнем ($M = 0,49$, $SD = 0,22$, $n = 1107$). Респонденти з середнім матеріальним рівнем посідали проміжне положення ($M = 0,54$, $SD = 0,24$, $n = 9704$). Середні значення мають статистично значущу різницю ($F(2, 2938) = 92,33$, $p < 0,0001$). Величина відповідного ефекту є малою ($\eta^2 = 0,01$).

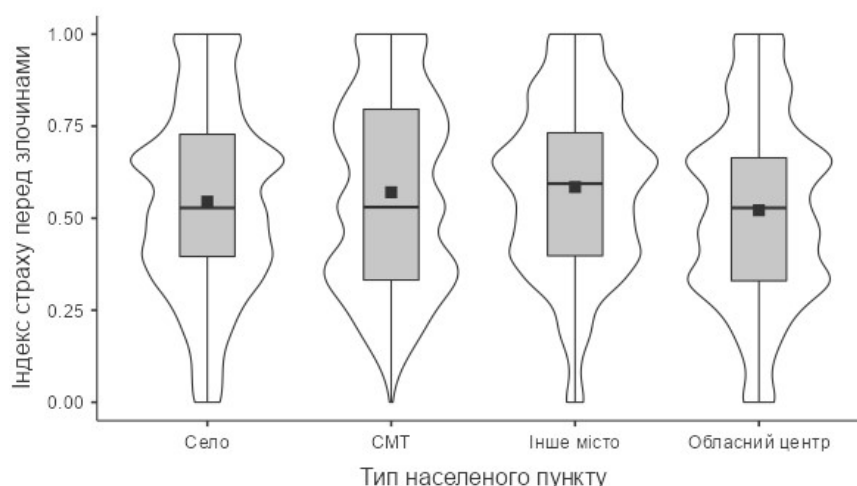

Рис. 5. Розподіл значення індексу страху перед злочинністю за матеріальним рівнем сім'ї

Отже, рівень страху перед злочинністю обумовлюється насамперед гендерними відмінностями. Цей фактор пояснює 12 % варіабельності індексу страху перед злочинами. Кожна з інших досліджуваних змінних (вік, тип населеного пункту, матеріальний рівень сім'ї) визначає близько 1 % дисперсії вказаного інтегрального індексу.

Більший вираз страху перед злочинністю мають професійні політики, керівні працівники державного апарату ($M = 0,77$, $SD = 0,24$, $n = 53$), працівники сільгоспдиріємств ($M = 0,69$, $SD = 0,23$, $n = 254$), домогосподарки ($M = 0,67$, $SD = 0,21$, $n = 1302$), спеціалісти у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання ($M = 0,59$, $SD = 0,25$, $n = 977$).

На питання: *“Як змінився рівень злочинності у Вашому населеному пункті упродовж останніх 12-ти місяців?”* 4,4 % опитаних відповіли, що він значно збільшився, 14,1 % – дещо збільшився, 60,4 % – не змінився, 20,2 % – дещо зменшився, а 0,9 % вважали, що він значно зменшився ($n = 14218$).

Оцінка населенням розповсюдженості деяких правопорушень представлена в таблиці 2. Швидше або дуже розповсюдженими, на думку респондентів, є порушення правил дорожнього руху (64,3 %) та нелегальна торгівля алкоголем/наркотиками (61,8 %). Близько половини опитаних відзначили розповсюдженість хуліганств агресивних компаній (48,7 %) та квартирних крадіжок (45,2 %). Так, 42,2 % респондентів уважали, що розповсюдженими є шахрайства. Близько третини опитаних зазначили насильство, пограбування на вулиці (28,5 %), п'ята частина (22,2 %) – зростання зброї у населення. Найменша частка респондентів вважала розповсюдженим зґвалтування (12,2 %) та убивства (9,9 %).

Оцінка розповсюдженості правопорушень

	Зовсім не розповсюджені	Швидше не розповсюджені	Швидше розповсюджені	Дуже розповсюджені	Важко відповісти	n
Убивства	41,6	33,9	8,8	1,1	14,5	14993
Хуліганство агресивних компаній	10,9	31,9	39,1	9,6	8,5	14967
Квартирні крадіжки	9,2	36,9	36,4	8,8	8,7	15016
Нелегальна торгівля алкоголем/наркотиками	10,1	16,2	38,5	23,3	11,9	14942
Шахрайства	12,8	29,7	32,5	9,7	15,3	14994
Насильство, пограбування на вулиці	24,0	34,7	24,6	3,9	12,8	14893
Згвалтування	32,1	30,9	9,4	2,8	24,8	15005
Порушення ПДР	7,8	18,5	39,9	24,4	9,3	14975
Зростання кількості зброї у населення	19,1	22,7	17,6	4,6	36,0	14758

Для узагальнення інформації побудовано індекс оцінки розповсюдженості правопорушень. Альтернативам питань “швидше розповсюджені” та “дуже розповсюджені” присвоєно значення 1, альтернативам “зовсім не розповсюджені”, “швидше не розповсюджені” та “важко відповісти” – 0.

Укрупнення альтернатив відбувалося з огляду на те, що на деякі запитання респондентам було важко надати однозначну відповідь. Крім того, виникають складнощі при інтерпретації інтенсивності розповсюдженості. Дихотомізація ознак дала змогу зберегти спостереження при розрахунку індексу як сума виборів альтернатив щодо розповсюдженості тих чи інших кримінальних правопорушень ($n = 14419$). Коефіцієнт α Кронбаха для дев'яти пунктів шкали складає 0,76.

Розподіл індексу оцінки розповсюдженості правопорушень представлено на рис. 6. Мінімальне значення індексу складає 0, максимальне – 9, середнє – 3,32, стандартне відхилення – 2,33, медіана – 3, асиметрія – 0,38, ексцес – -0,65.

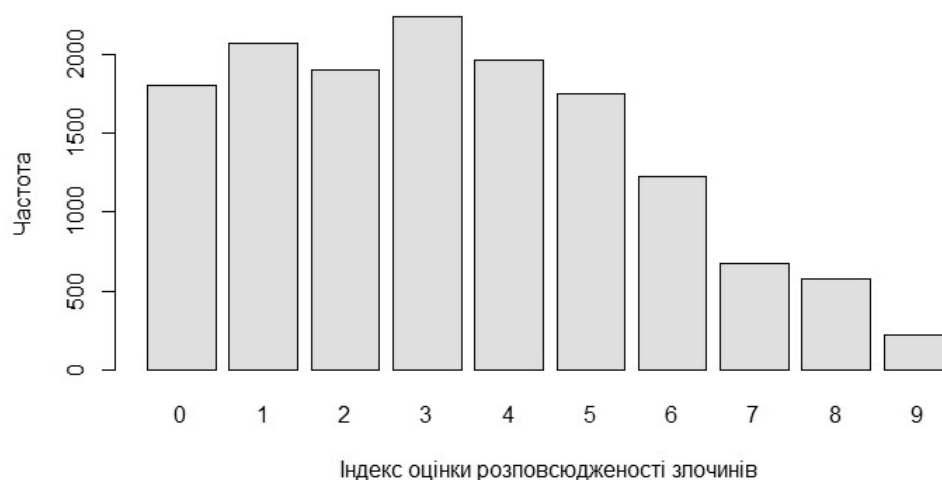

Рис. 6. Розподіл значень індексу оцінки розповсюдженості правопорушень

Взаємозв'язок між індексом страху перед злочинністю та індексом оцінки розповсюдженості правопорушень становить: $r(14053) = 0,15$, $p < 0,001$ (малий ефект).

Як видно з рис. 7, респонденти віком від 25 до 54 років частіше обирають різноманітні альтернативи запитань анкети щодо занепокоєності злочинами, зокрема 25–34-річні ($M = 3,55$, $SD = 2,29$, $n = 2570$), 35–44-річні ($M = 3,56$, $SD = 2,37$, $n = 2473$), 45–54-річні ($M = 3,50$, $SD = 2,26$, $n = 2488$). Менша частота вибору альтернатив щодо розповсюдженості відповідних правопорушень фіксується у віковій категорії 16–24 роки ($M = 3,07$, $SD = 2,24$, $n = 2352$), 55–64 роки ($M = 3,19$, $SD = 2,30$, $n = 2404$) та 65 років і старше ($M = 3,00$, $SD = 2,47$, $n = 2132$). Між значеннями індексу оцінки розповсюдженості правопорушень у вікових групах спостерігається статистично значуща відмінність ($F(5, 6683) = 28,0$, $p < 0,001$). Вираженість ефекту є слабкою ($\eta^2 = 0,01$).

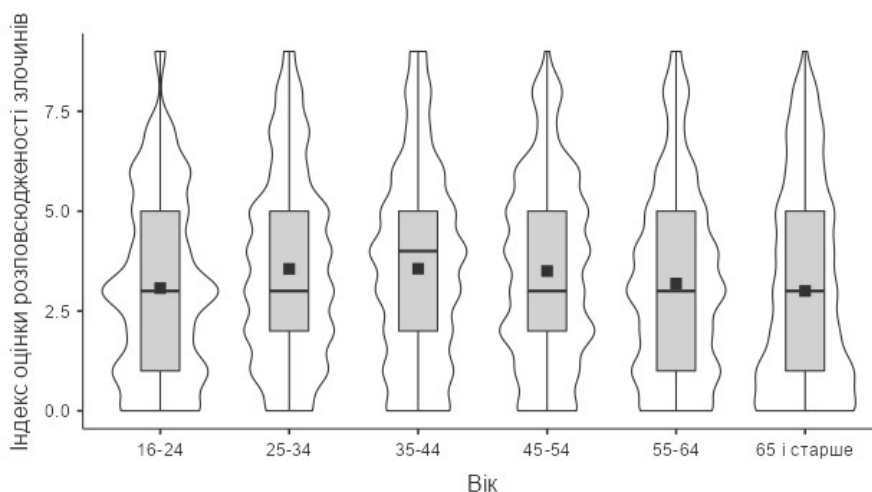

Рис. 7. Розподіл значення індексу оцінки розповсюдженості правопорушень за віковими групами

На рис. 8 простежується закономірність: населення сіл ($M = 2,59$, $SD = 2,11$, $n = 5317$) та селищ міського типу ($M = 2,74$, $SD = 2,14$, $n = 1391$) меншою мірою вказує на розповсюдженість правопорушень, ніж населення урбанізованих населених пунктів – обласних центрів ($M = 4,39$, $SD = 2,31$, $n = 4175$) та інших міст ($M = 3,40$, $SD = 2,24$, $n = 3536$). У міських населених пунктах життя є більш анонімним, щільність різноманітних контактів між людьми – вищою. У міському середовищі присутній більший рівень матеріального розшарування, тому більша кількість людей потенційно можуть стати жертвою злочинів. Обласні центри притягують до себе не лише робочу силу, а й представників кримінального світу.

Іншим чинником, який може вплинути на громадську думку щодо розповсюдженості правопорушень у певних населених пунктах, зокрема у великих містах, є висвітлення новин на кримінальну тематику у засобах масової інформації.

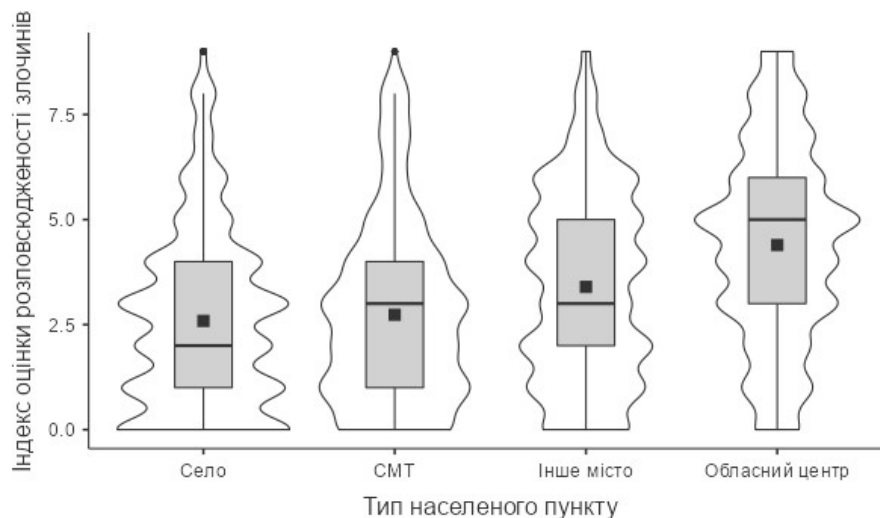

Рис. 8. Розподіл значення індексу оцінки розповсюдженості правопорушень за типом населеного пункту

У територіально-поселенських групах існує статистично значуща відмінність у середніх значеннях індексу оцінки розповсюдженості правопорушень ($F(3, 5302) = 546$, $p < 0,001$). Ефект має середню силу ($\eta^2 = 0,1$).

Серед професійних категорій більшою мірою про збільшення різних злочинів у своїх населених пунктах відзначають професійні політики, керівні працівники держапарату ($M = 4,91$, $SD = 2,28$, $n = 53$), підприємці у великому або середньому бізнесі ($M = 4,08$, $SD = 2,28$, $n = 784$), особи, які займаються дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом, фрилансери ($M = 4,21$, $SD = 2,17$, $n = 790$), працівники сільгоспідприємств ($M = 3,99$, $SD = 2,90$, $n = 254$), працівники правоохоронних органів, військовослужбовці ($M = 3,92$, $SD = 2,30$, $n = 244$). Можна припустити, що зазначені категорії населення, в силу свого професійного статусу, або мають більшу інформацію про стан злочинності, або самі частіше стикаються з різноманітними кримінальними проявами.

Кримінологами розроблені різноманітні моделі, які пояснюють страх населення перед злочинністю. Виявлення категорій населення, які найбільшою мірою бояться злочинів, дає змогу поліції зосередитися на поліпшенні публічної безпеки та правопорядку в певних спільнотах або локаціях.

Отже, зважаючи на проведений аналіз, страх перед злочинністю більшою мірою виражений у жінок, осіб середніх та старших вікових груп, мешканців селищ міського типу та міст, представників сімей із низьким матеріальним рівнем. Більшою мірою на розповсюдженість правопорушень указують представники сімей із низьким та високим матеріальним рівнем, мешканці обласних центрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Valente R., Valera Pertegas S., Guardia Olmos J. Feeling unsafe in Italy's biggest cities. *European Journal of Criminology*. 2020. P. 147737082093207. URL: <https://doi.org/10.1177/1477370820932075> (дата звернення: 11.04.2022).

2. Weinrath M., Clarke K., Forde D.R. Trends in Fear of Crime in a Western Canadian City: 1984, 1994, and 2004. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2007. Vol. 49, no. 5. P. 617–646. URL: <https://doi.org/10.3138/cjccj.49.5.617> (дата звернення: 11.04.2022).

3. Clement M., Piasser L. Do inequalities predict fear of crime? Empirical evidence from Mexico. *World Development*. 2021. Vol. 140. P. 105354. URL: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105354> (дата звернення: 11.04.2022).

4. Woolnough A.D. Fear of crime on campus: Gender differences in use of self-protective behaviours at an urban university. *Security Journal*. 2009. Vol. 22, no. 1. P. 40–55. URL: <https://doi.org/10.1057/sj.2008.11> (дата звернення: 11.04.2022).

5. Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки (Національний звіт). / за заг. ред. А.В. Орлова. Київ, Центр стратегічного розвитку територій (ЦСРТ). 2019. С. 6–9. Сайт Національної поліції. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_opytuvannia_1_20.pdf (дата звернення: 20.12.2021).

REFERENCES

1. Valente R., Valera Pertegas S., Guardia Olmos J. (2020) Feeling unsafe in Italy's biggest cities. *European Journal of Criminology*. P. 147737082093207. URL: <https://doi.org/10.1177/1477370820932075> (Date of Application: 11.04.2022) [in English].

2. Weinrath M., Clarke K., Forde D.R. (2007) Trends in Fear of Crime in a Western Canadian City: 1984, 1994, and 2004. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. Vol. 49, No. 5. P. 617–646. URL: <https://doi.org/10.3138/cjccj.49.5.617> (Date of Application: 11.04.2022) [in English].

3. Clement M., Piasser L. (2021) Do inequalities predict fear of crime? Empirical evidence from Mexico. *World Development*. Vol. 140. P. 105354. URL: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105354> (Date of Application: 11.04.2022) [in English].

4. Woolnough A.D. (2009) Fear of crime on campus: Gender differences in use of self-protective behaviours at an urban university. *Security Journal*. Vol. 22, No. 1. P. 40–55. URL: <https://doi.org/10.1057/sj.2008.11> (Date of Application: 11.04.2022) [in English].

5. Dovira naselennia do Natsionalnoi politsii Ukrainy. Rezultaty opytuvannia hromadskoi dumky (Natsionalnyi zvit). / za zah. red. A.V. Orlova. Kyiv, Tsentr stratehichnoho rozvytku terytorii (TsSRT). 2019. P. 6–9. Sait Natsionalnoi politsii. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_opytuvannia_1_20.pdf (Date of Application: 20.12.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.9.018:32.019.52

Bova Andrii,

Candidate of Sociological Sciences, Senior Researcher,
Chief of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1588-0250

POPULATION'S FEAR OF CRIME AND ASSESSMENT OF THE PREVALENCE OF OFFENSES IN UKRAINE

The article considers the construction of two sociological indices reflecting the subjective perception of crime by the population, based on data from a sociological survey conducted in Ukraine by the Center for Strategic Development of Territories at the request of the National Police of Ukraine during September-October 2019 (n = 15140). Statistical analysis was conducted in R with the jamovi library.

The fear of crime index consists of five items: fear of burglaries from home, fraudsters, being robbed or ripped off on the street, physical violence from strangers, and being insulted on the street or in a public place. Responses to the questions were

© Bova Andrii, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).10](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).10)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

presented on a 4-point Likert scale (“0 – not afraid at all”, “0.33 – rather not afraid”, “0.66 – rather afraid”, “1 – very afraid”), and the alternative “hard to say” was excluded from processing. The index of the population’s fear of crime was constructed as an average of the items on the scale (Cronbach’s $\alpha = 0.86$). The average score was calculated if the respondent provided a meaningful answer to at least four of the five survey questions.

The delinquency prevalence opinion index included nine items regarding the prevalence of delinquency: homicide, violent hooliganism, burglary, illegal alcohol/drug trafficking, fraud, violence, street robbery, rape, traffic violations, and increasing numbers of guns in the population. Likert scales were dichotomized, where 1 was assigned to respondents’ choice of alternatives “rather common” and “very common”, and 0 to alternatives “not common at all”, “rather not common”, and “difficult to answer”). The opinion index of the prevalence of offenses was calculated as the sum of the alternatives (Cronbach’s $\alpha = 0.76$).

Correlation between the fear of crime index and the delinquency prevalence estimation index is: $r = 0.15$ (weak effect).

Statistical analysis included identifying differences in the mean values of sociological indices in socio-demographic groups using Welch’s t-criterion and one-factor Welch’s analysis of variance.

The average statistical effect is characterized by differences in the mean values of the fear of crime index by article ($d = -0.72$) and differences in the mean values of the prevalence assessment index of offenses in the territorial-settlement groups ($\eta^2 = 0.1$).

Fear of crime is more pronounced among women, middle-aged and elderly people, residents of urban settlements and cities, representatives of families with low material level. Representatives of families with low and high material level, residents of regional centers indicate the prevalence of delinquency to a greater extent.

Keywords: fear of crime, sociological index, assessment of the prevalence of crime, sociological survey, Ukraine.

Отримано 12.04.2022

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9441-4073

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ПОКАЗАНЬ З ЧУЖИХ СЛІВ ДОКАЗОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Стаття присвячена теоретичним та практичним питанням визнання показань з чужих слів доказом. Проаналізовано рішення вітчизняних судів, а також рішення Європейського суду з прав людини. Констатовано відсутність єдиного підходу щодо визнання показань з чужих слів доказом у кримінальному провадженні. За результатами дослідження зроблено висновок щодо використання показань з чужих слів за правилами застосування непрямих доказів.

Ключові слова: кримінальне провадження, показання з чужих слів, докази, слідчий, Європейський суд з прав людини, сторони кримінального провадження, судові провадження.

Наявна правозастосовна практика щодо визнання показань з чужих слів доказом призвела до дискусійності зазначеного питання. Зокрема науковці, правники акцентують увагу, що існування такої законодавчої конструкції:

створює потенційну вразливість прав і свобод людини;

не сприяє встановленню істини у справі, оскільки особа, яка надає показання з чужих слів, не може нести відповідальність за їх неправдивість;

використання чуток, якими за своєю суттю можуть бути показання з чужих слів, є неприпустимим у кримінальному провадженні, оскільки обвинувачення повинно ґрунтуватися на доказах, достовірність яких можливо перевірити [1; 2]. Тому вважаємо за доцільне розкрити деякі особливості визнання показань з чужих слів доказом у кримінальному провадженні.

Згідно з ч. 2 ст. 97 КПК України лише суд має право визнати допустимим доказ показання з чужих слів, який перед ухваленням рішення по кримінальному провадженню безпосередньо досліджує докази (ст. 23 КПК України). Відповідно, якщо зібрані докази під час досудового розслідування не були перевірені судом, вони не можуть стати обґрунтуванням для винесення вироку по кримінальному провадженню. Кримінальним процесуальним законодавством України передбачена також можливість збору доказів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Але основний тягар у процесі доказування покладено на слідчого, який як службова особа відповідного правоохоронного органу уповноважений у межах компетенції, визначеної КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень й несе відповідальність за законність та своєчасність

здійснення процесуальних дій. Саме слідчий за результатами розслідування складає обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подає їх прокурору на затвердження (п. 7 ч. 2 ст. 40 КПК України). Відповідно до того, на скільки якісно, і з дотриманням закону будуть зібрані докази під час досудового розслідування слідчим, залежить і подальший результат оцінки цих доказів у суді, в тому числі і показань з чужих слів, й прийняте рішення по кримінальному провадженню в цілому.

Слід звернути увагу, що в КПК України відсутня норма, яка б визначала, за якими критеріями слідчий повинен оцінити показання з чужих слів як доказ. Судячи з положення ст. 94 КПК України, за загальним правилом, яке стосується усіх доказів по кримінальному провадженню, слідчий за своїм внутрішнім переконанням повинен визначити такі критерії, як належність, допустимість, достовірність показань з чужих слів. Такі недоліки правового регулювання інституту визнання допустимим доказ показання з чужих слів є підґрунтям для внесення змін та доповнень до КПК України. Тож вважаємо, що ст. 97 КПК України необхідно доповнити частиною, в якій чітко визначити, які обставини слідчий повинен урахувати, оцінюючи показання з чужих слів з погляду належності, допустимості й достовірності.

Проблемні питання використання показань з чужих слів у кримінальному провадженні виникають як під час досудового розслідування, так і під час розгляду справи в суді. Недосконалість інституту визнання показань з чужих слів доказом призводить до звернення учасників кримінального провадження зі скаргою (в тому числі апеляційною), у якій ставиться питання про скасування вироку суду у зв'язку з тим, що в основу вироку покладені показання потерпілої і свідка з чужих слів, як це зазначено в Постанові Колегії суддів Другої судової палати від 30.05.2019.

Як вбачається зі змісту зазначеної постанови, суд визнав допустимими докази показання з чужих слів потерпілої та свідка з тих підстав, що допитати безпосередньо потерпілого про обставини загибелі неможливо, оскільки він загинув, а надані показання узгоджуються з іншими доказами, наведеними у вироку суду [3].

Отже, при вирішенні питання допустимості доказу показань з чужих слів необхідно встановити, чи надаються або використовуються висловлювання іншої особи для доведення існування того факту, про який стверджується у переданому висловлюванні. Зміст ст. 97 КПК України засвідчує, що при прийнятті рішення про допустимість доказу показань з чужих слів суд зобов'язаний урахувати низку додаткових обставин, які мають свої особливості в кожному окремо взятому кримінальному провадженні.

Для прикладу розглянемо рішення суду. Так, Святошинський районний суд міста Києва визнав допустимим доказ показання з чужих слів стосовно інформації, яку йому повідомив свідок, зокрема про те, що він випустив гаманець та сигарету сам, а хто їх забрав йому не відомо, оскільки ці показання потерпілого зі слів указанного свідка знайшли своє підтвердження під час безпосереднього допиту судом цього свідка (ч. 2 ст. 97 КПК України).

Натомість, суд оцінив критично й відхилив показання з чужих слів потерпілого та свідка про те, що ніби в машині учасників конфлікту були виявлені

належні ОСОБА_55 гаманець та електронна сигарета, оскільки ці показання зазначеними особами надані з чужих слів і свого документального підтвердження допустимими доказами не знайшли (ч. 6 ст. 97 КПК України) [4].

Виносячи вирок в іншій справі, суд урахував особисту зацікавленість особи у наданні показань з чужих слів. А саме, Шевченківський районний суд міста Запоріжжя у зв'язку з тим, що свідки в кримінальному провадженні не є очевидцями події злочину, а повідомлені ними обставини є показаннями з чужих слів, у силу ст. 97 КПК України, прийняв рішення про недопустимість цих доказів, оскільки вони є похідними від особи, яка причетна до злочину, мала підстави обмовляти обвинувачену з метою уникнути відповідальності за скоєне [5].

Отже, приймаючи рішення про визнання показань з чужих слів допустимим доказом, судді мотивують свої рішення наявністю інших доказів, які їх підтверджують. Що вказує на винятковість визнання судом показань з чужих слів допустимим доказом з урахуванням певних умов, а не загальне правило.

Що до того, як визначити, чи є показання, в яких передаються висловлювання іншої особи, показаннями з чужих слів, Верховний Суд при розгляді справи № 441/845/17 наголосив, що необхідно встановити, чи надаються або використовуються висловлювання іншої особи для доведення існування того факту, про який стверджується в цьому переданому висловлюванні. Так як показання, які містять висловлювання іншої особи, надані з іншою метою, наприклад, для доведення того, що інша особа висловила саме так за певних обставин, не можуть вважатися показаннями з чужих слів відповідно до ст. 97 КПК України, оскільки у такому разі вони є повідомленням про факт висловлювання, який свідок безпосередньо спостерігав” [6].

Досліджуючи питання допустимості доказу показань з чужих слів, слід зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 97 КПК України суд має право визнати їх допустимим доказом незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення у виняткових випадках і за умови, що вони є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. Недоліком цієї норми є те, що законодавець не визначив перелік цих виняткових випадків, у наслідок чого кожний суд на власний розсуд визначає їх винятковість.

На думку М.А. Погорецького і М.Є. Шумила, необхідність в отриманні показань з чужих слів може виникнути у разі: 1) коли значущість такого доказу надає додаткову та єдину можливість суду встановити істотні обставини кримінального провадження, а також, коли без наявності такого доказу неможливо довести необхідну для провадження обставину; 2) якщо використання такого доказу є виправданим у ситуації відсутності первинних доказів або їх сумнівності; 3) коли первинний доказ втрачений або його неможливо отримати; 4) коли за допомогою показань з чужих слів є можливість віднайти інші докази, до яких потрібно звернутися для перевірки фактів, що мають значення для кримінального провадження; 5) коли дані, отримані з показань з чужих слів, можуть бути засобом для перевірки інших доказів у кримінальному провадженні [7, с. 291–292].

Також, приймаючи рішення, суд повинен урахувувати, що показання з чужих слів є похідним доказом, тому доказування має спрямовуватися до першоджерела

відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Ураховуючи зазначене, вважаємо беззаперечним, що для об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження важливим є отримання прямого доказу – показань особи, яка надала первинні пояснення. Але його отримання не завжди є можливим.

З приводу цього доречно розглянути Ухвалу апеляційного суду Херсонської області у справі № 766/13786/16-к в якій зазначено, що суд допитав свідка ОСОБА_4, який повідомив, що працює лікарем у швидкій допомозі й 20.08.2016 близько 20 год. 30 хв. виїхав за викликом й, приїхавши на місце, виявив ОСОБА_3 (потерпілого, який у подальшому помер внаслідок отриманих опіків – ОСОБА_2) зі слідами термічного опіку грудної клітини, тулубу, верхніх кінцівок. ОСОБА_3 розповів йому, що його облив та підпалив рідний брат (обвинувачений у цій справі ОСОБА_2). Свідок показав, що вказані опіки були обширними та глибокими, отримані травми у потерпілого були досить важкими.

Оцінюючи показання свідка ОСОБА_4, які були послідовними і незмінними, як під час розгляду справи у суді першої інстанції, так і під час апеляційного розгляду, суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції про допустимість вказаного доказу, оскільки будь-яких підстав для обмови ОСОБА_1 свідок не мав, тому його показання викликають довіру щодо їх достовірності, є переконливими і мають істотне значення для встановлення фактичних обставин, оскільки допитати потерпілого безпосередньо неможливо, у зв'язку з чим використав ці показання на підтвердження винуватості ОСОБА_2 [8].

Щодо порядку використання показань з чужих слів без підтверджуючих пояснень, отриманих від першоджерела, в окремій думці до постанови ВС від 05.06.2018 у справі № 360/1378/16-к суддя наголошує, що це положення дозволяє, за певних умов, використання показань з чужих слів у разі, якщо особа, що давала первинні показання, не допитана в суді. Якщо ж така особа в суді допитана, то використання показань, що переказують її показання, за цим правилом є недопустимим [9].

Аналогічну позицію висловлює В.В. Вапнярчук, який одночасно зазначає, що для прийняття рішення про використання показань з чужих слів та їх допустимість визначальним є встановлення того, що первинний доказ утрачено або отримати його з об'єктивних причин неможливо, у зв'язку з цим обґрунтовано пропонує внести зміни до ст. 97 КПК України, якими в абз. 1 ч. 2 слова “незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення” замінити на “у разі неможливості допитати особу, яка надала первинні пояснення”, а в п. 7 ч. 2 виключити фразу “можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення” [10, с. 251]. З чим ми цілком погоджуємося.

Отже, враховуючи зміст проаналізованих позицій, слід зазначити, що визнання показань з чужих слів допустимим доказом все ж таки повинно пов'язуватися з випадками, які унеможливають допит особи, яка надала первинні пояснення під час судового розгляду як свідок, потерпілий. За наявності можливості суд повинен, з урахуванням наданих йому нормами кримінального процесуального закону повноважень, викликати і допитати таку особу.

Так, слід звернути увагу на певні особливості, щодо визнання судом допустимим доказ показання з чужих слів, коли внаслідок смерті неможливо

допитати особу, яка надала первинні показання. Привертає увагу ухвала Ковпаківського районного суду від 30 травня 2018 року по справі № 592/7657/16-к, у якій суд відмовив за необґрунтованістю у задоволенні клопотання прокурора про доручення Сумському відділу поліції допитати в якості свідка ОСОБА_3, яка є онукою померлого потерпілого ОСОБА_4.

Як вбачається зі змісту ухвали, під час судового розгляду від прокурора, в порядку ст. 333 КПК України надійшло клопотання про доручення Сумському відділу поліції допитати в якості свідка ОСОБА_3, яка є онукою померлого, потерпілого в цьому кримінальному провадженні ОСОБА_4, яка під час досудового розслідування допитана не була, оскільки ні слідчому, ні прокурору не було відомо про те, що потерпілий ОСОБА_4 раптово помер.

Суд, заслухавши обґрунтування, надані прокурором, та заперечення сторони захисту, а також дослідивши наявні матеріали кримінального провадження, дійшов висновку, що клопотання прокурора задоволенню не підлягає у зв'язку з тим, що прокурор не довів, що слідчі (розшукові) дії, про проведення яких він просить, не могли бути проведені під час досудового розслідування через те, що не були і не могли бути відомі обставини, які свідчать про необхідність їх проведення. Тому з приводу допиту в якості свідка ОСОБА_3 суд зазначив, що, як вказує прокурор, вона зможе тільки передати слова свого діда ОСОБА_4 у випадку, якщо той їй щось розказував про вчинене відносно нього кримінальне правопорушення. Тобто допит у якості свідка ОСОБА_3 буде означати отримання від неї “показань з чужих слів” [11].

Разом із цим, суд при прийнятті рішення щодо необхідності допитати в суді свідка, показання якого будуть “показаннями з чужих слів”, повинен урахувати, що такі показання не можуть бути допустимим доказом факту чи обставини, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, які визнані допустимими згідно з правилами, відмінними від положень частини другої цієї статті. Тобто ст. 97 КПК України чітко передбачено, що показання свідка, надані ним з чужих слів, повинні в обов'язковому порядку підтверджуватись й іншими допустимими доказами у кримінальному провадженні.

Тому у розглянутій вище ухвалі сторона обвинувачення, за наявності інших доказів на підтвердження винуватості обвинуваченої в інкримінованих їй злочинах, може надати їх суду, і в такому випадку немає ніякої необхідності додатково допитувати в якості свідка онуку. А у випадку відсутності у сторони обвинувачення інших доказів, про які йде мова у частині 6 ст. 97 КПК України, суд все одно не зможе визнати допустимим доказ показання онуки потерпілого.

Ще одним із недоліків правового регулювання визнання показань з чужих слів допустимим доказом є нечітке визначення кола осіб, які можуть давати показання із чужих слів. Лише в ч. 7 ст. 97 КПК України уточняється, що в будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання із чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою щодо пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору, або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ним кримінального провадження.

Слід зазначити, що в КПК України 1960 року була відсутня заборона щодо отримання показань прокурора, співробітника оперативного підрозділу або від

іншої особи стосовно пояснень осіб, наданих їм під час здійснення ними кримінального провадження. Запровадження такої заборони в КПК України 2012 року, очевидно, пов'язано із віднесенням цих учасників кримінального процесу до сторони обвинувачення. У зв'язку з чим вбачається ймовірність їхньої процесуальної зацікавленості в кримінальному провадженні. Проте, незважаючи на пряму заборону в КПК України щодо використання показань з чужих слів, наданих слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих їм під час здійснення ними кримінального провадження, у судовій практиці є певні особливості щодо визнання таких доказів допустимими. Під час прийняття рішення про допустимість доказу показань зі слів працівників поліції суд повинен з'ясувати, чи являються вони показаннями з чужих слів, чи вони є інформацією, яку працівники поліції отримали як очевидці під час здійснення заходів на місці події, тобто є носієм інформації, яку сприймали безпосередньо.

Досліджуючи питання визнання показань з чужих слів доказом, слід також звернути увагу на напрацьовану з цього приводу практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, з приводу ролі показань непрямих свідків, у ЄСПЛ зауважили, що іноді неоднозначний характер таких свідчень та ризик того, що особа може бути звинувачена та заарештована на основі неперевіраних звинувачень, які не обов'язково є неупередженими, не слід недооцінювати. З цих причин докази з чужих слів повинні бути підтверджені об'єктивними доказами. Це особливо актуально, коли приймається рішення про продовження тримання підозрюваного під вартою до судового розгляду. Хоча підозрюваний може бути дійсно затриманий на початку провадження на підставі тверджень непрямих свідків. Проте такі твердження обов'язково стають менш актуальними з плином часу, особливо, коли в ході розслідування не було виявлено жодних додаткових доказів [12; 13; 14, с. 438–454].

Ураховуючи, що у кримінальному процесуальному законодавстві скасовано інститут дослідчої перевірки та стадію порушення кримінальної справи, їх замінено загальним етапом досудового розслідування, під час якого слідчий повинен прийняти низку процесуальних рішень. Тому вважаємо, що в деяких випадках, як виключення, слідчий просто не може обійтися без показань із чужих слів, особливо на початку досудового розслідування.

Таким чином, за результатами проведеного аналізу вітчизняного законодавства, зокрема норм КПК України та рішень суду, слід зазначити, що “використання показань з чужих слів повинно відбуватися за правилами застосування непрямих доказів. Видається, що такі докази не можуть достовірно встановлювати спірні факти. На одних лише показаннях з чужих слів не можуть ґрунтуватися підозра та обвинувачення, тільки в сукупності з первинними доказами вони можуть визнаватися достатніми для прийняття судових рішень” [15, с. 264]. Зважаючи на що, в українському судочинстві при прийнятті рішення про визнання показань з чужих слів допустимим доказом судді мотивують свої рішення наявністю інших доказів, які їх підтверджують, і які відповідно визнані допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гаврилюк Л.В.* Правова регламентація показань з чужих слів у кримінальному процесі України: Кримінальне судочинство. Сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 87–91.
2. Комітет з питань верховенства права та правосуддя рекомендує парламенту направити на доопрацювання проєкт закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо виключення положень про визнання доказами показань з чужих слів) URL: <https://rada.gov.ua/fsview/78466.html> (дата звернення: 07.04.2020).
3. Тижневий огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_27_05_19.pdf?fbclid=IwAR2Z-o7ofhiIJxT11KPYVuuMDPG-MBxU4SAwUx9yK1QT16baKGbZJg3L74 (дата звернення: 07.05.2020).
4. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 10.02.2020 № 759/18942/18 пр. № 1-кп/759/190/20 (дата звернення: 14.03.2021).
5. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя в складі колегії від 18 січня 2017 року: Справа № 336/2281/15-к. Провадження 1кп/336/25/2017. URL: <https://app.pravosud.com.ua/search/> (дата звернення: 06.05.2021).
6. Постанова Верховного Суду України від 19.11.2019, справа № 441/845/17, провадження № 51-8328км18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85934761?fbclid=IwAR35qetlrA36E_rB37ktT1jYb7NmAnLorTT5aZofj8C5k5wYDWQ-imemtd4 (дата звернення: 01.02.2021).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. С. 291–292.
8. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області у справі від 01.11. 2017 № 766/13786/16-к. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/69918731/> (дата звернення: 25.05.2020).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред.: І.В. Гловюк, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко; уклад.: О.Є. Блащук, І.В. Гловюк, В.П. Кедик, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко, О.С. Троян. Одеса: Фенікс, 2019. С. 273.
10. *Ваняярчук В.В.* Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. С. 251.
11. Ухвала Ковпаківського районного суду міста Суми від 30 травня 2018 року по справі № 592/7657/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74329244> (дата звернення: 27.03.2020).
12. ЄСПЛ нагадав про критерії обґрунтованості підозри для арешту людини. URL: <https://www.echr.com.ua/yespl-nagadav-pro-kriteri%20%97-ob%20%91runtovanosti-pidozri-dlya-areshtu-lyudini/> (дата звернення: 02.04.2020).
13. Рішення ЄСПЛ у справі “Кавала проти Туреччини”. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-kavala-proti-turechchini/> (дата звернення: 25.05.2020).
14. *Пономаренко А.В., Гаврилюк Л.В.* Визнання показань із чужих слів доказом у кримінальному процесі України. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph. Riga: Izdevniecoba “Baltija Publishing”, 2020. Р. 2. 438–454 р.*
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шушила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

REFERENCES

1. *Havryliuk L.V.* (2021) Pravova rehlementatsiia pokazan z chuzhykh sliv u kryminalnomu protsesi Ukrainy: Kryminalne sudochynstvo. “Legal regulation of testimony from other people’s words in the criminal process of Ukraine: Criminal proceedings”. Current state and prospects of development: materials All-Ukrainian. scientific-practical conf. (Kyiv, May 28, 2021) / editors: V.V. Chernei, S.D. Husariiev, S.S. Cherniavskiy and others. Kyiv: Nat. Acad. Internal Cases. P. 87–91 [in Ukrainian].

2. Komitet z pytan verkhovenstva prava ta pravosuddia rekomenduie parlamentu napravyty na doopratsiuvannia proiekt zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo vykliuchennia polozhen pro vyznannia dokazamy pokazan z chuzhykh sliv). “The Committee on the Rule of Law and Justice recommends that the Parliament submit for finalization the draft law on amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine (excluding provisions on the admission of evidence from other people’s words)”. URL: <https://rada.gov.ua/fsview/78466.html> (Date of Application: 07.04.2020) [in Ukrainian].

3. Tyzhnevnyi ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. “Weekly review of the case law of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court”. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_27_05_19.pdf?fbclid=IwAR2Z-o7ofhiIJxTI1KPYVuuMDPG-MBxU4SAwUx9yK1QT16baKGbZJg3L74 (Date of Application: 07.05.2020) [in Ukrainian].

4. Vyroky Sviatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva. “Judgment of the Sviatoshynsky District Court of Kyiv of 10.02.2020 № 759/18942/18 Ave. № 1-kp / 759/190/20” (Date of Application: 14.03.2121) [in Ukrainian].

5. Vyroky Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia v skladi kolehii vid 18 sichnia 2017 roku. “Judgment of the Shevchenkivsky District Court of Zaporizhzhia in the composition of the board of January 18, 2017: Case № 336/2281/15-k. Proceedings 1kp / 336/25/2017”. URL: <https://app.pravosud.com.ua/search/> (Date of Application: 06.05.2021) [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 19.11.2019 “Resolution of the Supreme Court of Ukraine of November 19, 2019, case № 441/845/17, proceedings № 51-8328km18”. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85934761?fbclid=IwAR35qetlrA36E_rB37ktT1jYb7HmAnLorT5aZofj8C5k5wYDWQ-imemtd4 (Date of Application: 01.02.2021) [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. “Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary”: in 2 vols. Vol. 1. / O.M. Bandurka, E.M. Blazhivskiy, E.P. Bourdol and others; for the head ed. V.Ya. Tatsia, V.P. Pshonka, A.B. Portnova. X.: Pravo, 2012. P. 291–292 [in Ukrainian].

8. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Khersonskoi oblasti. “Decision of the Court of Appeal of Kherson region in the case of 01.11. 2017 № 766/13786/16-k”. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/69918731/> (Date of Application: 25.05.2020) [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: postateina systematyzatsiia okremykh pravovykh pozytsii Verkhovnoho. “Criminal Procedure Code of Ukraine: article-by-article systematization of certain legal positions of the Supreme Court” / science. ed.: I.V. Hloviuk, M.I. Pashkovskiy, D.V. Ponomarenko; ukklad.: O.Ie. Blashchuk, I.V. Hloviuk, V.P. Kedyk, M.I. Pashkovskiy, D.V. Ponomarenko, O.S. Troian. Odesa: Feniks, 2019. P. 273 [in Ukrainian].

10. Vapniarchuk V.V. (2017) Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia. “Theory and practice of criminal procedural evidence: a monograph”. Kh.: Yurait. P. 251. [In Ukrainian].

11. Ukhvala Kovpakivskoho raionnoho sudu mista Sumy. “Decision of the Kovpakivsky District Court of the city of Sumy of May 30, 2018 in the case of law № 592/7657/16-k”. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74329244> (Date of Application: 27.03.2020) [in Ukrainian].

12. YeSPL nahadav pro kryterii obgruntovanosti pidozry dlia areshthu liudyny. “The ECtHR recalled the criteria for the validity of a suspicion of arrest”. URL: <https://www.echr.com.ua/yespl-nagadav-pro-kryterii%20d1%97-ob%20%91runtovanosti-pidozri-dlya-areshtu-lyudini/> (Date of Application: 02.04.2020) [in Ukrainian].

13. Rishennia YeSPL u spravi “Kavala proty Turechyny”. “Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Kavala v. Turkey”. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-kavala-proti-turechchiny/> (Date of Application: 25.05.2020) [in Ukrainian].

14. Ponomarenko A.V. Havryliuk L.V. (2020) Vyznannia pokazan iz chuzhykh sliv dokazom u kryminalnomu protsesi Ukrainy. “Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law”: Collective monograph. Riga: Izdevniecoba “Baltija Publishing”. P. 2. 438–454 p. [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary” / for the general. ed.V.H. Honcharenka, V.T. Nora, M.Ie. Shumyla. K.: Yustinian, 2012. 1224 p. [in Ukrainian].

Havryliuk Liudmyla,Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher,
State Reserch Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9441-4073**PECULIARITIES OF THE ADMISSION OF HEARSAY EVIDENCE
IN CRIMINAL PROCEEDINGS THROUGH THE PRISM
OF COURT DECISIONS**

The article is devoted to theoretical and practical issues of admitting hearsay evidence. With the aim of determining the peculiarities of recognition of hearsay evidence, the decision of domestic courts was analyzed. As a result, of which the absence of a unified approach to the recognition of hearsay evidence in criminal proceedings was stated. Problematic issues of the use of hearsay evidence in criminal proceedings arise during both pre-trial investigation and court proceedings. When examining the issue of the recognition of hearsay evidence, attention should also be paid to the developed practice of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR) in this regard. In particular, regarding the role of circumstantial witness testimony, the ECtHR noted that the sometimes ambiguous nature of such testimony and the risk that a person may be charged and arrested on the basis of unverified allegations that are not necessarily impartial should not be underestimated. For these reasons, evidence on hearsay must be corroborated by objective evidence. Especially relevant when deciding to extend the detention of a suspect in custody pending trial. The imperfection of the institute of recognition of hearsay testimony as evidence leads to a complaint by participants in criminal proceedings (including appeal) in which an issue is raised about the cancellation of the court verdict due to the fact that, the verdict is based on the victim's and witness' hearsay testimony. Taking into account that the institute of pre-investigation and the stage of initiation of a criminal case have been abolished in the criminal procedural legislation. They have been replaced by the general stage of the pre-trial investigation, during which the investigator must make a number of procedural decisions. Therefore, we believe that in some cases, as an exception, the investigator simply cannot do without hearsay evidence, especially at the beginning of the pre-trial investigation.

According to the results of the study, it is concluded that the use of hearsay evidence should take place according to the rules of application of indirect evidence. It seems that such evidence cannot reliably establish disputed facts. Suspicions and accusations cannot be based on hearsay evidence alone, only in combination with primary evidence they can be recognized as sufficient for making judicial decisions.

Keywords: criminal proceedings, testimony from other people's words, evidence, investigator, European Court of Human Rights, parties to criminal proceedings, court proceedings.

Отримано 07.04.2022

© Havryliuk Liudmyla, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).11](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).11)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

Користін Олександр Євгенійович,доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9056-5475**Користін Олександр Олександрович,**

студент IV курсу, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

ЗАГРОЗИ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У статті зосереджується увага на дослідженні загроз у сфері кібербезпеки в Україні. Дослідження проводилось на основі отриманих емпіричних даних – результатів анкетування фахівців НСКБ щодо ідентифікації та оцінювання ймовірності й впливу загроз у сфері кібербезпеки. Обґрунтовується достовірність отриманої експертної вибірки.

На основі оцінювання ризиків здійснено рейтингування загроз у сфері кібербезпеки в Україні. Особливий акцент зроблено на найзначніших загрозах у сфері кібербезпеки, які потребують невідкладного реагування та формування відповідної державної політики протидії та зниження ризику їх прояву.

Ключові слова: кібербезпека, загроза, ризик, ризик-орієнтований підхід, ідентифікація, експертне середовище.

Питання протидії загрозам у сфері кібербезпеки займає провідне місце у системі національної безпеки України. Особливої актуальності проблема кібербезпеки набула за сучасних обставин, що повністю формується під впливом тривалої гібридної війни та відкритого воєнного вторгнення РФ на територію нашої держави. Такий стан національної безпеки потребує адекватного підходу до вирішення проблем безпеки, зокрема і щодо об'єктивного розуміння стану кібербезпеки в Україні та реалізації відповідної державної політики, спрямованої на ефективну протидію загрозам у сфері кібербезпеки.

Метою цієї статті є дослідження проблематики загроз у сфері кібербезпеки, особливостей їх ідентифікації та рейтингування з акцентом на визначенні найзначніших, що потребують невідкладної уваги.

Останніми роками у багатьох наукових роботах значна увага приділяється різним проблемам протидії кіберзагрозам в Україні. Зокрема питання, пов'язані з розробкою напрямів щодо протидії кіберзагрозам, ставали предметом досліджень багатьох відомих учених: Баранова О.А. [1], Белякова К.І. [2], Бірюкова Д.С., Бутузова В.М., Гнатюка С.О. [3], Горбуліна В., Довганя О.Д. [4], Дубова Д.В., Кормича Б.А., Корченка О.Г. [5], Лісовської Ю.П., Марущака А.І. [6], Пилипчука В.Г., Тихомирова О.О., Хахановського В.Г., Цимбалюка В.С., Швеця М.Я. та інших. Водночас розуміння реального стану та упровадження адекватної державної політики у цій сфері потребує постійного аналітичного процесу, усвідомлення

сучасних трендів та реального пізнання ключових кіберзагроз та напрямів й інструментів розбудови НСКБ.

Важливе місце у цій системі займає оцінювання ризиків поширення кіберзагроз, оцінювання спроможностей та вразливостей щодо протидії загрозам, формуючи при цьому реально дієвий механізм ризик-орієнтованого підходу по забезпеченню кібербезпеки [7].

Розвиток нових технологій в інформаційній сфері, кіберпросторі, разом із розвитком соціальних комунікацій у сіспільстві, несе надзвичайно небезпечні загрози високотехнологічного та глобального характеру. Вирішення комплексних та багатоманітних проблем кібербезпеки, пов'язаних із інформаційними мережами та відкритими системами, може бути відносно складним, а потенційні наслідки та вплив на діяльність суб'єкта та країни можуть бути руйнівним. Фактори, що є ключовими для суспільного успіху, можуть залежати від здатності забезпечувати безпеку інформації, процесів, систем та інфраструктури у кіберпросторі.

Сучасний світ, зважаючи на такі зміни, намагається враховувати загальні тенденції та впроваджувати механізми забезпечення кібербезпеки [8]. Охорона суспільних відносин, інтересів людини, суспільства та держави в сфері кіберпростору є пріоритетним питанням системи національної безпеки. Країни світу демонструють спільну позицію щодо кібербезпеки та стандартів захисту прав людини в кіберпросторі, яка є динамічною і розвивається на основі переосмислення підходів.

Сучасні світові погляди щодо протидії загрозам у сфері кібербезпеки мають різноманітні засади формування. Зокрема, змістовними та новаційними є ініціативи, пов'язані з протидією гібридним загрозам, серед яких кіберзагрози – ключові. Глобальна культура кібербезпеки передбачає врахування взаємопов'язаних елементів, серед яких виділяється й оцінка ризиків – учасники мають здійснювати періодичну оцінку ризиків з метою виявлення загроз та факторів уразливості, мати належні технології та інструменти контролю для цього з урахуванням значущості інформації і її захисту [9].

Україна активно розвивається і в цьому напрямі. Зокрема, у Стратегії національної безпеки України, уведеної в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [10], зазначено, що Україна запровадить національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме оцінку ризиків, своєчасну ідентифікацію загроз і визначення вразливостей, а також поширення необхідних знань і навичок у цій сфері. Про ризик-орієнтований підхід до забезпечення кібербезпеки зазначається і в Стратегії кібербезпеки України на період 2021–2025 років [11, 12, 13].

Саме таке завдання було визначено групою експертів РНБО України, до складу якої увійшли представники суб'єктів НСКБ та профільних закладів вищої освіти, яка під час проведення стратегічних сесій, активно впроваджуючи методи фасилітації й мозкового штурму на предмет ідентифікації загроз у сфері кібербезпеки, методологічною базою для проведення подальшого дослідження обрала саме ризик-орієнтований підхід у якості базового. На нашу думку, такий

інструмент став початком для досліджень за напрямом і основою для оцінки кіберзагроз та подальшого стратегічного планування у зазначеній сфері.

З цією метою було розроблено відповідний опитувальник (рис. 1).

№ З/П	КІБЕРЗАГРОЗИ - наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі, справляють негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку та кіберзахист її об'єктів.	ЙМОВІРНІСТЬ			МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ			
		висока	середня	нижня	катастрофа	критичний стан	тяжкий стан	незначні наслідки
1.	Кібератаки - спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі проти суб'єктів та/або об'єктів в Україні							
	за секторами поширення (можливим є вибір одного або декількох секторів одночасно):	X	X	X	X	X	X	X
1.1	індивідуальний (громадяни)							
1.2	багатогазетний характер поширення							
1.3	управління (адміністрування)							
1.4	економіка							
1.5	фінанси / банки / страхування							
1.6	інфраструктура							
1.7	виробництво							
1.8	оборона							
1.9	безпека							
1.10	охорона здоров'я / медицина							
1.11	освіта							
1.12	інформація та комунікації							
1.13	професійний / цифрові послуги							
1.14	соціальні послуги							
1.15	культура, розваги та ігри.							
2.	Шкідливе програмне забезпечення (Malware)							
2.1	Вірус ("virus")							
2.1.1	Хробак ("worm")							

Рис. 1. Анкета щодо експертного опитування на предмет гібридних загроз у секторі цивільної безпеки

Опитування проводилось онлайн, шляхом заповнення анкет із дотриманням режиму конфіденційності та без розкриття індивідуальних даних опитуваних. Зазначене експертне оцінювання відображає власний досвід респондентів та обізнаність щодо визначеного предмета опитування. Упроваджена вибірка забезпечила одержання 798 анкет. Загальна сукупність даних, окрім іншого, передбачає також виділення окремих груп респондентів за ознаками належності до суб'єкта, сфери суспільних відносин, віку, статі тощо. Кожен індикатор оцінювався за двома характеристиками: "Ймовірність (Рівень оцінювання)" та "Можливі наслідки (Вплив)" за 3–4–5-бальною шкалою.

Передбачалося, що через значний обсяг анкети, складність питань і короткий час їх осмислення експерти могли припускатися помилки у відповідях. Тому для подальшого дослідження необхідним вбачалося обмеження вибірки найбільш якісними та надійними даними, тобто перевірити респондентів на предмет їх логічної помилки. З цією метою при розробленні анкети у різні розділи були внесені запитання, логічно обґрунтованою відповіддю на які було їх оцінювання

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55))

Issue 1(55) 2022

у характеристиці “ймовірність” як “висока” або “середня”, але не “низька” в умовах війни. Наприклад, “Кібератаки як елемент гібридної війни” тощо.

Таким чином, у базовій сукупності подальшого аналізу залишилось 508 анкет лише тих експертів, які надавали логічно узгоджені відповіді, що становить 63,66 %. Незважаючи на те, що після фільтрування даних залишилося 63,66 % початкової вибірки, *якість результатів суттєво зросла*. Це можна бачити на прикладі оцінювання індикатора під питанням 1.8 “Кібератаки у сфері оборони” (Розділ 1 “Загрози”) та розподілу у групі тих, хто був відібраний за фільтром відсутності логічних помилок, у порівнянні з тими, хто цей фільтр не пройшов (табл. 1).

Як можна побачити, різниця в розподілах є кричущою: 34,4 % ненадійних експертів указали на низьку ймовірність прояву загрози, тоді як надійні обрали цей варіант лише у 8,0 % випадків. Варіант “висока ймовірність” був обраний ними у 64,1 % випадків. Ця різниця є не тільки статистично значущою (критерій $\chi^2 = 25.102$, $p < 0.000$), а й величина ефекту є дуже значною (V Крамера = 0.298, $p < 0.000$). Аналогічні тенденції спостерігаються і за іншими важливими питаннями анкети.

Таким чином, обмеження вибірки на основі перевірки логічної помилки є статистично значущим, надійним та репрезентативним.

Таблиця 1

Аналіз за фільтром логічної помилки

		Вибірка		Разом
		Ненадійна частина	Надійна частина	
1.8. Кібератаки у сфері оборони	низька	34,4 %	8,0 %	11,0 %
	середня	37,5 %	27,9 %	29,0 %
	висока	28,1 %	64,1 %	60,1 %
Разом		100,0 %	100,0 %	100,0 %

Відповідно до попереднього аналізу, проведеного експертною групою РНБО, ідентифіковано 83 загрози у сфері кібербезпеки, а, враховуючи оцінювання експертним середовищем, базова вибірка сформулила можливості для визначення на основі ризику поширення рейтингу кожної з ідентифікованих кіберзагроз (рис. 2).

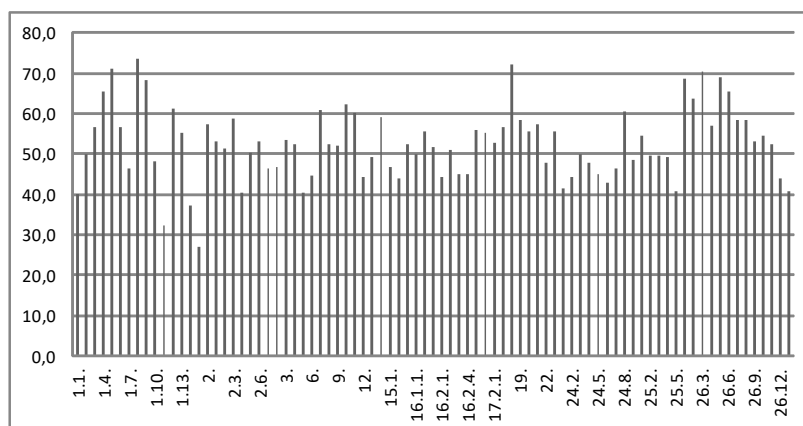

Рис. 2. Загальний рейтинг загроз у сфері кібербезпеки, (%)

© Korystin Oleksandr Ye., Korystin Oleksandr O., 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).12](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).12)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

Базовими засадами для реалізації визначених завдань оцінювання ризиків є міжнародний стандарт, імplementований до вітчизняного законодавства, так як у 2018 році прийнятий як національний стандарт, – ДСТУ ISO 31000:2018 [14].

Загальна картина оцінювання ризику поширення ідентифікованих загроз достатньо варіативна, що сприймається також як рівень достатності щодо репрезентативності результатів.

Реалізована методологія передбачає оцінювання ризиків поширення загроз за шкалою від 0 % до 100 % та передбачає такі граничні рівні:

- рівень ризику у зоні вище 60 % – найзначніші загрози (потребують застосування невідкладних заходів щодо зменшення ризику їх поширення);
- рівень ризику у зоні 50–60 % – значні загрози (потребують контролю найвищого керівництва);
- рівень ризику у зоні 40–50 % – загрози, що потребують уваги, але не першорядні;
- рівень ризику у зоні нижче 40 % – незначний рівень.

Таким чином, до найзначніших загроз у сфері кібербезпеки в Україні належить 15 ідентифікованих загроз:

- кібератаки у сфері оборони – 73,76 %;
- кібератаки як елемент гібридної війни проти України – 72,22 %;
- кібератаки у сферах: фінанси / банки / страхування – 70,97 %;
- кібератаки у сфері безпеки – 68,45 %;
- кібератаки у сфері економіки – 65,36 %;
- витік інформації (Information leakage) – 62,33 %;
- кібератаки у сферах інформація та комунікацій – 61,28 %;
- злом (порушення) даних (Data breaches) – 60,73 %;
- кіберзагрози, пов'язані із упровадженням новітніх технологій: поширення кіберзлочинності – 60,52 %;
- крадіжка особистих даних (Identity theft) – 60,06 %.

Згідно із рекомендаціями ризик-менеджменту, зазначені загрози потребують застосування невідкладних заходів щодо зменшення ризику їх поширення. Друга група – значні загрози, що потребують контролю найвищого керівництва, характеризується 33 індикаторами кіберзагроз.

Проведений аналіз загроз у сфері кібербезпеки не є остаточним та потребує більш глибокого дослідження з використанням більш широкого масиву даних та інформації, застосування сучасних методів та інструментів аналізу. Водночас достатньо показовими є використані у дослідженні статистичні дані та матеріали опитування експертів НСКБ, що дозволило ідентифікувати загрози у сфері кібербезпеки та на основі оцінювання експертним середовищем здійснити їх рейтингування за рівнем ризику, визначивши найважливіші, що потребують невідкладного впровадження заходів щодо зниження ризику їх поширення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов О.А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи. Київ: Видавничий дім “СофтПрес”, 2005. 316 с.

2. *Беляков К.І.* Інформація в праві: теорія і практика: монографія. Київ: Видавництво “КВІЦ”, 2006. 116 с.
3. *Гнатюк С.О.* Методологія формування та забезпечення державної системи кібербезпеки в галузі цивільної авіації. Актуальні питання забезпечення кібербезпеки та захисту інформації: тези доп. III міжнар. наук.-практ. конф., 22–25 лютого 2017 р. Київ, 2017. С. 65–67.
4. *Довгань О.Д., Доронін І.М.* Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: Видавничий дім “АртЕк”, 2017. 107 с.
5. *Корченко О., Казмірчу С., Ахметов Б.* Прикладні системи оцінювання ризиків інформаційної безпеки: монографія, Київ: ЦП Компрінт, 2017. 435 с.
6. *Марушчак А.І.* Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту. *Правова інформатика*. 2009. № 1(21). С. 65–71.
7. *Користін О.Є., Веселова Л.Ю.* Ризикорієнтованість кібербезпеки. *Наука і правоохорона*. 2021. № 3. С. 16–23.
8. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16/find?text=%F0%E8%E7%E8%EA
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 57/329, прийнята на 78 пленарному засіданні 57-й сесії. 20 грудня 2002 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement> (дата звернення: 06.04.2022).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 06.04.2022).
11. Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny № 720-IX vid 17.06.2020, VVR, 2020, № 47, st. 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 06.04.2022).
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року “Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2022#Text> (дата звернення: 06.04.2022).
13. Пропозиції до політики щодо реформування сфери кібербезпеки в Україні. Матеріал для обговорення. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/au_White-book-on-cybersecurity-draft_5.pdf (дата звернення: 06.04.2022).
14. ДСТУ ISO 31000:2018 Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (ISO 31000:2018, IDT). URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_31000_2018.pdf (дата звернення: 06.04.2022).

REFERENCES

1. *Baranov O.A.* (2005) Informatsiine pravo Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy. “Information law of Ukraine: state, problems, prospects”. Kyiv: Vydavnychiy dim “SoftPres”, 316 p. [in Ukrainian].
2. *Bieliakov K.I.* (2006). Informatsiia v pravi: teoriia i praktyka. “Information in law: theory and practice”: monograph. Kyiv: Publ. “KVITS”, 116 p. [in Ukrainian].
3. *Hnatiuk S.O.* (2017) Metodolohiia formuvannia ta zabezpechennia derzhavnoi systemy kiberbezpeky v haluzi tsyvilnoi aviatsii. Aktualni pytannia zabezpechennia kiberbezpeky ta zakhystu informatsii. “Methodology of formation and maintenance of the state cybersecurity system in the field of civil aviation. Current issues of cybersecurity and information protection”: thesis add. III International scientific-practical Conf., February 22–25, 2017. Kyiv. P. 65–67 [in Ukrainian].
4. *Dovhan O.D., Doronin I.M.* (2017) Eskalatsiia kiberzahroz natsionalnym interesam Ukrainy ta pravovi aspekty kiberzakhystu. “Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber defense: monograph”. Kyiv: ArtEk Publishing House. 107 p. [in Ukrainian].
5. *Korchenko O., Kazmirchu S., Akhmetov B.* (2017) Prykladni systemy otsynuyannya ryzykiv informatsiynoyi bezpeky. “Applied systems for assessing the risks of information security: a monograph”. Kyiv: CP Comprint. 435 p. [in Ukrainian].
6. *Marushchak A.I.* (2009) Informatsiini resursy derzhavy: zmist ta problema zakhystu. “State information resources: content and problem of protection”. Legal informatics. No. 1 (21). P. 65–71 [in Ukrainian].

7. Korystin O.Ye., Veselova L.Yu. (2021) Ryzykoryentovanist kiberbezpeky. "Cybersecurity risk orientation". Nauka i Pravoookhorona. No. 3. P. 16–23 [In Ukrainian].

8. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YES) 2016/1148 vid 6 lypn. 2016 roku pro zakhody dlia vysokoho spilnoho rivnyia bezpeky merezhevykh ta informatsiynykh system na terytorii Soiuzu. "Directive of the European Parliament and of the Council (EU) 2016/1148 of 6 July 2016 on measures for a high common level of security of network and information systems in the Union". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16/find?text=%F0%E8%E7%E8%EA (Date of Application: 06.04.2022) [in Ukrainian].

9. Rezoliutsiia Heneralnoi Assamblei OON 57/329, pryniataia na 78 plenarnom zasedanii 57-y sessii. "UN General Assembly resolution 57/329, adopted at the 78th plenary session of the 57th session". December 20, 2002. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement> (Date of Application: 06.04.2022) [in Russian].

10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy". "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Date of Application: 06.04.2022) [in Ukrainian].

11. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy № 720-IX vid 17.06.2020, VVR, 2020, № 47, st. 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (Date of Application: 06.04.2022) [in Ukrainian].

12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku "Pro Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy". "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 30, 2021 "On the Implementation Plan of the Cyber Security Strategy of Ukraine"". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2022#Text> (Date of Application: 06.04.2022) [in Ukrainian].

13. Propozytsii do polityky shchodo reformuvannia sfery kiberbezpeky v Ukraini. "Proposals for policy on cybersecurity reform in Ukraine". Material for discussion. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/au_White-book-on-cybersecurity-draft_5.pdf (Date of Application: 06.04.2022) [in Ukrainian].

14. DSTU ISO 31000:2018 Menedzhment ryzykiv. Pryntsypy ta nastanovy. "DSTU ISO 31000: 2018 Risk management. Principles and guidelines (ISO 31000: 2018, IDT)". URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_31000_2018.pdf (Date of Application: 06.04.2022) [in Ukrainian].

UDC 004.056

Korystin Oleksandr Ye.,Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Academic of Science
and Technology of Ukraine, Chief Researcher, State Research Institute

MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID 0000-0001-9056-5475

Korystin Oleksandr O.,

4th year student of the National Aviation University,

Kyiv, Ukraine

CYBERSECURITY THREATS IN UKRAINE

The article focuses on the study of cybersecurity threats in Ukraine. The research carried out on the basis of obtained empirical data – the results of the survey of NSCB experts on the identification and assessment of the probability and impact of threats in the sphere of cybersecurity. Reliability of the obtained expert sample is substantiated by using a logical error filter.

© Korystin Oleksandr Ye., Korystin Oleksandr O., 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).12](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).12)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

This article substantiates the importance of a risk-based approach to cybersecurity. Authors draw attention to adequate changes in Ukraine of risk-oriented approach development. Basing on risk assessment the rating of cybersecurity threats in Ukraine was carried out. Particular emphasis is placed on the most significant threats in the sphere of cybersecurity, requiring an urgent response and the formation of appropriate state policy to counteract and reduce the risk of their occurrence, in particular: cyber attacks in defense – 73.76 %; cyber attacks as an element of hybrid war against Ukraine – 72.22 %; cyber attacks in the areas: finance / banking / insurance – 70.97 %; cyber attacks in security – 68.45 %; cyber attacks in the economy – 65.36 %.

With these matters cleared away, there is a high level of risk of cybercrime – 60.52 % – due to the introduction of the latest technology. Among different subjects of encroachment, first of all, the highest level of risk concerns state security bodies – 70.52 %; institutions of defense-industrial complex – 69.03 %; state bodies – 68.76 %; objects of critical information infrastructure – 65.40 %; law enforcement bodies – 63.64 %.

Keywords: cybersecurity, threat, risk, risk-based approach, identification, expert environment.

Отримано 11.04.2022

Кулик Олександр Георгійович,
доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5172-8996
Наумова Ірина В'ячеславівна,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6643-0375

КРИМІНАЛЬНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ У 2021 РОЦІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій розвитку кримінальної ситуації в Україні у 2021 р. відносно попередніх років. Розглянуто кількісні показники кримінальних правопорушень у цілому, їх окремих груп та найбільш суспільно небезпечних та поширених видів, основні тенденції змін їх динаміки. Визначено найбільш значимі фактори, які обумовили динаміку кримінальної ситуації в Україні за вказаний період. Аналіз здійснено на основі статистичних даних щодо кримінальних правопорушень в Україні за 2013–2021 рр.

Ключові слова: кримінальна ситуація, кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, динаміка кримінальних правопорушень, структура кримінальних правопорушень, види кримінальних правопорушень, тенденції кримінальних правопорушень, фактори кримінальних правопорушень.

У цій роботі, як і в попередніх статтях, ми будемо використовувати термін “кримінальна ситуація” у широкому значенні, тобто як характеристику стану, структури та динаміки кримінальних правопорушень, учинених за певний період часу, та факторів, які впливають на неї [1, с. 149].

Моніторинговий аналіз стану кримінальних правопорушень, їх тенденцій та закономірностей, встановлення факторів, які їх обумовлюють, є важливим напрямом кримінологічних досліджень. Практичне значення результатів такого аналізу полягає у тому, що вони є необхідною складовою планування та організації правоохоронної діяльності в країні. Проте вони є корисними і для теорії кримінології, оскільки на основі дослідження цього аналітичного матеріалу можливо отримати нове знання щодо сутності кримінальних правопорушень, кримінологічних ознак їх груп та видів, виробити ефективні заходи запобігання їм.

В Україні за останні десятиліття періодично здійснювалися аналітичні дослідження кримінальних правопорушень (злочинності). Це, зокрема, роботи О.М. Литвака [2, 3], О. Литвина [4], Ю. Нікітіна [5], В. Бесчастного [6], колективна монографія Є.М. Блажівського, І. М. Козьякова, О.О. Книженка та інших [7]. Але вони здійснювалися несистематично, охоплювали лише окремі періоди динаміки злочинності та різне коло статистичних показників.

Для авторів статті моніторингове дослідження кримінальної ситуації в країні є одним із головних напрямів наукових інтересів. Результати цих досліджень

представлені в низці наукових робіт, які охоплюють тривалий період розвитку кримінальної ситуації в Україні [8]. Метою статті є узагальнення наявного на цей час аналітичного матеріалу щодо кримінальної ситуації в Україні у 2021 р. та попередні роки [9] та встановлення основних тенденцій її розвитку.

За результатами здійсненого аналізу основні тенденції розвитку кримінальної ситуації в Україні у 2021 р. є такими.

Зменшення показників, що характеризують кримінальну ситуацію в цілому. У 2021 р. до 7 160 284 (–3,0 %, порівнюючи з попереднім роком) скоротилася кількість заяв та повідомлень про злочини та інші події, що надійшли до органів поліції і були зареєстровані в журналі єдиного обліку (ЄО), що розглядається нами як показник ступеня суб'єктивної віктимізації населення. Попередні шість років кількість таких заяв та повідомлень переважно зростала, і у підсумку збільшилася на 72,1 %. Таким чином, можна констатувати зміну усталеної тенденції.

Відбулося зменшення чисельності діянь з ознаками кримінальних правопорушень, зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР). У 2021 р. зареєстровано 734 333 таких діянь (–6,3 %), що стало продовженням тенденції постійного і значного зниження цього показника, яка спостерігається з 2017 р. (–34,7 % за п'ять років). З кількості діянь з ознаками кримінальних правопорушень, зареєстрованих в ЄРДР, 43,8 % складали обліковані кримінальні правопорушення і 56,2 % – діяння, провадження щодо яких були закриті за реабілітуючими обставинами, тобто вони не увійшли до статистичних звітів як кримінальні правопорушення. Слід вказати, що за весь період фіксації цих показників у статистичній звітності з 2013 р. частка облікованих кримінальних правопорушень переважала лише у 2015–2016 рр. та 2018–2019 рр., а решту років більше реєструвалося діянь, провадження щодо яких були закриті за реабілітуючими обставинами.

Чисельність облікованих кримінальних правопорушень у 2021 р. становила 321 443, що на 10,9 % менше аналогічного показника попереднього року. Таким чином, продовжилася тенденція помітного зменшення кількості кримінальних посягань, яка триває з 2017 р. При цьому число злочинів зменшилося, порівнюючи з попереднім роком, на 15,9 % і дорівнювало 220 736, а їх частка від усіх кримінальних правопорушень зменшилася до 68,7 % (2020 р. – 72,7 %), кількість кримінальних проступків зросла на 2,5 % і становила 100 707, а їх частка дорівнювала 31,3 % (2020 р. – 27,3 %).

Скорочення облікованих кримінальних правопорушень відбулося у більшості регіонів країни. Незначне їх зростання мало місце у Київській (+7,2 %), Івано-Франківській (+5,0 %), Вінницькій (+1,0 %) та Тернопільській (+0,5 %) областях.

Головними соціально-економічними факторами усталеної тенденції скорочення загальних показників кримінальних правопорушень в країні, на нашу думку, були:

низькі темпи нарощування обсягів промислового виробництва, що обумовило високий рівень зовнішньої трудової міграції кваліфікованого, працездатного населення;

тривала тенденція зменшення чисельності осіб у віці до 28 років, для яких є характерним найвищий рівень кримінальної активності;

пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 та обумовлені нею карантинні заходи, пов'язані зі значними обмеженнями всіх видів соціальної активності людей – виробництва, торгівлі, навчання, дозвілля, міграції тощо, заподіянням економічної та психологічної шкоди великій кількості людей. Вплив останнього фактора був домінуючим у 2020–2021 рр.

Помітні зміни у розподілі регіонів країни за ступенем інтенсивності кримінальних правопорушень. У 2021 р. група регіонів, які мали найвищі значення коефіцієнта інтенсивності кримінальних правопорушень у розрахунку на 10 тис. населення регіону, включала м. Київ – 129 (2020 р. – 132), Миколаївську – 101 (128), Кіровоградську – 100 (116), Херсонську – 99 (124), Київську – 94 (88), Полтавську – 94 (113), Харківську – 94 (98), Чернігівську – 90 (110) та Волинську – 89 (94) області. Вперше за тривалий час з цієї групи вибула Запорізька область (2020 р. – 111, 2021 р. – 82), також вперше потрапила до неї Волинська область, яка більшість часу аналізованого періоду мала середній або нижчий за середній показник інтенсивності кримінальних правопорушень. До групи регіонів із середнім значенням указанного показника потрапили: Дніпропетровська – 85 (95), Одеська – 83 (93), Запорізька – 82 (111), Сумська – 82 (92), Рівненська – 76 (82), Житомирська – 72 (89), Черкаська – 71 (84), Чернівецька – 70 (70), Закарпатська – 68 (71), Львівська – 68 (82) та Вінницька – 66 (65) області. Найнижчі значення коефіцієнта інтенсивності кримінальних правопорушень спостерігалися у Тернопільській – 60 (59), Івано-Франківській – 52 (49), Хмельницькій – 45 (50), Донецькій – 44 (52) та Луганській – 33 (37) областях.

Можна констатувати поступову трансформацію традиційного розподілу регіонів країни за ступенем інтенсивності кримінальних правопорушень, що пов'язано як зі змінами географічних та демографічних параметрів окремих регіонів (Донецька, Луганська області), так і зі змінами соціально-економічної ситуації в них (Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Волинська області).

Зменшення рівня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень. Ця тенденція проявляється у постійному і тривалому зменшенні чисельності особливо тяжких та тяжких злочинів. Загалом кількість особливо тяжких злочинів скоротилася за 2014–2021 рр. у 2,1 рази, а тяжких посягань за 2017–2021 рр. – на 47,6 %. У 2021 р. було обліковано 12 108 (–8,3 %) особливо тяжких злочинів та 111 955 (–10,6 %) тяжких посягань. На перші з них припадало 3,8 % усіх кримінальних правопорушень, а на другі – 34,8 %.

Відповідно із закріпленою у Кримінальному кодексі України у 2018 р. новою класифікацією злочинів за ступенем тяжкості, з 01.07.2020 у статистичній звітності відображалася чисельність нетяжких злочинів. У 2020 р. було зареєстровано 53 141 (14,7 % усіх кримінальних правопорушень) таких діянь, а у 2021 р. їх чисельність збільшилася на 77,1 %, і дорівнювала 94 106, а частка серед усіх кримінальних правопорушень зросла до 29,3 %.

Отже, має місце тривале зменшення чисельності двох найбільш суспільно небезпечних категорій злочинів і зростання числа нетяжких злочинів та кримінальних проступків. Скорочення кількості найбільш тяжких посягань, ймовірно, обумовлене, крім загальних факторів зниження числа кримінальних правопорушень, про які йшлося вище, ще й тенденцією переходу в ринкових умовах

частини осіб, схильних до кримінальної поведінки, до вчинення більш прибуткових та менш небезпечних діянь ненасильницького характеру – крадіжок різних видів, шахрайських обмудок, контрабанди тощо. Зростання чисельності нетяжких злочинів та кримінальних проступків певною мірою пов'язано з прагненням органів поліції збільшити обсяг кримінальних проваджень, які можуть розслідуватися за спрощеною процедурою, що дозволяє розвантажити органи попереднього розслідування.

Значне зменшення кількості кримінальних правопорушень, учинених у громадських місцях. У 2021 р. було обліковано 40 749 кримінальних правопорушень цієї категорії, що на 16,4 % менше, ніж у попередньому році. Скоротилася чисельність як вуличних кримінальних правопорушень – 23 833 (–17,7 %), так і кримінальних посягань, учинених в інших громадських місцях (кафе, нічні клуби, театри тощо) – 16 916 (–14,6 %).

Тенденція зменшення кількості діянь цієї категорії триває з 2015 р. У певні роки воно відбувалося інтенсивно (2017, 2019–2021 рр.), в інші – призупинялося (2016 р., 2018 р.). Особливо значним воно було упродовж останніх трьох років, за які загальна чисельність кримінальних правопорушень, учинених у громадських місцях, зменшилася на 46,6 %, вуличних кримінальних правопорушень – на 43,9 % і кримінальних правопорушень, учинених в інших громадських місцях – на 49,9 %.

Тенденція зниження зазначених кримінальних проявів була зумовлена, окрім трьох зазначених вище загальних факторів, таким специфічним процесом, який відбувається в останні десятиліття в Україні та й в інших країнах світу, як технологічна сек'ютеризація, тобто постійний розвиток технічних засобів контролю за громадським простором, захисту речей, транспорту, житла від кримінальних посягань, створення несприятливих умов для вчинення злочинів [10, с. 28].

Скорочення чисельності більшості поширених загальнокримінальних посягань з потерпілим. Відбулося зменшення загальної кількості кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи та проти власності та їх основних видів.

Число посягань першої категорії зменшилося на 9,8 % і становило 33 657. Ця тенденція триває другий рік поспіль (2020 р.: 37 328; –9,2 %). Протягом останніх двох років у статистиці окремо обліковувалися злочини та кримінальні проступки цієї спрямованості, причому їх співвідношення за цей період суттєво змінилося. У 2020 р. більшість (52,0 %) складали злочини, а проступки, відповідно, були меншими (48,0 %). У 2021 р. чисельність кримінальних проступків проти життя та здоров'я особи зросла до 62,9 %, а злочинів зменшилася до 37,1 %. Це є конкретним проявом зазначеної тенденції кваліфікації кримінальних проступків за більш м'якими статтями КК України.

Відзначається помітне зменшення чисельності умисних убивств (фактів смерті та зникнення безвісти) (ст.ст. 115–118¹) (3251; –15,4 %); очевидних умисних вбивств (1305; –5,2 %); умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121) (1601; –6,0 %), у тому числі тих, що спричинили смерть потерпілого (482; –4,7 %); випадків погрози вбивством (ст. 129) (698; –28,3 %); необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 128) (747; –13,6 %); катування (ст. 127) (79; –38,8 %); умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125) (19 155; –11,9 %). Причому

¹ Тут і далі у дужках наводяться статті Кримінального кодексу України.

чисельність зазначених видів посягань цієї спрямованості постійно зменшується упродовж останніх двох-трьох років, а очевидних умисних вбивств – з 2015 р.

Натомість, для окремих видів діянь проти життя та здоров'я особи була характерною тенденція зростання або стабілізації їх чисельності. Йдеться про факти доведення до самогубства (ст. 120) (113; +85,2 %); випадки побоїв і мордувань (ст. 126) (1303; +0,4 %); умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження (ст. 122) (3162; –2,6 %); посягання, пов'язані з домашнім насильством (4800; +20,8 %); факти домашнього насильства (ст. 126-1) (2432; +9,9 %).

Факторами скорочення більшості видів посягань цієї спрямованості є зазначені соціально-економічні процеси та технологічна сек'ютеризація у громадських місцях. Що стосується групи діянь, кількість яких зросла або була стабільною, то тут, на нашу думку, головну роль відіграла пандемія COVID-19, точніше обумовлена нею соціально-економічна криза (зупинка діяльності значної кількості підприємств та установ, помітне зростання безробіття), тривале вимушене перебування значної маси людей удома у стані невдоволення, емоційної напруги, тривожності. Саме це обумовило помітне збільшення чисельності кримінальних проявів, пов'язаних із домашнім насильством, які, власне, і утворюють зазначену групу кримінальних правопорушень. Серйозно вплинув на поширення цих діянь такий відносно новий феномен, як підвищена увага ЗМІ до проблеми домашнього насильства. Це сприяло, з одного боку, зростанню кількості заяв та повідомлень про такі факти до органів поліції, а з другого, – змусило працівників поліції більш активно виявляти такі події.

Динаміка більшості кримінальних правопорушень проти власності була аналогічною. У 2021 р. продовжилася п'ятирічна тенденція їх зниження, причому вона мала обвальний характер. Кількість усіх кримінальних правопорушень цієї спрямованості становила 158 729 (–16,6 % до попереднього року; зниження у 2,6 рази до 2016 р.), а їх частка серед усіх кримінальних посягань зменшилася до 49,4 % (2016 р. – 68,4 %). Скоротилася чисельність усіх крадіжок – 113 517 (–18,1 %; зниження у 2,8 рази), їх частка серед усіх кримінальних посягань скоротилася за п'ять років із 52,7 % до 35,3 %. Зменшилася чисельність їх окремих різновидів, таких, як крадіжки з квартир – 8022 (–23,4 %; зниження у 3,4 рази); зі складів, баз, магазинів та інших торгівельних точок скоротилося – 15 136 (–15,2 %; зниження в 1,6 рази); з автомобілів – 5571 (–1,5 %; зниження у 2,4 рази); з дач, садових будинків – 1833 (–37,6 %; зниження у 4,8 рази); худоби – 484 (–51,5 %; зниження у 7,6 рази); у пасажирів на транспорті – 202 (–56,1 %; зниження у 18,1 рази), вантажів на транспорті – 77 (–26,7 %; зниження у 14,1 раза); кишенькові крадіжки – 1708 (–41,9 %; у 5,6 рази). Чисельність крадіжок в особливо великих розмірах також знизилася на 19,3 % та у 2021 р. дорівнювала 92 (зниження у 2 рази порівняно з 2016 р.). Скоротилася також чисельність випадків незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289). У 2021 р. було обліковано 2894 таких посягань, що на 36,0 % менше, ніж у минулому році, і у 4,2 рази менше, ніж у 2016 р.

Кількість випадків шахрайства становила 23 847, що менше показника попереднього року на 11,1 % і показника 2016 р. у 1,9 рази. Водночас трохи зросла кількість шахрайських діянь, пов'язаних із заволодінням нерухомістю (1356; +3,4 %).

У 2021 р. продовжився процес постійного зменшення основних видів корисливо-насилювальних посягань на власність. Кількість грабежів (ст. 186) скоротилася до 4846 (–35,3 %; зниження у 5,6 рази порівняно з 2016 р.), розбійних нападів (ст. 187) – до 952 (–30,0 %; зниження у 4,1 рази). У цьому році зменшилася також кількість випадків вимагання (ст. 189). Було обліковано 606 (–15,8 %) таких діянь, але їх динаміка протягом попередніх років була іншою і характеризувалася чергуванням років зростання та зниження.

Головним фактором такого інтенсивного зменшення чисельності кримінальних правопорушень проти власності стало поширення та постійне вдосконалення заходів технологічного захисту всіх видів об'єктів корисливих посягань.

Різний рівень активності діяльності правоохоронних органів, передусім органів Національної поліції, щодо виявлення кримінальних правопорушень, які вчиняються у різних сферах життєдіяльності суспільства та належать до посягань без потерпілого, що обумовлює чергування періодів зростання та зниження їх кількості. У 2021 р. спостерігалася збільшення числа виявлених кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення. Було виявлено 29 587 таких діянь, що на 4,9 % більше, ніж у минулому році. У роботі наголошено на виявленні фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307), чисельність яких збільшилася до 10 994 (+29,2 %). Слід зазначити, що постійний інтенсивний ріст цих діянь спостерігався з 2017 р. За ці п'ять років кількість таких посягань збільшилася у 2,2 рази.

Чисельність кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності збільшилася незначно (+2,4 %) і становила 5469. Припинилася тенденція зменшення кількості посягань цієї категорії, яка тривала з 2013 р. Зросла чисельність виявлених фактів незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200) (1577; у 2,2 рази); незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту піддакцизних товарів (ст. 204) (721; +17,2 %); легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209) (395; +13,5 %); контрабанди (ст. 201) (135; +18,4 %).

Слід відзначити збереження на минулорічному рівні числа фактів виявлених економічних правопорушень проти власності – випадків привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191). Було обліковано 11 092 таких посягань (–0,6 %), а у попередні роки їх чисельність постійно коливалася. У 2021 р. кількість злочинів цього виду, вчинених у великих розмірах, скоротилася на 54,7 % – до 130, а в особливо великих розмірах – на 13,1 % – до 292.

У 2021 р. продовжилося значне зростання чисельності виявлених проявів організованої злочинності, яке триває з 2017 р. Кількість виявлених організованих груп та злочинних організацій (ОГ та ЗО) зросла на 32,4 % і дорівнювала 499, з них 45 – злочинні організації. Виявлено 2248 осіб (+39,7 %), які вчинили злочини у складі ОГ та ЗО.

Уважаємо за необхідне звернути увагу на динаміку ще двох груп кримінальних правопорушень – посягань проти довкілля та посягань у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (комп'ютерних кримінальних правопорушень). Їх чисельність у розглядуваному році збільшилася на 18,8 % та 32,5 % і становила 5416 і 3310 відповідно. Тенденція переважного зростання таких груп кримінальних правопорушень спостерігається з 2015 р. За ці роки кількість посягань проти довкілля зросла у 2,1 рази, а комп'ютерних кримінальних правопорушень – у 7,5 рази. Зростання таких діянь пов'язане з їх реальним поширенням, високою суспільною значимістю стану справ у цих сферах, що змушує органи поліції більш активно працювати з метою їх виявлення.

Протидія кримінальним правопорушенням інших груп була менш інтенсивною. Другий рік поспіль скорочувалася кількість кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (18 330; –3,5 %). Зокрема, було менше виявлено корупційних злочинів – зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) (3955; –2,6 %) та прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (одержання хабара) (ст. 368) (1566; –2,6 %), а також перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365) (1918; –25,2 %).

Чисельність посягань проти громадської безпеки становила 6487, що менше показника 2020 р. на 17,9 %. Тенденція зменшення числа цих діянь тримається з 2018 р. Слід відзначити, що на 20,5 % скоротилося число найбільш розповсюджених злочинів цієї спрямованості – випадків незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263), яке у 2021 р. дорівнювало 4067. Зниження кількості посягань цього виду також спостерігається четвертий рік поспіль.

Особливою є група кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, які є посяганнями з потерпілим, що вчиняються в особливій сфері життєдіяльності суспільства. Їх кількість зменшується з 2017 р. і у 2021 р. становила 13 493, що менше показника попереднього року на 14,6 %, а 2016 р. – в 1,9 рази. Кількість основного виду посягань цієї групи – порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286), скоротилася до 7961 (–10,2 %), а число цих злочинів, що спричинили смерть потерпілого, – до 1507 (–18,9 %).

Результати аналізу свідчать, що тенденції змін кримінальної ситуації в країні відповідають соціально-економічним процесам, які відбуваються в українському суспільстві. Головними з них є зменшення загального рівня кримінальних правопорушень, скорочення чисельності загальнокримінальних насильницьких, корисливих та корисливо-насильницьких посягань і зростання діянь у різних сферах життєдіяльності, спрямованих на отримання доходу.

Передбачалося, що в результаті дії зазначених вище факторів ці тенденції спостерігатимуться і у 2022 р. Натомість, коли стаття готувалась до друку, 24.02.2022 почалося масштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України, що кардинально вплинуло на соціально-економічну та кримінальну

ситуації в державі. Країна зазнала значних людських втрат, спричинена величезна матеріальна шкода житловому фонду та інфраструктурі, близько 6 млн осіб змушені були виїхати в інші регіони України, а понад 4 млн осіб – за кордон, над певною частиною території країни втрачено контроль. Природно, що процес виявлення та обліку кримінальних правопорушень було порушено, в діяльності органів Національної поліції України на перший план вийшла протидія воєнним злочинам, посяганням на національну безпеку, мародерству, колабораціонізму, посяганням на власність, зокрема крадіжкам автомобілів та квартирним крадіжкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кулик О.Г. Кримінальна ситуація в Україні: сучасні тенденції. Наука і правоохорона. 2019. № 2. С. 149–158.
2. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. 167 с.
3. Литвак О.М. Держава і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2004. 304 с.
4. Литвин О. Загальна характеристика стану злочинності. Юридичний журнал. 2009. № 6. С. 49–63.
5. Нікітін Ю. Криміногенна ситуація в Україні на межі XX–XXI століть і прогноз на перспективу. Вісник прокуратури. 2009. № 7. С. 60–67.
6. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. Підприємництво, господарство, право. 2017. № 1. С. 207–213.
7. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія / Блажівський Є.М. та ін. Київ: Національна акад. прокуратури України, 2014. 484 с.
8. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.; Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.; Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.; Вербенський М.Г., Кулик О.Г., Наумова І.В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія / за заг. ред. М.Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.
9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна); Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. Форма № 1-ОЗ (місячна), затверджені наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 25.01.2021); Звіт про результати роботи та дотримання законності органами поліції під час реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (форма 1-ЄО), затверджена наказом Національної поліції України від 22.02.2016 № 157.
10. Graham Farrell. Attempted Crime and the CrimeDrop. International Criminal Justice Review. 2016, Vol. 26(1) 21–30.

REFERENCES

1. Kulyk O.H. (2019). Kryminalna sytuatsiia v Ukraini: suchasni tendentsii. "Criminal situation in Ukraine: current trends". Nauka i pravookhorona. No. 2. P. 149–158 [in Ukrainian].
2. Lytvak O.M. (1997). Zlochynnist, yii prychyny ta profilaktyka. "Crime, its causes and prevention". Kyiv. Ukraine. 167 p.
3. Lytvak O.M. (2004). Derzhava i zlochynnist: monohrafiia. Kyiv: Atika. 304 p. [in Ukrainian].
4. Lytvyn O. (2009). Zahalna kharakterystyka stanu zlochynnosti. Yurydychnyi zhurnal. No. 6. P. 49–63 [in Ukrainian].
5. Nikitin Yu. (2009). Kryminohenna sytuatsiia v Ukraini na mezhi XX–XXI stolit i prohnaz na perspektyvu. "Criminogenic situation in Ukraine at the turn of the XX–XXI centuries and the forecast for the future Visnyk prokuratury". No. 7. P. 60–67 [in Ukrainian].
6. Beschastnyi V. (2017). Kryminolohichniy analiz stanu zlochynnosti v Ukraini. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo. No. 1. P. 207–213 [in Ukrainian].

7. Monitorynhovyi kryminolohichnyi analiz zlochynnosti v Ukraini (2009–2013 roky. “Monitoring criminological analysis of crime in Ukraine (2009–2013)”: monograph / Blazhivskiy Ye.M. and others. Kyiv: National Acad. Prosecutor’s Office of Ukraine. 2014. 484 p. [in Ukrainian].

8. *Kulyk O.H.* (2011). Crime in Ukraine: trends, patterns, methods of cognition: a monograph. Kyiv: Jurinkom Inter. 288 p.; *Kulyk O.H.* (2013). Crime in Ukraine at the beginning of the XXI century: monograph. K.: Jurinkom Inter. 272 p.; *Kulyk O.H., Naumova I.V., Bova A.A.* (2015). Crime in Ukraine: factors, tendencies, counteraction (2002–2014): monograph. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 364 p.; *Verbenskyi M.H., Kulyk O.H., Naumova I.V.* (2021). Criminal situation in Ukraine: main tendencies: 2020 [Text]: monograph / for general. ed. M.H. Verbenskyi. Vinnytsia: WORKS. 144 p. [in Ukrainian].

9. Unified report on criminal offenses “Form No. 1 (monthly); “Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations” Form № 1-O3 (monthly), approved by the order of the Prosecutor General of June 30, 2020 № 299 in agreement with the State Statistics Service of Ukraine. Official site of the Office of the Attorney General. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (Date of Application: 25.01.2021); “Report on the results of work and compliance with the law by the police during the registration and consideration of applications and notifications of criminal offenses and other events” (Form 1-EC), approved by the order of the National Police of Ukraine from 22.02.2016 No. 157 [in Ukrainian].

10. Graham Farrell (2016). Attempted Crime and the CrimeDrop. International Criminal Justice Review. Vol. 26(1) 21–30 [in English].

UDC 343.97

Kulyk Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5172-8996

Naumova Iryna,

Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6643-0375

CRIMINAL SITUATION IN UKRAINE 2021: MAJOR TRENDS

This article analyzes the main trends in the development of the criminal situation in Ukraine in 2021 by comparing statistical data for this year with the corresponding statistical data for 2013–2020. The criminal situation is considered in a broad sense as a characteristic of the state, structure and dynamics of criminal offenses committed over a certain period of time and the factors affecting it.

As a result of the study, we found a decrease in the overall indicators characterizing the criminal situation in the country as a whole. In particular, the number of crimes decreased by 10.9 % in 2021, and this downward trend has been observed for the sixth year in a row. In recent years, there have been changes in the traditional distribution of Ukrainian regions in terms of crime rates due to changes in the geographic and demographic parameters of some of them. Volyn region entered the group of regions with a high level of crime for the first time, while Dnipropetrovsk, Zaporizhzhia, Odessa, Donetsk and Luhansk regions dropped out of the group. Moreover, these last two regions ended up in the group of regions with a low level of crime.

The number of crimes in the structure of especially grave and serious encroachments has decreased significantly in recent years. Starting in 2015, the number of crimes committed in public places has tended to steadily decrease.

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).13](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).13)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravohorona.com/>

Significant decrease in the total number of crimes in recent years occurs at the expense of a significant reduction in a number of common types of general criminal encroachments with the victim against life and health of the person and against property. In 2021 the number of intentional murders, intentional serious bodily injuries, intentional light bodily injuries, cases of torture, thefts of all kinds, including thefts from apartments and encroachments on vehicles, robberies continued to decline for a long time.

According to the authors, the main factors of these trends are reduction of the social base of crime in the country (reduction of the number of persons of the demographic group with high level of criminal activity, high level of foreign labor migration); significant limitation of all types of social activity of people caused by the COVID-19 pandemic; spread and constant improvement of technical measures of protection of potential objects of criminal encroachments – apartments, houses, vehicles, things.

There is a multidirectional dynamics of the quantitative indicators of groups and types of crimes, which depends on the activity of the police in detecting them. It is noted an increase in the characteristics of detection of drug crimes, manifestations of organized crime, encroachments in the sphere of economic activity.

Keywords: criminal situation, criminal offense, crime, criminal misconduct, dynamics of criminal offenses, structure of criminal offenses, types of criminal offenses, tendencies of criminal offenses, factors of criminal offenses.

Отримано 12.04.2022

Федотова Ганна Валеріївна,доктор юридичних наук, професор, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7798-3143**Краснопольська Людмила Петрівна,**кандидат юридичних наук, суддя Новоархангельського
районного суду Кіровоградської області, м. Новоархангельськ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5709-3223

ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ ДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ ЯК УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті досліджується зарубіжний досвід використання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Завдяки проведеному компаративному аналізу правових норм інших країн викладено пропозиції про внесення змін до вітчизняного кримінального закону, зокрема щодо необхідності закріплення у законодавстві форми фіксації факту досягнення сторонами примирення.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності; примиренням винного з потерпілим; покарання; примирення; правосуддя.

В Україні примирення винного з потерпілим як учасників кримінально-правових відносин знаходить самостійне відображення одразу в двох площинах: у матеріальній і в процесуальній. І в кожній з них воно набуває самостійного значення. Дискусійність питань як щодо самої природи цього інституту, так і щодо його конституційності у вітчизняних реаліях мотивує звернутися до вивчення зарубіжних зразків функціонування примирення винного з потерпілим у кримінально-правових відносинах.

Більшість зразків кримінального законодавства в напрямі гуманізації кримінально-правової політики містять питання звільнення від покарання, а інститут звільнення від відповідальності як явище матеріальної і процесуальної дійсності трапляється рідше, є малодослідженим і менш затребуваним з огляду на свою спірну природу. Проте, варто зазначити, що кримінальні законодавства сучасних демократичних розвинених країн у тому чи іншому обсязі все ж передбачають у своїх нормах інститут звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому різняться види і підстави застосування цього інституту.

Слід визнати, що гуманістичною складовою звільнення від відповідальності на підставі примирення не обмежується, переважно світова спільнота звернулася до цієї правової категорії як і до інституту відновного правосуддя у зв'язку з фактичною направленістю системи кримінального судочинства на правопорушників.

Спостерігається ігнорування інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень через затягування процедури розгляду кримінальних справ та подальше масове уникнення винних осіб обов'язку нести відповідальність за свої злочинні діяння.

Як інститут загальний, який застосовується до широкого кола злочинних діянь, звільнення від кримінальної відповідальності розташоване в особливих частинах кримінальних законів. Особливо це є характерним для країн романо-германської правової сім'ї. Підстави звільнення в більшості країн, де застосовується звільнення від кримінальної відповідальності, мають багато спільного із українським аналогом. Хоча вони не завжди за своєю назвою є повністю тотожними, проте суть їхня, як правило, полягає у відмові держави від кримінального переслідування особи у певних випадках. Примирення винного з потерпілим як одна з підстав звільнення від кримінальної відповідальності іменується по-різному в зарубіжному праві. Так, Кримінальним кодексом Республіки Білорусь [1] передбачено звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим. Аналогічно викладається назва і у вірменському кримінальному кодексі: “Звільнення від кримінальної відповідальності у випадку примирення з потерпілим” [2]. Республіка Молдова більш лаконічно поіменувала норму, яка регулює розглядуване питання – “примирення” [3]. “Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням” – так регламентує це питання Кримінальний кодекс Казахстану [4].

У латвійському законодавстві звільненню від кримінальної відповідальності присвячена лише одна загальна стаття, яка містить одразу кілька підстав для цього. Так, другою частиною статті 58 Кримінального кодексу Латвійської республіки передбачено, що особа, яка скоїла кримінальне правопорушення або нетяжкий злочин, може бути звільненою від кримінальної відповідальності. При цьому міститься імперативна вимога про укладання мирової угоди. Іншою вагомою умовою застосування цього інституту є повне відшкодування збитків або усунення завданої діянням шкоди [5]. Позитивно можна оцінити положення про ступінь відшкодування – повністю. Вітчизняне законодавство не містить такої вимоги. В Україні це питання ніяк не регламентується. Очевидно, відшкодування може бути не повним, все залежить від ступеня “задоволеності” потерпілого. Також звертає увагу на себе аспект законодавчої техніки, де законодавець вказує, що відшкодуванню та усуненню підлягають шкода і збитки, спричинені конкретним діянням. КК України в цьому випадку доволі розмито розкриває це питання, не конкретизуючи, що відшкодуванню підлягають збитки і шкода, яких зазнав потерпілий у результаті конкретного діяння винної особи. Менше з тим, з погляду ясності і однозначності конструювання кримінальної норми, з метою забезпечення принципу правової визначеності запозичення такого зразка вбачається перспективним у вітчизняних реаліях.

Стосовно повноти викладу норм, які регулюють питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, увагу привертає абстрактний характер вітчизняної норми. Передбачивши низку умов звільнення від відповідальності з цієї підстави, законодавець, однак, в матеріальній нормі не легалізував конкретну прийнятну форму примирення. Аналогічна практика спостерігається і у Вірменії. Відповідно до кримінального законодавства

згаданої країни особа, яка вчинила незначний злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона помирилася з потерпілим, компенсувала або іншим чином повернула заподіяну шкоду (стаття 73 Кримінального кодексу Республіки Вірменія) [2]. На практиці мова йде про заяву або розписку потерпілого про відсутність претензій, в яких фіксується факт відшкодування збитків або усунення шкоди. Як правило, такий спосіб вираження волі сторін кримінального конфлікту є достатнім [6]. Тотожного підходу дотримується і білоруський законодавець. Статтею 89 Кримінального кодексу Республіки Білорусь [1] в максимально лаконічній формі закріплено норму щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим. Головні умови – це вчинення злочину, що не несе великої суспільної небезпеки, незалежно від повторності і рецидивності, або вчинення вперше менш тяжкого злочину, що поєднані із примиренням з потерпілим та усуненням йому завданої злочином шкоди. При цьому відсутні вимоги щодо повноти усунення такої шкоди та будь-які застереження, які виключають застосування зазначеної норми.

На думку білоруських учених, у межах інституту звільнення від кримінальної відповідальності доцільно закріпити механізм медіації [7]. Це має підвищити ефективність боротьби зі злочинністю, її профілактики. Більше того, на думку авторів, це сприятиме усуненню проблеми ресоціалізації та соціального відторгнення, яка виникає при наявності судимості у особи.

Медіація як правове явище здебільшого належить до процесуальної сторони врегулювання кримінального конфлікту, однак належне здійснення процедурної частини вимагає якісного матеріально-правового регулювання зазначеного питання. На сьогодні в Україні відсутнє пряме регулювання медіативної практики в широкому сенсі, однак запущений пілотний проєкт медіативного врегулювання кримінальних конфліктів, де винною особою є неповнолітній [8]. Ми підтримуємо позицію білоруських дослідників щодо доцільності закріплення на рівні матеріальної норми можливості застосовувати медіацію в межах інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

У процесі порівняльного аналізу зарубіжних кримінальних законів привертає увагу одна з умов застосування вказаного інституту – вимога про ступінь тяжкості діяння, яке дозволяє застосувати звільнення від кримінальної відповідальності. Вона відповідає поширеній практиці в зарубіжних країнах, де звільнення застосовується за вчинення кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості.

Молдовське законодавство розширює перелік таких умов для неповнолітніх. Так, статтею 109 Кримінального кодексу Республіки Молдова передбачається, що в окремих випадках примирення виступає актом, через який усувається кримінальна відповідальність за тяжкі злочини, вчинені неповнолітніми [3]. Зокрема, це стосується злочинів проти життя. Так суспільство турбується про подальшу ресоціалізацію неповнолітніх, даючи їм шанс на виправлення. Такий підхід відповідає Мінімальним стандартним правилам ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (“Пекінські правила”). З неповнолітніми пов'язані і обмеження у застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності на цій підставі. Виключається примирення у випадку скоєння злочину стосовно

неповнолітніх, передбачених низкою статей. До таких злочинів відносять зґвалтування неповнолітніх, торгівлю неповнолітніми, залучення їх до злочинної діяльності та заняття проституцією тощо.

Грузинський та Французький кримінальні кодекси не містять такої підстави звільнення від відповідальності, як примирення сторін. Натомість в останньому велика увага приділена звільненню від покарання і його відбування. Відсутність матеріальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням компенсується широким застосуванням інституту медіації. Українська правозастосовна практика, незважаючи на відсутність прямого регулювання посередницьких відносин у врегулюванні конфліктів, знайома з цим поняттям. Проте наразі спеціального законодавства у нас немає. Професійне посередництво здійснюється практично поза правовим полем і застосовується частіше у господарських та сімейних спорах. Самостійного процесуального значення в кримінально-правовій сфері це явище ще не набуло. Примирення в кримінальному законодавстві Німеччини не виступає підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, натомість посткримінальна поведінка злочинця, його спроби виправити ситуацію, досягти врегулювання з потерпілою стороною береться до уваги судом при призначенні покарання. Повне або більшою мірою відшкодування завданої злочинцем шкоди, або навіть прагнення до відшкодування шкоди може стати підставою для пом'якшення або відміни покарання. У зв'язку з цим привертає увагу доволі зважений підхід, що існує в німецькому кримінальному праві, до визначення міри покарання. Законодавець вказує, що необхідно враховувати наслідки, які можуть вплинути на майбутнє життя злочинця. Для цього, зокрема, має враховуватися й посткримінальна поведінка злочинця, його взаємовідносини із потерпілим. Рівною мірою зазначене корелюється з гуманістичними проявами кримінально-правової політики та ідеєю відновного правосуддя і може братися до уваги, коли мова йде саме про звільнення від кримінальної відповідальності. Законодавче закріплення вимоги про міру відшкодування як умову застосування звільнення від відповідальності доцільно відтворити у вітчизняних кримінально-правових нормах. Це дозволить збалансувати інтереси як винної особи, так і потерпілого.

Як правова категорія примирення існує в Пенітенціарному (кримінальному) кодексі Естонії, проте, як і в Німецькому праві, слугує лише підставою для зменшення покарання (стаття 57) [9]. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності в цій пострадянській республіці відсутній.

Кримінальний кодекс Литовської Республіки, як і вітчизняний, виносить звільнення від кримінальної відповідальності в окремий розділ та ґрунтовно регламентує питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням. При цьому примирення є можливим як з фізичною особою, так і з юридичною, а також з державою через їхніх представників. Тобто застосування цього інституту можливе як у приватних, так і у публічних обвинуваченнях. Примирення з державою видається дещо перебільшеним. Відповідно до українського кримінального права держава не визнається потерпілим, натомість людина, її права та свободи відповідно до завдань кримінального закону виходять на перший план. Можливість держави виступати на боці потерпілого і одразу на боці

обвинувачення в кримінальному процесі в сучасних демократичних реаліях потребує окремого вивчення. Перелік умов застосування звільнення з цієї підстави теж є доволі широким. Так, відповідно до 38 статті Кримінального кодексу Литовської Республіки це є можливим щодо суспільно небезпечних діянь, необережних злочинів, а також нетяжких та середньої тяжкості злочинів [10]. При цьому важливо, щоб особа здійснила акт каяття і добровільно відшкодувала шкоду. Допускається і відкладальна обставина щодо відшкодування шкоди у майбутньому. Сторонам достатньо погодити, що винна особа зобов'язується відшкодувати завдану шкоду. Інша умова звертає на себе увагу своєю невизначеністю і відсутністю конкретики. Передбачається, що звільнення з цієї підстави допускається, коли є підґрунтя вважати, що особа не буде вчиняти нових злочинів. Останнє положення не має фіксованої структури свого змісту. Попри широке застосування оцінних понять у кримінальному праві, така нормативна неконкретизованість щодо постановки вирішення процесуального питання в залежність від необхідності передбачувати поведінку особи створює умови для все більшої судової дискреції, що може спровокувати численні судові помилки. Крім того, цей вид звільнення є умовним і може мати зворотну дію, оскільки, якщо особа, яку звільнено від кримінальної відповідальності, скоїть новий проступок або злочин протягом року з дня звільнення або ж не виконає зобов'язання, передбачені домовленістю сторін, не маючи на це поважних причин, таке звільнення буде скасованим, і особа понесе відповідальність на загальних підставах. На наше переконання, застосування в угоді про примирення відкладальної обставини щодо зобов'язання винної особи відшкодувати шкоду у майбутньому може призвести до порушень прав потерпілого і зловживань з боку винної особи. Це також створить зайве навантаження на судову систему. Тому виконання умови про відшкодування має передувати примиренню сторін у кримінально-правовому конфлікті.

Попри таку казуїстичну модель правової регламентації питання примирення як підстави звільнення від кримінальної відповідальності в кримінально-правовій науці Литовської Республіки склалися погляди, нелояльні до цієї правової категорії, до яких слід звернутися в нашому дослідженні. В окремих наукових колах переважає думка, що звільнення від кримінальної відповідальності, незалежно від підстав, порушує загальновизнаний принцип невинуватості. Більше того, звільнення від кримінальної відповідальності суперечить сутності поняття кримінальної відповідальності, що в свою чергу пов'язано з реалізацією процесуальних норм. Івета Віткуте Звездінієне, звертаючись до норм кримінального закону своєї держави, які багато в чому є тотожними українському, зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності є можливим лише в тому випадку, коли встановлено факт вчинення злочину [11, с. 237–238]. А встановлення цього факту належить до компетенції уповноважених органів і є неможливим без дотримання встановленої процедури. Лише судом визначається питання винуватості чи невинуватості особи. При цьому конституція Литви не визначає дискреційних повноважень інших органів щодо визначення наявності чи відсутності вини [11, с. 237–238]. Погляди автора повністю корелюються з висновками Верховного суду колишньої радянської республіки [12]. Кримінальна відповідальність настає за рішенням суду і тільки після встановлення і доведення всіх об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину.

Так, відповідно до практики Європейського суду з прав людини виключно суд з незалежною та ефективною процесуальною юрисдикцією може виконати вимоги Конвенції з прав людини, які передбачають, що винуватість встановлюється виключно судом у встановленому законодавством порядку [13]. Відповідно до цього, коли ми говоримо про кримінальну відповідальність, ми так чи інакше стикаємося з моментом початку і закінчення процесуального переслідування. Зважаючи, що примирення в кримінальному праві передбачає фактичне визнання особою себе винною до прийняття судового рішення, це порушує її право на справедливий суд. Можна припустити, що невинувата особа визнає себе винною виключно з метою гарантованого уникнення подальшого осуду і настання несприятливих наслідків, які за цим слідують. З такої позиції погляди Івети Віткуте Звездінієне повністю відповідають доктрині кримінального права. Проте рішення винної особи погодитися на примирення з потерпілим і виконати умови, передбачені для звільнення від кримінальної відповідальності, є правом, а не її обов'язком, і така особа завжди може залишити на розгляд суду питання доведення її винуватості. У зв'язку з цим можна дійти висновку, що ігнорування принципу презумпції невинуватості шляхом звільнення особи від кримінальної відповідальності на досудовому етапі компенсується засобами судової юрисдикції шляхом забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд. Діалектичну суперечність кримінальних матеріальних і процесуальних норм, які регулюють питання кримінальної відповідальності і підстави звільнення від неї, зокрема і у зв'язку з примиренням, з нормами конституції розкриває й Агне Баранскайте [14, с. 78]. Автор наголошує на неприпустимості нехтування конституційними вимогами на догоду принципу процесуальної економії. Самообмова та порушення принципу презумпції невинуватості розглядаються також й ізраїльськими науковцями як вагомий недолік угоди в кримінальному процесі. Як бачимо, зарубіжне право теж не позбавлене дискусій з приводу правової природи звільнення від кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим слід констатувати, що здебільшого правові новели критично сприймаються як практики, так і в науковій спільноті. Дискусії, які слідують за впровадженням будь-яких змін у законодавство, є неминучими і спрямовані переважно на оптимізацію нововведень. У контексті нашої теми дискусійність інституту звільнення від кримінальної відповідальності породжена розбіжностями між традиційними поглядами на кримінальне переслідування та визнанням неспроможності усталеної доктрини та наявної кримінально-правової практики задовольнити потреби сучасного суспільства у боротьбі зі злочинністю. Складність розглядуваного інституту полягає в тому, що ламаються стандартні межі: за злочинним діянням слідують наслідки, як це передбачено доктриною, але вони, за своєю суттю, настають поза межами усталених правил кримінальної юстиції.

Примирення, як передбачено Кримінальним кодексом Республіки Казахстан, може здійснюватися як самостійно сторонами кримінальних відносин, так і в порядку медіації. В окремих випадках примирення можливе і в разі вчинення тяжких злочинів, якщо вони не спричинили смерть. На противагу українському аналогу, Казахський кримінальний закон має чималий список виключень, коли примирення не може бути застосоване. Зокрема, це неприпустимо, коли завдано

катувань, злочин учинено проти статевої недоторканості неповнолітніх (хоча в цьому випадку виключення робиться для неповнолітніх правопорушників), у разі необережних злочинів, що спричинили смерть людини, корупційних, екстремістських і терористичних злочинів, злочинів, учинених злочинною групою тощо [4]. Важливо звернути увагу, що повторність і рецидивність злочинного діяння до уваги не беруться. Очевидно, так забезпечується підвищення ролі і активності потерпілого заявником у кримінальному процесі, повне і швидке відновлення його порушених прав і свобод, з одночасним проявом гуманізму до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та згодом виявили позитивну поведінку, що відображається в судовій практиці [15].

Відповідно до Кримінального кодексу Республіки Туркменістан, застосування такої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, як примирення, має радше виключний характер, зважаючи на те, що ця підстава допускається лише за трьома статтями кримінального закону: умисне та необережне спричинення легкої шкоди здоров'ю, а також наклеп, якщо він не спричинив тяжких наслідків (стаття 72 Кримінального кодексу Республіки Туркменістан) [16]. Як видно з наведеного, всі спори належать до приватноправових, проте такий звужений перелік не забезпечує інтереси потерпілих в інших приватних кримінальних спорах. Тому у вказаному конкретному випадку вітчизняна практика з абстрактним конструюванням норми є більш вдалою та такою, що забезпечує інтереси сторін кримінального конфлікту в приватноправових спорах, і сприяє функціонуванню відновного правосуддя на противагу каральному.

Кримінальний кодекс Угорщини не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності. Примирення є складовою активного каяття, яке є підставою для незастосування до особи покарання (стаття 29) [17]. Тут доцільно звернути увагу на умови, які угорський законодавець передбачив для цієї правової категорії. Таке примирення може бути досягнуто як із застосуванням процедури медіації, так і без неї. Проте обов'язковою умовою прийняття примирення є відшкодування завданої шкоди в порядку і у мірі, яка задовольняє потерпілого, а також затвердження примирення угодою. Тобто матеріальна норма легалізує форму фіксації факту примирення. На наше переконання, такий підхід позитивно забезпечує потреби процесуальної реалізації інституту примирення і може бути запозичений у вітчизняну практику. Неоднозначним видається положення щодо залежності винного від ступеня задоволеності потерпілого. Таке конструювання норми може породжувати маніпуляції з боку потерпілого.

Як уже зазначалося, примирення нерозривно пов'язане з відновним правосуддям. У англосаксонській системі права зазначене правове явище невіддільне від прощення. Якщо вітчизняне право в примиренні по суті вбачає врегулювання конфлікту сторонами з метою задоволення спільних інтересів і забезпечення процесуальної економії, то англійські дослідники пішли далі і пов'язали примирення із прощенням. При цьому деякі дослідники наголошують на необхідності розрізняти прощення злочину і прощення злочинця [18, с. 110]. Хоча, на нашу думку, це положення стосується психологічної сторони конфлікту та може братися до уваги при здійсненні медіативних процедур, проте не має самостійного процесуального значення. Для романо-германської системи права така демагогія

неприйнятна, а от в ісламських країнах прощення часто пов'язане з покаранням і є вагомим інструментом під час притягнення до відповідальності та призначення покарання.

Як ми вже звертали увагу, в окремих країнах вагому роль відіграє інститут прощення винного потерпілим. Схожа практика є традиційною в кримінальному праві мусульманських країн.

Особливу цікавість викликає ісламське право, зважаючи на переплетення віри і права та невідривність держави від релігії. Варто наголосити, що інституту звільнення від покарання в тій формі, в якій він існує в Україні, в країнах шариату нема. Проте ісламське право передбачає існування підстав, які в найближчому для нас розумінні означають виключення злочинності діяння. Коран і сказання виступають не лише основою релігійного життя в мусульманських країнах, а й джерелом права. При цьому в окремих ісламських країнах джерела кримінального права не обмежуються Кораном, а й наповнюються нормами світського походження. Тобто право є частиною ісламу. Покарання займає ключову роль в деліктному праві мусульманських країн. Саме від покарання вибудовується система злочинів, яка є складною для розуміння. Ставлення до покарання зумовлюється тією роллю, яку відіграє потерпілий в мусульманському праві. На відміну від романо-германської системи права, в мусульманській ступінь залученості потерпілого та його родини у прийнятті рішення щодо покарання є дуже високим.

До прикладу, покарання за злочинні діяння, які належать до категорії “кісас”, залежать від розсуду потерпілої сторони, за цією категорією злочинів допускається прощення засудженого потерпілим або його родиною. Прощення в ісламському деліктному праві допускається навіть за злочини проти життя. Аллах велів бути милосердними. “Хіба ви не бажаєте, щоб Аллах вибачив вас? Аллах – Прощає, він Милосердний” (Коран 24:22) [19]. Прощення є посланням пророка. Мухаддіс Абу Давід повідомляв: “Я ніколи не бачив, щоб Пророк прагнув покарати людину, яка завдала йому зло, навпаки, він закликав бути милостивими і прощати кривдника”. Вважається, що той, хто не навчився прощати – сам втрачає. Цікавим є фундамент, на якому вибудовується інститут прощення і примирення в ісламському праві. Вважається, що коли мусульманин прощає, то чинить благе діяння, виказує власну гідність та кориться духу ісламу, який полягає не в пошуку правоти, а в збереженні миру і спокою.

Дотримання юридичних процедур під час притягнення до відповідальності, що притаманне романо-германській системі, властиве кримінальному праву Азербайджану. Правильним і обґрунтованим видається підхід, який використовує КК Азербайджану, згідно з яким особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності тільки один раз. Вважаємо, що вітчизняному законодавцеві доцільно було б прийняти положення КК Азербайджану, передбачивши одноразову можливість звільнення від кримінальної відповідальності. В іншому випадку цей інститут втрачає своє функціональне призначення – слугувати меті запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень [20].

Крім того, із наведеного можна виділити важливе положення, яке складає основу медіативної практики і відновного правосуддя: активна участь потерпілого у вирішенні конфлікту, вагомість його думки у прийнятті рішення.

Участь потерпілого і його позиція в кримінально-процесуальних відносинах Ізраїлю не набула такої вагомості, як в країнах мусульманського права. Угода в цій країні, як і в більшості європейських країн, трапляється в кримінально-правовій сфері не у зв'язку із звільненням від кримінальної відповідальності (оскільки такий інститут відсутній у кримінальному праві цієї держави), а у зв'язку із призначенням покарання.

Взагалі джерела кримінального права Держави Ізраїль вирізняються специфікою інституційних елементів сучасного законодавства, оскільки притаманними йому є: 1) відсутність чіткого розмежування між суміжними галузями права; 2) специфічна система виконання кримінальних покарань; 3) значний вплив постулатів іудаїзму на прийняття рішення вповноваженими органами державної влади щодо призначення покарання та звільнення від його відбування; 4) наявність специфічної юридичної термінології, яка породжує неоднозначне тлумачення норм, котрі регламентують умовно-дострокове звільнення [21, с. 6].

Поправкою № 66 до Кримінально-процесуального кодексу Ізраїлю запроваджено альтернативне судовому порядку вирішення кримінально-правового конфлікту шляхом укладання угоди між обвинуваченням та винною особою [22]. Це за своєю сутністю відповідає змісту вітчизняного інституту угоди про визнання винуватості, яка укладається між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим).

Механізм укладання такої угоди практично виключає участь потерпілого, оскільки його думка є факультативною і може не братися до уваги під час ухвалення остаточного рішення при затвердженні угоди судом. Це пояснюється тим, що потерпілий не є стороною в кримінальному процесі. За такого підходу публічний інтерес переважає над приватним, що закріплюється і судовою практикою Ізраїлю [23]. У конфліктах, де страждають насамперед приватні інтереси конкретних осіб, фактичне відсторонення потерпілого від розгляду справи та економія процесуального часу є неприпустимими. Зазначене знаходить своє підкріплення у поглядах голови комісії Кнессету з прав жінок та гендерного насильства Оеда Форера [24]. Наслідком ігнорування думки потерпілого, його виключення з процесу діалогу стає його так звана “подвійна віктимізація”, що сприяє зростанню недовіри до системи правосуддя.

В окремих країнах примирення сторін та укладання угод в кримінальному процесі можуть не мати самостійної регламентації, проте передбачаються законодавцем в особливих частинах кримінальних законів як пом'якшувальна обставина під час призначення покарання за конкретні злочинні діяння [25]. Такий підхід виступає елементом відновного правосуддя, коли сторони замість змагальності і протистояння спрямовують зусилля на відновлення порушеного і подальше припинення конфлікту.

Дослідження зарубіжного досвіду використання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим продемонструвало схожість кримінально-правових норм України з окресленого питання з нормами, передбаченими кримінальним законодавством пострадянських держав. При цьому виявлено сутнісні та тактичні відмінності у застосуванні примирення сторін у законодавствах країн Європи.

Незалежно від способу конструювання матеріальної норми, всі кримінальні закони об'єднує головна ідея звільнення у зв'язку з примиренням – згортання кримінально-правового конфлікту. Фактичне визнання особою своєї вини виступає вирізняльною рисою цього інституту. І лише потім розкривається його утилітарне значення – компенсаційна функція, задоволення інтересів потерпілої сторони конфлікту. Крім того, примирення з потерпілим переважно виступає інститутом не кримінального, а кримінально-процесуального права і часто пов'язане з категорією медіації.

Момент відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди в проаналізованих випадках продемонстрував однаковість поглядів зарубіжних законодавців щодо неприпустимості відкладання, навіть частково, відшкодування чи усунення шкоди. Такий підхід підтримує досягнення одразу декількох цілей: забезпечення інтересів потерпілого (запобігання можливому майбутньому невиконанню своїх обов'язків винною особою) та відвертання для винного можливих шляхів для нехтування своїми процесуальними обов'язками і уникнення їх виконання. З першою тезою має бути нерозривно пов'язана нормативна регламентація розміру відшкодування збитків або усунення шкоди. Друга теза є відображенням меж милосердя держави і потерпілого до винної особи. Їй дають можливість не нести юридичну відповідальність і пов'язані із цим обмеження, натомість вона має виконати низку умов до моменту вирішення питання про її притягнення до кримінальної відповідальності. Суворість умов, яких має дотриматися винний, співмірна милосердю держави і потерпілого, яке вони виявляють до правопорушника.

Отже, компаративний аналіз відповідних норм дозволив запропонувати певні зміни до вітчизняного кримінального закону, орієнтовані на покращання функціонування розглядуваного інституту. Зокрема, про необхідність закріплення у законодавчій конструкції форми фіксації факту досягнення сторонами примирення. Водночас у статті наведено аргументи на користь закріплення у законодавстві форми фіксації факту досягнення сторонами примирення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата звернення: 20.03.2022).
2. @1E1MO1F;@1FP1J5OHR9E1FTP51?1F. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=69646> (дата звернення: 20.03.2022).
3. Codul Nr. Penaldin 24.03.1961. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=314072&lang=> (дата звернення: 20.03.2022).
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=7;-19&pos2=1234;26 (дата звернення: 20.03.2022).
5. Kriminallikums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 20.03.2022).
6. Постанова Верховного Суду від 13.08.2019 у справі № 537/1772/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83721718> (дата звернення: 20.03.2022).
7. Вайда Е.В., Захаревська М.В. Перспективы медиации в уголовном праве и процессе. URL: http://www.bseu.by:8080/bitstream/edoc/82838/1/Vayda_E._V..pdf (дата звернення: 20.03.2022).
8. Про реалізацію пілотного проекту “Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення”: наказ Міністерства юстиції України

та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 20.03.2022).

9. Karistusseadustik. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411> (дата звернення: 20.03.2022).

10. Law on the approval and entry into force of the criminal code. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf (дата звернення: 20.03.2022).

11. Iveta Vitkute Zvezdiniene. Nekaltumo prezumpcijos principo igyvendinimo problemas atleidziant asmeni nuo baudziamosios atsakomybes. Socialiniu mokslu studijos [Societal Studies]. 2009, Nr. 4, p. 231–242.

12. Lietuvos Auksciausiojo Teismo 1999 m. lapkricio 12 d. nutartis byloje Nr. 2K-280/1999. Teismu praktika. 2000. № 12.

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

14. Baranskaite A. Taikos sutartis baudziamojoje teiseje. Vilnius: Teisinis informacijos centras. 2007. P. 78–79.

15. О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S> (дата звернення: 20.03.2022).

16. Уголовный кодекс Туркменистана. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286#pos=542;-2 (дата звернення: 20.03.2022).

17. Bunteto Torvenykonyv. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00> (дата звернення: 20.03.2022).

18. Joanna Shapland, Forgiveness and Restorative Justice: Is It Necessary? Is It Helpful? Oxford Journal of Law and Religion. Volume 5. Issue 1. February 2016. P. 94–112. URL: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwv038> (дата звернення: 20.03.2022).

19. Коран, переводы и толкования смыслов. URL: <https://quran.com.ua/64/14?r=arabic> (дата звернення: 20.03.2022).

20. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ) (вступил в силу с 1 сентября 2000 года согласно Закона Азербайджанской Республики от 26 мая 2000 г. № 886-IQ http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf (дата звернення: 20.03.2022).

21. Козакова І.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі за законодавством України та Держави Ізраїль: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Глушкова; МВС України, Держ. НДІ. Київ: Гельветика, 2019. 179 с.

22. חוק הפלילי הדין סדר חוק [משולב נוסח] "ב.תש"מ. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/055_096.htm#hed23 (дата звернення: 20.03.2022).

23. Дело Высшего Суда Справедливости Израиля № 681/12 Шахар Мирьям Гриншпен и др. против Юридического Советника правительства и др. Сборник публикаций "Так Аль". 2012 (3). Ст. 11673.

24. Оded Forer: "В делах, в которых можно достигнуть обвинения, нет места соглашению о признании вины". URL: <https://main.knesset.gov.il/RU/News/PressReleases/Pages/798846514998.aspx> (дата звернення: 20.03.2022).

25. Kodeks karny. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 20.03.2022).

REFERENCES

1. Uholovnyi kodeks Respublyky Belarus. "Criminal Code of the Republic of Belarus". URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (Date of Application: 20.03.2022) [in Ukrainian].

2. @1E1MO1F;@1FP1J5OHR9E1FTP51?1F. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=69646> (Date of Application: 20.03.2022) [in Armenian].

3. Codul Nr. Penaldin 24.03.1961. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=314072&lang=> (Date of Application: 20.03.2022) [in English].

4. Uholovnyi kodeks Respublyky Kazakhstan. "Criminal Code of the Republic of Kazakhstan". URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=7;-19&pos2=1234;26 (Date of Application: 20.03.2022) [in Ukrainian].

5. Kriminblikums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (Date of Application: 20.03.2022) [in Latvian].

6. Resolution of the Supreme Court of 13.08.2019 in case № 537/1772/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83721718> (Date of Application: 20.03.2022) [in Ukrainian].
7. Vaida E.V., Zakharevska M.V. Perspektivy mediatsii v uholovnom prave i protsesse. "Prospects of mediation in criminal law and process". URL: http://www.bseu.by:8080/bitstream/edoc/82838/1/Vayda_E_V..pdf (Date of Application: 20.03.2022) [in Russian].
8. Pro realizatsiiu pilotnoho proiektu "Prohrama vidnovlennia dlia nepovnolitnikh, yaki ye pidozriuvany u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia". "On the implementation of the pilot project "Recovery Program for Juveniles Suspected of Committing a Criminal Offense": Order of the Ministry of Justice of Ukraine and the Prosecutor General's Office of Ukraine dated 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (Date of Application: 20.03.2022) [in Ukrainian].
9. Karistusseadustik. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411> (Date of Application: 20.03.2022) [in Estonian].
10. Law on the approval and entry into force of the criminal code. URL: https://www.legislationonline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf (Date of Application: 20.03.2022) [in English].
11. Iveta Vitkute Zvezdiniene. Nekaltumo prezumpcijos principo igyvendinimo problemas atleidziant asmen6 nuo baudziamosios atsakomybes. Socialiniu mokslu studijos [Societal Studies]. 2009, Nr. 4. P. 231–242 [in Lithuanian].
12. Lietuvos Auksciausiojo Teismo 1999 m. lapkricio 12 d. nutartis byloje Nr. 2K-280/1999. Teismu praktika. 2000. No. 12 [in Lithuanian].
13. Konventsiaa pro zakhyt prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku. "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", 1950 [in Ukarninian].
14. Baranskaite A. Taikos sutartis baudziamojose teiseje. Vilnius: Teisinis informacijos centras. 2007. P. 78–79 [in Lithuanian].
15. O sudebnoi praktike po primeneniuyu stati 68 Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazakhstan. "On judicial practice on the application of Article 68 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan". URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S> (Date of Application: 20.03.2022) [in Russian].
16. Uholovnyi kodeks Turkmenistana. "Criminal Code of Turkmenistan". URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286#pos=542;-2 (Date of Application: 20.03.2022) [in Russian].
17. Bunteto Torvenykonv. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00> (Date of Application: 20.03.2022) [in Hungarian].
18. Joanna Shapland, Forgiveness and Restorative Justice: Is It Necessary? Is It Helpful? Oxford Journal of Law and Religion. Volume 5. Issue 1. February 2016. P. 94–112. URL: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwv038> (Date of Application: 20.03.2022) [in English].
19. Koran, perevody y tolkovaniya smyslov. "Koran, translations and interpretations of meanings". URL: <https://quran.com.ua/64/14?r=arabic> (Date of Application: 20.03.2022) [in Russian].
20. Uholovnyi kodeks Azerbaydzhanskoi Respubliki. "Criminal Code of the Republic of Azerbaijan" (approved by the Law of the Republic of Azerbaijan of 30 December 1999 № 787-IQ) (entered into force on 1 September 2000 under the Law of the Republic of Azerbaijan of 26 May 2000 № 886-IQ http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf (Date of Application: 20.03.2022) [in Russian].
21. Kozakova I.V. (2019). Umovno-dostrokovye zvilnennia vid vidbuvannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli za zakonodavstvom Ukrainy ta Derzhavy Izrail. "Conditional early release from serving a sentence in the form of imprisonment under the laws of Ukraine and the State of Israel": monograph / for ed. Dr. Jurid. Sciences, Prof. V.O. Hlushkova; State Research Institute MIA Ukraine. Kyiv: Helvetica. 179 p. [in Ukrainian].
22. חוק הפלילי הדין סדר חוק. [משולב נוסח], ב"תשמ. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/055_096.htm#hed23 (Date of Application: 20.03.2022) [in Hebrew].
23. Case of the High Court of Justice of Israel No. 681/12 Shahar Miriam Grinshpen et al. v. Government Legal Adviser et al. Collection of publications "Tak Al". 2012(3). Art. 11673 [in Russian].
24. Oded Forer: "V delakh, v kotorykh mozhno dostignut obvineniia, net mesta soglasheniiu o priznanii viny". "Oded Forer: "There is no place for a plea agreement in cases in which prosecution

can be reached". URL: <https://main.knesset.gov.il/RU/News/PressReleases/Pages/798846514998.aspx> (Date of Application: 20.03.2022) [in Russian].

25. Kodeks karny. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (Date of Application: 20.03.2022) [in Ukrainian].

UDC 343.14

Fedotova Hanna,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

Krasnopska Liudmyla,

Candidate of Juridical Sciences, Judge of the Novoarkhangelsk,
District court of Kirovohrad region Novoarkhanhelsk, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5709-3223

STUDYING FOREIGN APPROACHES TO THE SETTLEMENT OF THE ISSUE OF RECONCILIATION OF THE PERPETRATOR WITH THE VICTIM AS PARTICIPANTS IN CRIMINAL LEGAL RELATIONS

The experience of some countries of the world on exemption from criminal liability in connection with reconciliation of the guilty with the injured party (Belarus, Moldova, Latvia, Lithuania, Estonia, Armenia, Georgia, France, Kazakhstan, Turkmenistan, Azerbaijan) was studied and generalized on the basis of the comparative legal method for approval in the European space, actively increasing international cooperation in various fields, strengthening positions on the international scene due to the need to build criminal law norms in accordance with the best world practice.

As a result of the study based on the experience of foreign countries with the use of exemption from criminal liability in connection with reconciliation of the guilty with the victim it was determined that in different countries, regardless of the method of construction of substantive norm, all criminal laws share the main idea of dismissal in connection with reconciliation – minimization of criminal-legal conflict. The actual admission by a person of his guilt acts as a distinctive feature in this legal category. And only then its utilitarian meaning is revealed – the compensatory function, the satisfaction of the interests of the injured party to the conflict. Reconciliation with the victim is primarily a category inherent not in criminal but in criminal procedural law, and is often associated with the category of mediation, which is based on the active participation of the victim in resolving the conflict and the weight of his opinion in decision-making.

The moment of compensation or elimination of the damage caused in the analyzed cases demonstrated the unanimity of foreign legislators' views on the inadmissibility of postponing, even partially compensating or eliminating the damage. This approach supports the achievement of several goals at once: ensuring the interests of the victim (prevention of possible future default by the guilty person) and preventing the guilty person from possible ways to neglect his procedural obligations and avoid performing them.

© Fedotova Hanna, Krasnopska Liudmyla, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).14](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).14)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

Thus, a comparative analysis of the relevant norms allowed to propose certain changes to the domestic criminal law, aimed at improving the functioning of the institution in question. In particular, the need to enshrine in the legislative structure the form of fixing the fact of reaching reconciliation by the parties. At the same time the article presents arguments in favor of fixation in the legislation of the form of fixation of the fact of achievement by the parties of reconciliation.

Keywords: release from criminal liability, reconciliation of guilty with the victim, punishment, reconciliation, justice.

Отримано 14.04.2022

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9:351.74(477)

Барко Вадим Іванович,

доктор психологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки
України, головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-4962-0975,

Остапович Володимир Петрович,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-9186-0801,

Барко Вадим Вадимович,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-3836-2627

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ КАЛІФОРНІЙСЬКОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА В РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанню україномовної адаптації психодіагностичної методики “Каліфорнійський психологічний опитувальник” (CPI) у межах вдосконалення системи психологічного забезпечення роботи з персоналом органів системи МВС України. Подається україномовний текст опитувальника (CPI-U) і ключі до нього. Результати дослідження доводять діагностичну верифікацію зазначеного опитувальника і доцільність його використання у процесі психологічного забезпечення роботи з персоналом органів системи МВС України.

Ключові слова: Каліфорнійський психологічний опитувальник, україномовна адаптація, психометричні характеристики, надійність, валідність, середньонормативні показники, внутрішня узгодженість.

Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності органів системи МВС України є удосконалення системи психологічного забезпечення роботи з персоналом. Згідно з нормативними документами, добір на службу і конкурс на посади до поліції проводиться у декілька етапів, одним із яких є визначення загальних здібностей і проведення психологічного тесту для вивчення особистісних

характеристик особи [1]. Особливе значення має розв'язання завдання оптимізації і оновлення арсеналу методик психологічної діагностики для використання в системі НПУ та інших правоохоронних органах держави. Традиційно психологи НПУ застосовують у своїй роботі зарубіжні опитувальники (Р. Кеттелла, Г. Айзенка, Р. Амтхауера, К. Леонгарда, Опитувальник Великої П'ятірки, Міннесотський Багатофакторний Опитувальник – MMPI і MMPI-2, опитувальник “СМИЛ” тощо), адаптовані російською мовою. Україномовний психодіагностичний інструментарій для психологів системи НПУ та інших правоохоронних органів поки недостатній, на думку фахівців, його необхідно розширювати [1–8]. Зокрема, актуальним завданням є україномовна адаптація Каліфорнійського психологічного опитувальника (California Psychological Inventory, скор. CPI). Це суб'єктивний особистісний опитувальник, призначений для якісного і кількісного оцінювання індивідуальних характеристик особистості: мотиваційних, когнітивних, поведінкових тощо. На сьогодні не розроблені україномовні варіанти цього опитувальника, тому CPI не застосовують психологи органів системи МВС нашої держави. Теоретико-методологічні підвалини і доцільність проведення україномовної адаптації CPI обґрунтовані у статті В.В. Барка, В.І. Барка, В.І. Бондаренка “Теоретичні засади розроблення опитувальника CPI”, опублікованій у Віснику НУОУ (№ 1 (59), 2021. С. 12–21). У ній наголошено, що психодіагностичний прогноз на основі CPI дозволяє психологу визначити типологічні і характерологічні особливості респондента, допомогти при виборі сфери професійної діяльності, подоланні особистісних проблем, оптимізації міжособистісної взаємодії в колективі тощо [2].

Науковці зарубіжних країн достатньо глибоко досліджували питання психологічного забезпечення службової діяльності працівників-правоохоронців (Г. Баррет, С. Боучард, С. Блейр, М. Дюнетт, У. Борман, Р. Кокрейн, Р. Тетт, Р. Мигуель, С. Луюке, Дж. Херд, Дж. Тан та ін.) [3–12]. З метою вивчення особистості працівника застосовується широкий арсенал психодіагностичних методів, наприклад, опитувальники NEO-FFI і NEO-PI (Costa & McCrae), Hogan Resonal Inventory (HPI); Californian Psychological Inventory (CPI); Working Readiness and Adaptation Profile (WRAP); Survey of Life Experience (SOLE); Invalid Personality Inventory (IPI); Gilford-Zimmerman Temperament Survey (GZTS) та інші. Останнім часом розпочато роботу щодо україномовної адаптації зарубіжного психодіагностичного інструментарію, так, упродовж 2018–2020 років науковці Державного науково-дослідного інституту МВС України здійснили україномовну адаптацію низки зарубіжних психодіагностичних методик – СМІЛ (Собчик); Опитувальник Великої П'ятірки (Джон, Науман, Сото); опитувальник Баднера, опитувальник Манойлової тощо) [2; 7; 8]. Аналіз наукових праць зарубіжних психологів свідчить, що Каліфорнійський опитувальник широко використовується у процесі професійного психологічного добору фахівців різноманітних професій, у тому числі правоохоронних, котрі висувують підвищені вимоги до індивідуально-психологічних характеристик працівників при здійсненні професійної підготовки і подальшого призначення на посади; у процесі психологічного забезпечення професійної діяльності; з метою профілактики емоційного вигорання фахівців і надання психологічної допомоги особам, які її потребують; для визначення психологічної придатності

особи до професійної діяльності, встановлення протипоказань для оволодіння певною професією, призначення осіб на посади менеджерів тощо [4].

Метою цієї статті є адаптація українською мовою однієї з поширених і надійних зарубіжних діагностичних методик – Каліфорнійського психологічного опитувальника. Завдання статті: а) визначити методологію і послідовність процесу адаптації; б) здійснити переклад опитувальника українською мовою; в) провести опитування працівників поліції з використанням українськомовної версії; г) здійснити статистичний аналіз результатів, визначити стандартні тестові норми для чоловіків і жінок, а також встановити основні психометричні показники українськомовного опитувальника.

У цьому дослідженні отримані результати, які доповнюють наявні напрацювання. Уперше наведено україномовний текст Каліфорнійського психологічного опитувальника, уточнений зміст його шкал, представлені психометричні показники опитувальника, отримані на вибірці працівників поліції. Результати свідчать про можливість ефективного використання україномовного CPI психологами органів системи МВС.

Експериментальне дослідження проводилось поетапно упродовж 2021 року. На першому етапі за допомогою перекладачів, а також психологів відділу психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України розроблений україномовний варіант опитувальника. Автори намагались зробити текст ідентичним до змісту англійського оригіналу, при цьому використовуючи традиційні для української мови терміни і висловлювання. *На другому етапі* з метою визначення відповідності тверджень (висловлювань) певним його шкалам проведено латентно-структурний аналіз україномовного тексту опитувальника і сформульовано остаточний україномовний варіант опитувальника (CPI-U). *На третьому* – за допомогою CPI-U проведено обстеження 380 працівників патрульної і кримінальної поліції, а також дільничних офіцерів НПУ (288 чоловіків і 92 жінок), спеціальні звання респондентів – від капрала до полковника поліції. За результатами тестування розраховувались показники валідності, надійності, внутрішньої узгодженості опитувальника; визначались статистичні норми для шкал. Кількісний показник вибірки був репрезентативним (при довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,05). Статистичний аналіз даних проводився з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Для тестування були відібрані працівники, які мають авторитет у колективах підрозділів та яким притаманні високі моральні і ділові якості (за висновками опитування експертів). Тестування проводилось у десяти областях України. Респонденти були заздалегідь ознайомлені з процедурою, їм роз'яснювались призначення і мета тестування, доводилась інструкція. У процесі тестування дотримувались умови щодо простору, освітлення приміщення; інструкція доводилась письмово; стимульний матеріал був стандартним для усіх, а також ідентичні часові обмеження. Дотримувались вимоги щодо доступності, лаконічності, точності інструкції та тверджень; можливості опрацювання відповідей респондентів за допомогою “ключів”.

Опитувальник дозволяє визначити показники двадцяти основних шкал, у тому числі 3-х оціночних (контрольних): (“Благополуччя” (Wb) включає в себе

відповіді, які дають особи, схильні до позитивної оцінки поточної ситуації; “Ввічливість” (Gi) включає в себе відповіді, які обирають особи, що мають тенденцію до формування сприятливого враження про себе; “Звичайність” (Cm) включає в себе популярні відповіді).

Наведемо перелік основних шкал CPI:

1. Домінування (Do); 2. Статус (Cs); 3. Відкритість або соціабельність (Sy); 4. Спонтанність або соціальна присутність (Sp); 5. Самоприйняття (Sa); 6. Незалежність (In); 7. Емпатія (Em); 8. Відповідальність (Re); 9. Конформність або соціалізація (So); 10. Самоконтроль (Sc); 11. Толерантність (To); 12. Досягнення через конформізм (підпорядкування) (Ac); 13. Досягнення через незалежність (Ai); 14. Практичність або інтелектуальна ефективність (Ie); 15. Проникливість (Py); 16. Гнучкість (Fx); 17. Сензитивність або жіночність/мужність (Sn; F/m).

Основні шкали CPI розподіляються на чотири категорії. *До першої* (відносини з іншими) входять твердження, відповіді на які свідчать про ступінь урівноваженості, упевненості в собі, авторитетності, переконливості, здатності зайняти високе суспільне становище, чинити вплив на інших, позитивно сприймати самого себе, здатність поводитись незалежно. *Друга категорія* (управління собою) включає завдання, що виявляють такі якості, як пристосованість, зрілість, соціальна відповідальність, уміння контролювати себе, толерантність, здатність справляти гарне враження, тактовність. За допомогою тверджень *третьої категорії* (мотивація) визначається здатність до самореалізації за допомогою адаптації до умов середовища або на основі власних вольових та інтелектуальних можливостей. Завдання *четвертої категорії* (особистісні характеристики) призначені для виявлення деяких характерологічних особливостей – інтуїції, здатності до співчуття, ступеня поступливості, чоловічих та жіночих складових інтересів і поведінкових стереотипів тощо. Кожна шкала є полярною, один полюс означає низький рівень проявів певної особистісної якості (ознаки, риси, характеристики), інший полюс – яскравий її прояв. Зазвичай респондент виявляє проміжний рівень прояву ознаки, який вимірюється на базі порядкової шкали в “сирих” балах або Т-балах.

Комбінація шкал зазначених чотирьох категорій у межах ортогональної системи координат (вертикальна вісь – інтернальність-екстернальність, горизонтальна – інтроверсія-екстраверсія) дозволяє виокремити *чотири особистісних типи* і оцінити ступінь їх прояву.

1. Альфа (реалізуючий тип) – це інтернально орієнтовані, екстравертовані індивіди, вони активні й амбітні, орієнтовані на міжособистісну взаємодію, стабільні, продуктивні, зосереджені на життєвих завданнях (цілях), лідери, які прагнуть дотримуватися соціальних норм. В ідеалі цей тип на основі інтернальності та екстравертованості спрямований до спільної творчості в усіх основних видах діяльності і в подоланні розбіжностей (“співробітництво” за К. Томасом).

2. Бета (підтримуючий тип) – інтернально орієнтовані особистості, які є інтровертами і дотримуються зовні заданих норм і цінностей, спокійні, ригідні, терплячі, замкнені, скромні, сумлінні, здатні підтримувати інших, часто з заниженою самооцінкою. Результатом поведінки таких осіб найчастіше є уникнення складних ситуацій, у яких виникають гострі питання взаємодії внутрішнього і зовнішнього (“уникнення” за К. Томасом). Духовна робота над собою, загострена рефлексія у самоудосконаленні в цілому представляють цей тип як інтернала, оберненого на себе.

3. Гамма (інноваційний тип) – екстернально орієнтовані особи, зосереджені на міжособистісній взаємодії екстраверти, здатні мати власну думку або приймати самостійні рішення, творчі, інноваційні, імпульсивні, запальні, схильні до перегляду

і навіть порушення соціальних норм і правил. У поведінці представників цього типу домінує екстравертованість та екстернальність, яка опосередковує взаємовідносини особистісного (внутрішнього) і об'єктного (зовнішнього) (“змагання, суперництво” за К. Томасом). Імідж цього типу певною мірою є продуктом не лише виховання, а й обставин, що іноді некритично сприймаються. Гамма-тип притаманний людям мужнім, сміливим, пасіонарним, енергійним, активним, у правоохоронній системі. Такий тип властивий співробітникам спеціальних підрозділів, підрозділів кримінальної поліції тощо.

4. Дельта (далекоглядний тип) – екстернально орієнтовані особи, інтроверти з багатим внутрішнім життям, дещо відірвані від соціуму, індивідуалістичні, з багатою уявою, мрійні, дещо боязкі, схильні до абстрактних міркувань. Представники цього типу є водночас екстерналами і інтровертами, їхня поведінка може варіювати від покірності, сподівання на щасливий випадок або долю, до жорсткого пригнічення власної індивідуальності та індивідуальностей інших. Внаслідок цього у вирішальні моменти діяльності люди, що належать до цього типу, чинять цілком екстернально: покладаються на інших людей, на гороскоп, не відстоюють цілей чи стосунків, ховаються за хворобу, йдуть під “панцир”. Їх імідж захищає досить хороша репутація надійної, постійної людини, авторитет, професіоналізм, володіння майстерністю. Результатом єдності мотивації відношення і досягнення є прагнення таких людей до компромісів (за К. Томасом – прагнення до пристосування). Стратегія поведінки на основі екстернальності та інтровертованості у колективній діяльності сприяє спільній творчості і подоланню конфліктів і суперечок.

Схематично зазначені особистісні типи зображені на рис. 1.

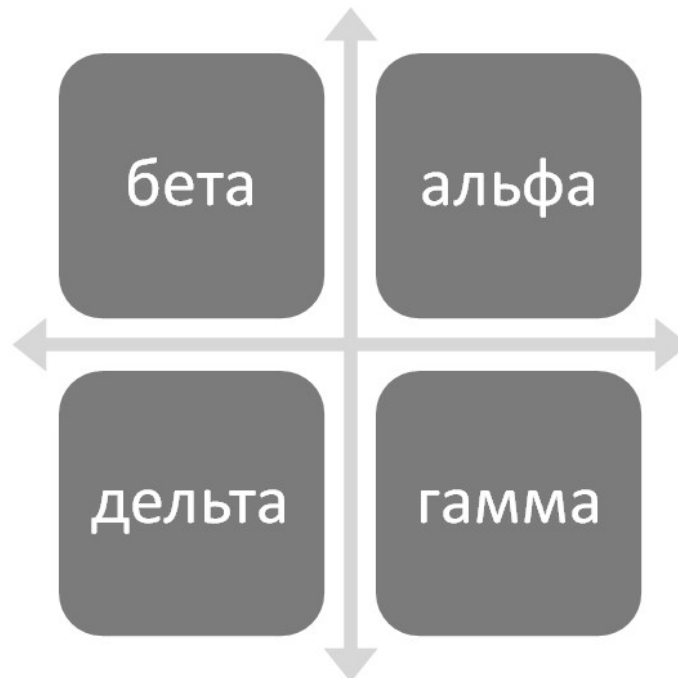

Рис. 1. Модель особистості згідно з теоретичною концепцією CPI.

Примітка: вертикальна вісь – інтернальність-екстернальність (зверху вниз); горизонтальна вісь – інтроверсія-екстраверсія (зліва направо).

Відповідно до методології авторів опитувальника, частина тверджень діагностує певну якість особистості і відноситься до однієї шкали, а деякі – визначають декілька якостей і при цьому належать до декількох шкал. Здійснений латентно-структурний аналіз перекладених українською мовою шкал CPI свідчить про те, що достатньо велика частка тверджень опитувальника (40 %) належить не до однієї, а одночасно до декількох шкал.

Латентно-структурний аналіз 462 тверджень україномовного варіанта CPI дозволив виокремити 190 з них, які чітко належать певним шкалам опитувальника. Із цих 190 були відібрані 134 твердження, які виявились найбільш зрозумілими для україномовних респондентів, у яких відсутні подвійні заперечення і неоднозначність трактування, і які однаковою мірою відображують усі двадцять шкал опитувальника (по дванадцять відповідей для кожної шкали). Саме вони були включені до підсумкового україномовного варіанта опитувальника CPI-U. Наведемо інструкцію і текст, а також ключ для підрахунку результатів.

Інструкція респонденту: поставте знак “+” якщо погоджуєтесь з твердженням, або знак “-” у разі незгоди.

1. Я сумніваюсь у тому, що можу бути хорошим керівником.
2. Наше мислення було набагато б продуктивнішим, якби ми забули про такі слова, як “ймовірно”, “приблизно”, “можливо”.
3. Мені дуже хочеться досягти успіху в житті.
4. У мене бували дуже дивні і незвичайні переживання.
5. Моє повсякденне життя заповнене справами, які здаються мені цікавими.
6. Коли я вчився (-лася) в школі, я досить часто прогулював (-ла) заняття.
7. Іноді я роблю вигляд, що знаю більше, ніж це є насправді.
8. Мені важко зосередитися на якому-небудь завданні або роботі.
9. Я люблю похвалитися своїми успіхами, справжніми і майбутніми.
10. При цьому стані справ важко сподіватися на щось хороше в майбутньому.
11. Сучасні люди забули про те, що таке сором.
12. У школі я повільно засвоював (-ла) матеріал.
13. Якщо я стикаюся зі складними проблемами, я зазвичай відмовляюся від їх вирішення.
14. Моїм батькам часто не подобалися мої друзі.
15. Я часто дію за обставинами, довго не роздумуючи.
16. Мені подобається, коли люди не можуть вгадати, що саме я збираюся зробити в наступний момент.
17. Я зазвичай сподіваюся на успіх у своїх справах.
18. У школі мені важко було відповідати перед усім класом.
19. Іноді мені подобається порушувати правила і робити те, що не слід.
20. Я люблю читати про наукові досягнення.
21. Мені б хотілося бути актором театру або кіно.
22. Мене дратує, коли щось непередбачене порушує мій розпорядок дня.
23. Мені здається, що я більш кмітливий (-ва) і здібний (-на), ніж більшість із оточення.
24. Я люблю перебувати в центрі уваги.

25. Думаю, що у мене більш чітке уявлення про те, що добре і що погано, ніж у більшості людей.
26. Цілком припустимо обійти закон, якщо формально він не порушений.
27. Більшість людей знайомляться лише тому, що це може виявитися для них корисним.
28. Іноді на виборах я голосую за кандидата, про якого знаю дуже мало.
29. Залишаючись на самоті, я часто замислююся над такими філософськими категоріями, як свобода волі, добро і зло тощо.
30. Я ніколи не порушував закон.
31. Я люблю читати історичну літературу.
32. Майбутнє занадто невизначене, тому немає сенсу будувати серйозні плани.
33. Мене турбує, коли незнайомі люди в трамваї, магазині тощо розглядають мене.
34. Думаю, що більшість людей здатні збрехати, щоб просунутися по службі.
35. Якби випала нагода, я зміг (-ла) би бути непоганим керівником.
36. Коли я перебуваю в колективі, мене турбує думка про те, чи правильно я висловлююсь.
37. Я більше люблю говорити ніж слухати.
38. Я б назвав (-ла) себе досить сильною особистістю.
39. Мені здається, що я частіше, ніж інші, здійснюю вчинки, про які потім шкодую.
40. Опір і непокору законному уряду не можна нічим виправдати.
41. Я не та людина, яка б могла стати політичним діячем.
42. Найцікавіша рубрика в газетах – розділ гумору.
43. Деякі люди перебільшують свої нещастя, щоб їм поспівчували.
44. Декілька разів на тиждень мені починає здаватися, що має статися щось жахливе.
45. Є люди, яким не можна довіряти.
46. Я вірю, що ми стаємо кращими, пройшовши через випробування й удари долі.
47. Зазвичай мені здається, що життя багато чого вартує.
48. Якби я керував (-ла) автомобілем, то я б не дозволив себе обганяти.
49. Уночі мені досить часто сняться жахи.
50. Людина, яка може і хоче наполегливо працювати, має великі шанси досягти успіху в житті.
51. Деякі тварини мене дратують.
52. Здебільшого бідній людині живеться краще, ніж багатію.
53. Мені стає не по собі при спілкуванні з іронічними, уїдливими людьми.
54. Зазвичай я не люблю багато говорити, якщо тільки не знаходжусь в компанії добре знайомих людей.
55. Думаю, мені б сподобалося співати в хорі.
56. Якщо в компанії мене попросять, то я не посоромлюся почати бесіду або висловити свою думку з приводу того, що мені добре відомо.
57. Я був (-ла) досить самотійним (-ою) у дитинстві.

58. Мене вважають працьовитим (-тою) і старанним (-ною) працівником (-ницею).
59. Люди не стануть турбуватися про інших, якщо їм це не вигідно.
60. Якщо в магазині мені дають решту більше, ніж належить, я завжди її повертаю.
61. Мені здається, що мене часто карали незаслужено.
62. Мене не дуже турбує, подобаюся я людям чи ні.
63. У мене вроджений талант впливати на людей.
64. Я завжди стежу за тим, щоб моя робота була добре спланована і організована.
65. Я прихильник (-ниця) суворого дотримання законів незалежно від того, до яких наслідків це призводить.
66. Я можу змінити свою думку, якщо того вимагають обставини.
67. Я впевнений (-на), що знаю, як можна вирішити сучасні міжнародні проблеми.
68. Якби я був (-ла) журналістом, я б з великим задоволенням висвітлював (-ла) новини театру.
69. Я дуже люблю полювання.
70. Якби я був (-ла) політиком, думаю, що зміг (-ла) би домогтися більшого, ніж нинішні політичні діячі.
71. Я все сприймаю занадто близько до серця.
72. Коли справи йдуть погано, мені хочеться все кинути.
73. Зазвичай люди тільки вдають, що піклуються про інших.
74. Бути щирим – завжди добре.
75. Я не люблю вирішувати проблему, якщо при цьому не можна одержати однозначну відповідь.
76. Я люблю, щоб у кожній речі було своє місце, і щоб усе було на своїх місцях.
77. Я отримую велике задоволення від спортивних ігор або змагань в тому випадку, якщо уклав парі (побився об заклад).
78. Я рідко турбуюся про своє здоров'я.
79. У дитинстві мене неодноразово карали за погану поведінку.
80. Я не засуджую тих, хто прагне отримати від життя все можливе.
81. Нам слід було б більш відповідально ставитися до вибору посадових осіб.
82. Одна з моїх цілей у житті – зробити щось таке, щоб моя мати могла пишатися мною.
83. Я ніколи навмисне не брешу.
84. Я рідко сварюся з членами своєї сім'ї.
85. Я ніколи не відчував (-ла) болю в потилиці.
86. У деяких членів моєї сім'ї є звички, які дратують мене.
87. Мене лякає думка про можливість потрапити в ДТП.
88. Іноді мені кілька разів сниться один і той же сон.
89. Я люблю поезію.
90. Перш ніж що-небудь зробити, я намагаюся уявити, як мої друзі поставляться до цього.
91. Мені неприємно виступати перед людьми.
92. Для мене дуже важливо мати багато друзів і вести активне громадське життя.

93. Мені важко буває знайти тему для розмови, коли я зустрічаю нову людину.
94. Я відчуваю себе тривожно і неспокійно в закритому приміщенні.
95. Тільки дурень може вимагати збільшення податків.
96. Щоб переконати більшість людей у своїй правоті, потрібно мати багато аргументів.
97. Я ніяковію, коли при мені кажуть непристойності.
98. Коли мені хтось робить погане, я вважаю, що повинен (-на) відплатити тим же, хоча б із принципу.
99. Я вважаю дуже важливим право кожного відкрито висловлювати свої думки.
100. У мене хороший апетит.
101. Іноді я виснажую себе тим, що дуже багато на себе беру.
102. Я боюсь купатись у незнайомих місцях.
103. Я веду неправильний спосіб життя.
104. Часто я буваю не в курсі балачок і пересудів, які цікавлять оточення.
105. Я не боюсь зайти до кімнати, де інші вже зібрались і розмовляють.
106. Батьки не перешкоджали мені самостійно приймати рішення.
107. Я поступаюся у спірних ситуаціях, оскільки нерозумно наполягати на своєму.
108. Батьки завжди були зі мною суворі.
109. Люди заздять моїм ідеям, оскільки вони не їм першим спали на думку.
110. Мої батьки ніколи мене по-справжньому не розуміли.
111. Іноді в мене виникає бажання вчинити щось погане або жахливе.
112. Я часто переживаю через якісь дрібниці.
113. Я іноді буваю чимось збентежений (-на).
114. Майже щодня трапляються події, які мене лякають.
115. Я готовий (-ова) за всяку ціну спокутувати власну провину.
116. Мені б сподобалось бути членом мотоклубу.
117. У мене менше побоювань і страхів, ніж у моїх друзів.
118. Я торкаюсь дверної ручки без страху чимось заразитись.
119. Я не втрачу нагоди повеселитись, навіть якщо це загрожує неприємностями.
120. Сильна особистість здатна впоратись навіть із найсерйознішими проблемами.
121. Я хочу досягти високого статусу в суспільстві.
122. Мені б сподобалось бути військовим.
123. Якщо колектив прийняв рішення, людина має йому слідувати, навіть у разі незгоди.
124. Авто поліції повинні мати більш чіткі спеціальні відмітні знаки, щоб їх завжди можна було впізнати.
125. Я часто діяв (-ла) всупереч бажанням батьків.
126. Я не боюся води.
127. Я мрію дуже мало.
128. Я втомлююсь швидше, аніж інші.
129. Я не люблю спілкуватись з нерішучими людьми.
130. Мені іноді дуже хотілося піти з своєї сім'ї.

131. Я люблю виступати перед людьми.

132. Мені неприємно дивитись на недбало одягнених людей.

133. Іноді мені так і хочеться щось зламати чи розтрити.

134. Мене легко схвилювати.

Ключ:

Шкали CPI		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Сума балів
1.1. Домінантність (1)	Do	1-	8-	28	33-	35	36-	37	39-	40-	63	103-	123-	
1.2. Статус (2)	Cs	52-	53-	55-	56	93-	94-	95+	96-	97-	98	102-	133-	
1.3. Відкритість (3)	Sy	12-	13-	18-	23	24	31	33-	35	36-	73-	104-	126	
1.4. Спонтанність (4)	Sp	2	8-	11+	15	17	19	21	23	24	25	51+	106	
1.5. Самосприйняття (5)	Sa	1-	5	7	12-	18-	19	21	29	36-	101	106	116+	
1.6. Незалежність (6)	In	13-	17	24	38	44-	57	58	72-	91-	92-	107-	128	
1.7. Емпатія (7)	Em	11-	16-	19	22-	53-	54-	62-	63-	89	90	108-	131	
2.1. Відповідальність (8)	Re	4-	6-	12-	14-	20	26-	30	60	61-	77-	109-	124-	
2.2. Конформність (9)	So	3	5	6-	10-	14-	15-	18	30	38-	52	110-	125-	
2.3. Самоконтроль (10)	Sc	4-	7-	9-	10-	15-	18	19-	20	21-	24-	32	111-	
2.4. Ввічливість (11)	Gi	7-	9-	15-	16-	19-	28-	43	45	83	84	112+	130-	
2.5. Звичайність (12)	Cm	13	17	42-	43	45	46	47	48-	50	99-	100	114-	
2.6. Благополуччя (13)	Wb	8-	17	34-	44-	47	49-	50	51-	85	86-	111-	114-	
2.7. Толерантність (14)	To	4-	10-	26-	27-	32-	34-	44-	59-	79-	80+	109-	115	
3.1. Досягнення (кон) (15)	Ac	3	4-	6-	12+	13+	14-	16-	31	32+	46	106	116-	
3.2. Досягнення (нез) (16)	Ai	2-	5	10-	11-	12-	13-	20	23	32-	33-	39-	109-	
3.3. Інтелектуальна еф. (17)	Ie	4-	18-	20	23	27-	31	36-	41	42-	78	118	127-	
4.1. Проникливість (18)	Pu	5	8-	10-	13-	28	29-	31	46-	81	82-	119-	132-	
4.2. Гнучкість (19)	Fx	2-	22-	25-	58-	64-	65-	66-	74	75-	76-	120-	129-	
4.3. Жіночність (20)	Fm	9	25	60	67-	68	69-	70-	71	87	88	121-	134	

Якщо знаки у відповіді респондента збігаються з ключем, то нараховується 1 бал, якщо знаки різні – бали не нараховуються (0 балів).

У процесі експериментального дослідження задля визначення психодіагностичних можливостей нової методики CPI-U проведено розрахунки надійності та валідності опитувальника. Наведемо результати стосовно трьох видів надійності CPI-U: ретестової, надійності паралельних форм і внутрішньої узгодженості.

Ретестова надійність визначена на основі підрахунку коефіцієнтів кореляції між двома послідовними тестуваннями одних і тих же респондентів з інтервалом у два тижні. Результати за кожною зі шкал представлені в таблиці 1. (N = 380; $p = 0,01$).

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між результатами двох тестувань для шкал CPI-U

Шкали CPI																			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
,70	,72	,68	,69	,72	,75	,81	,83	,76	,71	,68	,67	,66	,69	,70	,75	,75	,65	,69	,70

Примітка. Шкали CPI: 1. Домінування (Do); 2. Статус (Cs); 3. Відкритість (Sy); 4. Спонтанність (Sp); 5. Самосприйняття (Sa); 6. Незалежність (In); 7. Емпатія (Em); 8. Відповідальність (Re); 9. Конформність (So); 10. Самоконтроль (Sc); 11. Ввічливість (Gi); 12. Звичайність (Cm); 13. Благополуччя (Wb); 14. Толерантність (To); 15. Досягнення через конформізм (Ac); 16. Досягнення через незалежність (Ai); Гнучкість (Fx); 17. Інтелектуальна ефективність (Ie); 18. Проникливість (Py); 19. Гнучкість (Fx); 20. Сензитивність (Sn).

Середнє арифметичне значення коефіцієнтів (0,715) становить показник ретестової надійності. Отриманий результат відповідає наявним психометричним вимогам до опитувальників.

З метою перевірки *внутрішньої узгодженості* завдань опитувальника розраховувався коефіцієнт α -Кронбаха (табл. 2). Усі отримані коефіцієнти можна вважати такими, що відповідають наявним вимогам до психодіагностичних методик.

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів α -Кронбаха для опитувальника CPI-U

Шкали CPI																			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
,74	,71	,70	,75	,73	,71	,75	,77	,74	,70	,67	,66	,71	,73	,74	,70	,74	,68	,70	,75

Примітка. Позначення шкал відповідають назвам, представленим у табл. 1

Таким чином, отримані психометричні показники свідчать про задовільну надійність адаптованого україномовного опитувальника CPI.

З метою дослідження *конструктивної валідності* адаптованого CPI проведено порівняння даних, отриманих при використанні цього опитувальника, з результатами інших психодіагностичних методик, зокрема, Індивідуально-типологічним опитувальником (ІТО, Собчик, 2003) і Опитувальником Великої П'ятірки (ОВП, адаптація В. Барка, 2019).

Шкали CPI-U виявились корелюючими з деякими шкалами опитувальника ІТО та ОВП (табл. 3 і 4).

Таблиця 3

Кореляції шкал CPI-U та ІТО

Шкали ІТО	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітивний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	,30*	,25	-,33	,34	,42**	,37*	,20	,16	,20	,13	,11	,19	,34*	,29	,17	,21	,11	-,20	-,19	-,28
2	,33**	,28	,26	,40**	,38**	,40**	,02	,15	,21	-,30	,07	,15	-,13	,10	,15	,29	,22*	-,25	-,36*	-,28
3	,35**	,30*	,26	,38*	,36*	,42*	,11*	,15	-,03	-,38	,01	,05	,12	,08	,04	,27	,13*	-,26	-,34	-,35*
4	,31**	,26	-,22*	,26	,24	,38*	,14**	,30	-,30*	,41**	,07	,11	-,25	,32*	,20	,20	,20	,30	-,29*	-,33
5	,02	-,13	-,13	-,11	-,24*	-,30*	,25	,32	,30	,39	,40**	,27	,21	,33*	,24	,05	,22	,34*	,23	,28
6	-,31*	-,35*	-,24	-,34*	-,25	-,29	,30*	,34	,31*	,38	,30*	,28	,13	,35*	,20	,28	,22	,35*	,41**	,30
7	-,22	-,30*	-,15	-,36*	-,24	-,35*	,36	,28	,30*	,39	,23	,30*	,21	,20	,26	-,30*	,25	,30*	,30*	,35*
8	,10	,31*	,31*	,37*	,11	,24	,40**	,43**	,33*	,42	,25	,20	,46**	,40**	,28	,23	,27	,38*	,30*	,38*

Примітка: * $p = 0,01$, ** $p = 0,001$. $N = 380$.

Шкали CPI: Шкали CPI: 1. Домінування (Do); 2. Статус (Cs); 3. Відкритість (Sy); 4. Спонтанність (Sp); 5. Самосприйняття (Sa); 6. Незалежність (In); 7. Емпатія (Em); 8. Відповідальність (Re); 9. Конформність (So); 10. Самоконтроль (Sc); 11. Ввічливість (Gi); 12. Звичайність (Cm); 13. Благополуччя (Wb); 14. Толерантність (To); 15. Досягнення через конформізм (Ac); 16. Досягнення через незалежність (Ai); 17. Інтелектуальна ефективність (Ie); 18. Проникливість (Pu); 19. Гнучкість (Fx); 20. Сензитивність (Sn). Шкали ІТО: 1 – екстраверсія; 2 – спонтанність; 3 – агресивність; 4 – ригідність; 5 – інтроверсія; 6 – сензитивність; 7 – тривожність; 8 – лабільність (емотивність).

Як видно з табл. 3, шкали CPI першої категорії “Відносини з іншими”, які відображають комунікативні тенденції до лідерства, домінування, незалежності тощо (№№ 1–6), помірно позитивно корелюють зі шкалами стеничного типу реагування ІТО – екстраверсією (0,42–0,20), спонтанністю (0,40–0,26), агресивністю (0,42–0,26). Спостерігається їх негативна кореляція зі шкалами гіпостеничного типу – інтроверсією (-0,30) – (-0,11), сензитивністю (-0,35) – (-0,24), тривожністю (-0,35) – (-0,15). Шкали другої категорії “Управління собою” (№№ 8, 10, 14), у яких відображені такі риси, як відповідальність, дисциплінованість, толерантність, також помірно позитивно корелюють зі шкалами змішаного і гіпостеничного типу реагування – ригідністю (0,41–0,30), інтроверсією (0,39–0,32), сензитивністю (0,38–0,34). Шкали третьої категорії “Когнітивний стиль” (№№ 15–17) майже не виявили значущих кореляційних зв’язків зі шкалами ІТО (0,30–0,10).

Натомість зафіксовано середні за величиною значущі кореляції шкал четвертої категорії “Особистісні характеристики” (№№ 18–20) зі шкалами стеничного і гіпостеничного типів ІТО. Так, виявлено позитивні індекси кореляцій зазначених шкал (проникливість, гнучкість, сензитивність) з гіпостеничними шкалами ІТО – інтроверсії (0,41–0,30); тривожності (0,35–0,30); емотивності (0,38–0,30) і негативні – зі стеничними шкалами – спонтанністю (-0,36; -0,25); агресивністю (-0,35; -0,26); екстраверсією (-0,28; -0,20).

Таблиця 4

Кореляції шкал CPI-U та ОВП

Шкали ОВП	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітивний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	,33*	,26	,35*	,35*	,40**	,35	,21	,10	,25	,11	,13	,25	,36*	,28	,20	,22	,12	-,15	-,15	-,25
2	-,25	-,32	-,18	-,38*	-,29	-,38	,39*	,27	,35	,40**	,22	,34	,25	,23	,25	,27	,25	,39**	,38*	,37*
3	,10	,25	,26*	,35*	,10	,39*	,43**	,47**	,35*	,45**	,25	,22	,27	,41*	,23	,23	,24	,36*	,36*	,39**
4	-,33*	-,37*	-,25	-,36*	-,27	-,29	,35*	,36*	,36	,38*	,39*	,29	,13	,28	,23	-,24	,23	,35	,42*	,35
5	,40**	,25	,027	,21	,24*	,30*	,20	,31	,10	,20	,41**	,12	,21	,35	,10	,24	,014	-,32*	-,30*	-,20

Примітка: * – $p = 0,01$, ** – $p = 0,001$. $N = 380$.

Шкали CPI: 1. Домінування (Do); 2. Статус (Cs); 3. Відкритість (Sy); 4. Спонтанність (Sp); 5. Самосприйняття (Sa); 6. Незалежність (In); 7. Емпатія (Em); 8. Відповідальність (Re); 9. Конформність (So); 10. Самоконтроль (Sc); 11. Ввічливість (Gi); 12. Звичайність (Cm); 13. Благополуччя (Wb); 14. Толерантність (To); 15. Досягнення через конформізм (Ac);

16. Досягнення через незалежність (Ai); 17. Інтелектуальна ефективність (Ie); 18. Проникливість (Py); 19. Гнучкість (Fx); 20. Сензитивність (Sn). *Шкали ОВП*: 1 – екстраверсія; 2 – нейротизм; 3 – сумлінність; 4 – поступливість; 5 – відкритість досвіду.

Дані, отримані на основі порівняння шкал СРІ та ІТО, були доповнені і підтверджені аналізом зв'язків шкал СРІ та ОВП. З таблиці 4 видно, що також встановлені позитивні кореляції стеничних шкал категорії “Відносини з іншими” СРІ зі шкалами 1 і 5 (екстраверсія та відкритість досвіду) ОВП (0,40–0,25), а також негативні кореляції зі шкалами 2 (нейротизм) і 4 (поступливість) (-0,38; -0,18).

Аналіз зв'язків шкал другої категорії СРІ “Управління собою” (№№ 8, 10, 14) (відповідальність, самоконтроль, толерантність) виявив помірну позитивну кореляцію зі шкалами гіпостеничного типу реагування ОВП – нейротизмом (0,40–0,27), поступливістю (0,38–0,28), сумлінністю (0,45–0,41). Не виявлено значущих кореляційних зв'язків між шкалами категорії “Когнітивний стиль” СРІ (№№ 15–17) і шкалами ОВП (0,28–0,10).

Встановлено середні за величиною значущі кореляції шкал четвертої категорії СРІ “Особистісні характеристики” (№№ 18–20) з деякими шкалами ОВП. Були очікуваними позитивні значення коефіцієнтів кореляцій шкал СРІ проникливість, гнучкість і сензитивність з такими шкалами ОВП, як нейротизм (0,39–0,37); поступливість (0,42–0,35); сумлінність (0,39–0,36) і негативні – зі шкалами екстраверсії (-0,25; -0,15) і відкритості досвіду (-0,32; -0,20).

Виявлені зв'язки переважно відповідають теоретико-психологічним уявленням, які ґрунтуються на ортогональній моделі особистості й теорії провідних тенденцій (Л.М. Собчик). Дійсно, ми бачимо, що отримані дані свідчать про взаємну доповнюваність шкал методик психологічної діагностики – СРІ, ІТО та ОВП. Важливі для професійної правоохоронної діяльності стеничні риси особистості (типи реагування) – (домінування, статус, відкритість, спонтанність, незалежність тощо), діагностовані за допомогою СРІ, як свідчать коефіцієнти кореляції, виявляються разом із шкалами екстравертованості, спонтанності, агресивності, відкритості опитувальників ІТО і ОВП, тобто супроводжують одна одну. Індивідуальні якості гіпостеничного типу реагування (згідно з СРІ) – проникливість, гнучкість, чутливість тощо також проявляються паралельно з гіпостеничними рисами, діагностованими за допомогою ІТО і ОВП (інтровертованість, тривожність, нейротизм, поступливість), які здебільшого є небажаними для правоохоронців.

Наведені дані кореляційного аналізу свідчать про валідність шкал СРІ за критеріями стеничності-гіпостеничності типів реагування.

Слід зазначити про відсутність значущих коефіцієнтів кореляції між шкалами категорії “Когнітивний стиль” і шкалами характерологічних опитувальників ІТО та ОВП, що може бути пояснене спрямованістю шкал когнітивного стилю на інтелектуальну ефективність особистості і спосіб досягнення мети. Також встановлено відсутність значущих коефіцієнтів кореляції показників усіх шкал опитувальників ІТО і ОВП з контрольними шкалами опитувальника СРІ ($r = 0,05$ – $0,23$; $p = 0,01$). Одержані дані також дають можливість дійти висновку про те, що

установка на соціально бажані відповіді не впливає суттєво на показники, отримані за шкалами опитувальника CPI.

Для аналізу особистісних характеристик правоохоронців проведено тестування працівників поліції з використанням CPI. Отримані в процесі психодіагностичного тестування оцінки були проаналізовані за допомогою статистичних методів. Аналіз середніх значень, стандартного відхилення, моди і медіани виявив наявність закону нормального розподілу за усіма наведеними шкалами. Це дає можливість використовувати при аналізі результатів тестування стандартний набір статистичних методів програм Excel та SPSS. У табл. 5–6 наведено середньонормативні та інші статистичні показники за методикою CPI, отримані на загальній вибірці.

Таблиця 5

Статистичні показники, отримані в процесі тестування працівників поліції
(загальна вибірка, чоловіки. $N = 288$)

Показ- ники	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітивний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
$\bar{X}$	7,35	6,14	7,71	7,0	7,50	9,05	5,10	6,24	6,45	8,0	4,55	8,87	8,13	6,67	7,58	8,33	5,80	6,0	5,04	4,61
σ	2,38	3,60	2,26	2,95	2,77	2,85	3,15	3,28	3,22	3,40	2,67	3,05	3,46	2,98	2,57	3,77	2,65	3,51	2,75	2,86
Медіана	7	6	7	7	7	9	6	6	6	8	4	9	8	7	7	8	6	6	5	5
мода	7	6	8	8	7	9	5	6	7	9	5	9	8	6	8	8	6	6	5	4

За результатами тестування жінок зафіксовано вищі показники за шкалами четвертої категорії “Особистісні характеристики” (18–20), що може пояснюватись тенденцією до їх більшої проникливості, гнучкості і сензитивності, порівнюючи з чоловіками. Також жінки продемонстрували менші індекси за шкалами стеничної групи 1–6, що означає їх меншу схильність до домінування, лідерства, спонтанності, незалежності.

Таблиця 6

Статистичні показники, отримані в процесі тестування працівників поліції
(загальна вибірка, жінки. $N = 92$)

Показ- ники	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітивний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
$\bar{X}$	6,37	6,05	6,50	5,78	6,75	9,02	6,45	9,24	5,11	9,08	6,34	7,55	8,37	9,12	7,11	9,35	6,60	6,4	6,30	7,80
σ	2,30	3,28	2,26	2,40	3,38	2,03	3,02	2,98	2,21	3,32	3,07	2,55	3,13	2,45	2,15	3,85	3,32	3,01	3,40	2,50
Медіана	6	6	7	6	7	9	6	9	5	8	6	8	8	9	7	9	6	6	6	7
мода	6	6	6	6	7	9	5	8	5	9	5	7	8	9	8	9	6	6	5	7

Розподіл балів для усіх вибірок перевірявся за допомогою використання критерію Колмогорова–Смірнова. Розрахунки дозволили зробити висновок про те, що розподіл балів за шкалами відповідає нормальному ($p=0,01$). Порівняння

результатів тестування за методикою CPI у різних підрозділах поліції (патрульні, дільничні офіцери, оперуповноважені) не виявлено значимих відмінностей (середні значення достовірно не відрізнялися). Таким чином, отримані середньонормативні показники для загальної вибірки можна вважати еталонними при опитуванні поліцейських різних підрозділів НПУ. Розрахунки показують, що коридор можливих значень за шкалами методики CPI становить від 0 до 12,0 балів), коридор середніх значень становить 5,0–9,0 балів. Бали нижче та вище зазначеного коридору вважаються низькими та високими відповідно.

При вивченні валідності відповіді обстежуваних факторизувались методом головних компонент із подальшим варимакс-обертанням. У процесі стандартизації україномовної версії CPI отримано чотирифакторну структуру, що за змістом збігалася з очікуваною. Відсоток поясненої дисперсії становив 14,7; 12,3; 10,5; 7,4, відповідно, для категорій “Відносини з іншими”, “Управління собою”, “Когнітивний стиль”, “Особистісні характеристики”. У розробленій нами версії чотири чинники пояснили в сумі 53,7 % загальної дисперсії перемінних.

У табл. 7 наведено середньонормативні показники за методикою CPI (загальна вибірка). Отримані показники на вибірці успішних працівників поліції свідчать про певне розходження “базових” та “емпіричних” оцінок за цією методикою.

Таблиця 7

Порівняння середньонормативних показників, отриманих у процесі адаптації CPI

а) емпіричні статистичні дані для чоловіків і жінок (у % від максимальної кількості; $N = 380$)

Показники	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітивний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
М	61,2	51,2	64,2	58,3	62,5	75,0	42,5	53,0	53,7	66,6	54,0	70,9	67,7	55,5	53,1	59,4	54,1	44,1	43,0	38,4
□	10,1	11,7	12,4	10,9	13,6	15,8	9,0	10,7	12,8	14,5	11,6	13,6	12,3	13,1	13,9	14,0	11,2	12,3	11,0	9,5

б) базові статистичні дані (за даними розробників CPI) (у % від максимальної кількості)

Шкали ІГО	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітивний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
М	55,2	50,5	66,1	51,6	45,6	57,3	58,8	58,7	59,4	57,8	60,6	58,7	55,2	62,3	55,1	48,0	51,8	46,5	42,7	56,8
□	10,0	11,1	13,7	11,5	11,2	14,9	10,7	12,3	11,4	13,1	13,5	12,3	14,1	12,9	12,2	13,7	12,3	12,2	11,5	11,9

Примітка: курсивом виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності ($p = 0,01$).

Ураховуючи дані, наведені в таблиці, можна зробити висновок про те, що за багатьма шкалами CPI наявні відмінності між базовими даними, представленими в авторських дослідженнях американських психологів, і тими, що отримані

внаслідок нашого емпіричного дослідження. Так, середні показники за шкалами стенічного типу реагування 1–6 у середовищі працівників поліції дещо вищі від тих, які отримані американськими дослідниками.

Також за показниками деяких шкал гіпостенічного типу (9; 11; 15; 20) середньонормативні показники працівників поліції є нижчими від базових ($p=0,01$). Такі результати можна пояснити тим, що для поліцейських має бути характерною наявність стенічних особистісних рис, оскільки функціональні обов'язки потребують від них високої працездатності, лідерських якостей, стресостійкості, сміливості, активності, незалежності, спонтанності і рішучості. Поліцейські не схильні підкорятися, уникати відповідальності. Отримані значення шкал свідчать про критичність при оцінці професійних ситуацій, високу самооцінку, впевненість у собі.

Високі середні значення за шкалою 16 відображають виражену мотивацію досягання через незалежність, високий рівень домагань. Доволі високі оцінки за шкалою “Інтелектуальна ефективність” вказують на гнучкість мислення, хорошу здатність до навчання, творчий потенціал. Водночас невисокі середні значення за шкалами 18–20 свідчать про те, що поліцейським незначною мірою притаманні риси гіпостенічного типу реагування – сензитивність, проникливість, гнучкість.

Отримані дані загалом підтверджують раніше отримані результати з використанням інших психодіагностичних методик.

Здійснюючи аналіз й оцінку психологічного профілю CPI-U, психологу потрібно дотримуватись таких правил:

1. “Сирі” бали нижче 5 за шкалою “Звичайність” (12) свідчать про свідоме спотворення результатів, або про випадковий характер відповідей. У цьому випадку результати тестування вважаються невалідними.

2. Рівень прояву якості від 10 до 12 балів за певною шкалою вважається високим; від 6 до 9 – проміжним (середнім); менше 5 балів – низьким.

3. Профілі з балами вище 7 показують загальну позитивну адаптованість індивіда; профілі з балами нижче 3 свідчать про можливу наявність у суб'єкта труднощів, які є значущими для адаптації.

За результатами виконання CPI-U психолог може встановити, до якого особистісного типу належить респондент. Так, високі і середні індекси (від 6 до 12 балів) за шкалами стенічного типу реагування (№№ 1–6; 16) і низькі (5 балів і менше) за шкалами гіпостенічного регістру (№№ 7–11; 18–20) однозначно дозволяють віднести особу до альфа чи гамма типу; низькі значення за стенічними шкалами і високі за гіпостенічними – означають приналежність особи до бета або дельта типів.

Різні комбінації деяких шкал опитувальника уможливають конкретизацію певного типу: а) якщо респондент отримав середні значення (6–9 балів) за стенічними і низькі (0–5 балів) або середні за гіпостенічними – це альфа тип; б) якщо високі значення шкал гіпостенічного регістру (10–12 балів) і низькі стенічного – це бета тип; г) якщо високі індекси за стенічними шкалами (10–12 балів) і низькі за гіпостенічними – це гамма тип; д) якщо високі або середні значення гіпостенічних шкал і низькі або середні стенічного – це дельта тип (табл. 8).

Розподіл працівників поліції різних підрозділів за особистісними типами CPI представлений у таблиці 9.

Таблиця 8

Показники шкал і належність поліцейських до особистісних типів CPI (%)

Шкали	Особистісні типи			
	альфа	бета	гамма	дельта
Домінантність	6-8	0-3	9-12	4-5
Статус	6-9	0-3	10-12	4-5
Відкритість	6-8	0-2	9-12	3-5
Самосприйняття	6-8	0-3	9-12	4-5
Незалежність	6-9	0-3	10-12	4-5
Емпатія	4-5	9-12	0-3	6-8
Відповідальність	3-5	9-12	0-2	6-8
Самоконтроль	4-5	9-12	0-3	6-8
Ввічливість	4-5	9-12	0-3	6-8
Проникливість	4-5	10-12	0-3	6-9
Гнучкість	4-5	9-12	0-3	6-8
Сензитивність	3-5	9-12	0-2	6-8

Таблиця 9

Розподіл поліцейських за особистісними типами CPI (%)

	Особистісні типи			
	альфа	бета	гамма	дельта
Патрульні	55	10	18	17
Дільничні	60	10	18	12
Оперуповноважені	65	8	17	10

Таким чином, більшість працівників поліції продемонстрували показники за альфа (55–65 %) і гамма (17–18 %) типами особистості, які є продуктивними для правоохоронної діяльності і характеризуються екстравертованістю, активністю, лідерськими тенденціями, енергійністю тощо.

За результатами проведеного дослідження здійснено україномовну адаптацію Каліфорнійського психологічного опитувальника. В Україні цей опитувальник донині не використовувався. Україномовний варіант CPI-U характеризується високими показниками надійності, валідності, внутрішньої узгодженості тощо. Також стандартизовано процедуру організації та проведення тестування, визначено середньостатистичні тестові норми, впровадження яких сприятиме підвищенню якості оцінювання результатів тестування правоохоронців при проведенні конкурсу на службу або зайняття вакантної посади в системі МВС. За результатами опитування з використанням CPI-U психолог може встановити належність працівника до певного особистісного типу (альфа, бета, гамма чи дельта), що допоможе правильно визначити сферу правоохоронної діяльності чи спеціалізацію працівника правоохоронного органу. Отримані у дослідженні стандартизовані показники для загальної вибірки можуть бути використані як еталонні під час проведення професійного добору працівників на службу до підрозділів Національної

поліції України. Надалі планується продовжити роботу з україномовної адаптації зарубіжних психодіагностичних методик, зокрема особистісних опитувальників Кеттелла, Інвальд, Хогана та деяких інших

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 27.08.2020).
2. Барко В.В., Барко В.І., Бондаренко В.І. Теоретичні засади розроблення опитувальника CPI. *Вісник НУОУ*. 2021. № 1 (59). С. 12–21.
3. Gough, H.G. & Bradley, P. (1996). The California Psychological Inventory™ manual – Third edition (2002 Printing). Mountain View, CA: CPP, Inc.
4. Gough, H.G. (2000). The California Psychological Inventory. In C.E. Watkins, Jr., & V.L. Campbell (Eds.), *Testing and assessment in counseling practice* (2nd ed.) (pp. 45–71). Mahwah, NJ: Erlbaum.
5. McAllister, L.W. (1996). A practical guide to CPI™ interpretation (3rd ed.). Mountain View, CA: CPP, Inc.
6. Megargee, E.I. (1972). The California Psychological Inventory handbook. San Francisco: Jossey-Bass. Meyer, P. & Davis, S. (1992). The CPI™ applications guide. Mountain View, CA: CPP, Inc.
7. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації / Криволапчук В.О, Сизоненко А.С., Остапович В.П., Барко В.І.; Київ: ДНДІ МВС України, 2020.
8. Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І. та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.
9. Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L. Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics, 2007. 410 p.
10. Cochraine R.E., Tett R., L. Vandecreek. Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537 · October 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 27.08.2020).
11. Dunnette M.D., Borman W.C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525.
12. Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management* Volume 32 No. 4 Winter 2003.

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiu. "On the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015 № 580-VIII". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No. 40–41 (dated: 09.10.2015). Art. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (Date of Application: 27.08.2020) [in Ukrainian].
2. Barko V.V., Barko V.I., Bondarenko V.I. (2021) Teoretychni zasady rozroblennia pytuvalnyka SRI. "Theoretical principles of SRI questionnaire development". *Visnyk NUOU* (No.1 (59)). P. 12–21 [in Ukrainian].
3. Gough H.G. & Bradley P. (1996) The California Psychological Inventory™ manual – Third edition (2002 Printing). Mountain View, CA: CPP, Inc [in English].
4. Gough H.G. (2000) The California Psychological Inventory. In C.E. Watkins, Jr., & V.L. Campbell (Eds.), *Testing and assessment in counseling practice* (2nd ed.) (P. 45–71). Mahwah, NJ: Erlbaum [in English].
5. McAllister L.W. (1996). A practical guide to CPI™ interpretation (3rd ed.). Mountain View, CA: CPP, Inc [in English].
6. Megargee E.I. (1972) The California Psychological Inventory handbook. San Francisco: Jossey-Bass. Meyer, P. & Davis, S. (1992). The CPI™ applications guide. Mountain View, CA: CPP, Inc [in English].

7. Metodyky psykholohichnoi diahnostyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politzii Ukrainy: metodychni rekomendatsii. "Methods of psychological diagnosis of individual psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine: guidelines" (2020) / Kryvolapchuk V.O, Syzonenko A.S., Ostapovych V.P., Barko V.I.; Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].

8. *Ostapovych V.P., Dubova I.O., Barko V.I.* ta inshi. Profesiohramy za osnovnymy vydamy politseiskoi diialnosti: nauk.-prakt. posib. (2018) / za zah. red. prof. V.O. Kryvolapchuka. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy; FOP Kandyba T.P. 244 p. [in Ukrainian].

9. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* (2007) Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics. 410 p. [in English].

10. *Cochrane R.E., Tett R., Vandecreek L.* (2003) Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537 · October 2003. <https://www.researchgate.net/publication/247743668> [in English].

11. *Dunnette M.D., Borman W.C.* (1979) Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. P. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401> [in English].

12. *Gerald V. Barrett, Rosanna F.* (2003) Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management* Volume 32 No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/009102600303200403> [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Barko Vadym I.,

Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Honoured Worker of Sciences
and Technology of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975,

Ostapovych Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801,

Barko Vadym V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3836-2627

THE EFFECTIVENESS OF USE OF THE CALIFORNIAN PSYCHOLOGICAL QUESTIONNAIRE IN THE WORK WITH THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE PERSONNEL

The article is devoted to the issue of Ukrainian-language adaptation of the psychodiagnostic methodology "California Psychological Questionnaire" (SPI) in the framework of improving the system of psychological support for working with staff of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Ukrainian-language versions of this questionnaire have not yet been developed in our country, although its diagnostic potential is significant and can be used in state law enforcement agencies. Patrol and criminal police, district inspectors). The article provides the Ukrainian text of the questionnaire (SRI-U) and the keys to it. The main scales of SRI-U, of which there are twenty, are grouped into four categories – a) relationships with others – indicates the degree of balance, self-confidence, b) self-management – shows adaptability, maturity, social responsibility; c) motivation – determines the ability to self-realization; d) personal characteristics – reveals some characterological features of the employee.

© Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr, Barko Vadym V., 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).15](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).15)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

The latent-structural statements of the original SRI version allowed to single out those that clearly belong to certain scales, 134 statements were selected from the latter, which were the most understandable to Ukrainian-speaking respondents and equally reflected all scales of the SRI-U questionnaire. The article also presents the average test norms, as well as the main psychometric characteristics of the adapted SRI-U – criterion and constructive validity, reliability (retest and parallel forms), internal consistency of scales, etc.). It is shown that according to the results of SRI-U psychologist can determine to which personality type the respondent belongs: high and medium indices on the scales of the wall type of response and low on the scales of the hypotensive register allow to classify a person to alpha or gamma type; low values – on the wall scales and high values – on the hypotensive – indicate that a person belongs to the beta or delta types. It is noted that most police officers showed alpha – (55–65 %) and gamma – (16–18 %) personality types that are productive for law enforcement and are characterized by extroversion, activity, leadership trends, energy and more. The results of the study proved the diagnostic verification of this questionnaire and the feasibility of its use in the process of psychological support of work with staff of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: California psychological questionnaire, Ukrainian-language adaptation, psychometric characteristics, reliability, validity, averages, internal consistency.

Отримано 11.04.2022

Криволапчук Володимир Олексійович,доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший заступник директора ДНДІ МВС України м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242**Барко Вадим Іванович,**доктор психологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4962-0975

ІНВАРІАНТНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ І ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена висвітленню результатів порівняльного аналізу численних організаційно-правових і психологічних особливостей професійної діяльності поліцейських за основними видами службової діяльності (оперуєвноважений карного розшуку, поліцейський патрульної поліції; слідчий органу досудового розслідування; поліцейський поліції охорони тощо), виявлених у процесі масштабного професіографічного дослідження, проведеного упродовж 2018–2021 років із охопленням більше тисячі поліцейських із різних підрозділів Національної поліції.

Ключові слова: Національна поліція України, професіограма, особливості професійної діяльності, професійний добір, професійна придатність.

Національна поліція України (НПУ) перебуває в стані подальшого реформування діяльності і сьогодні потребує суттєвого покращання роботи в напрямі оптимізації системи психологічного вивчення працівників. Це необхідно з метою підвищення ефективності професійного добору персоналу і призначення поліцейських на посади з усебічним урахуванням виявленого рівня професійної придатності особи до службової діяльності [1]. Упродовж останніх років науковці системи МВС України багато зробили в цьому напрямі, зокрема розробили професіограми основних поліцейських професій, а також здійснили україномовну адаптацію низки поширених зарубіжних діагностичних методик. Розроблені професіограми дозволили розширити можливості працівників кадрових апаратів НПУ в роботі з персоналом, покращити систему психологічного забезпечення діяльності поліції. Проте порівняльного аналізу професіограм основних поліцейських професій, виявлення їх інваріантних особливостей до цього часу не проведено, що обмежує можливості керівників і поліцейських комісій при проведенні професійного добору персоналу і призначенні осіб на конкретні посади.

Вітчизняні науковці за роки незалежності держави приділили чимало уваги питанням розробки професіограм професій системи органів внутрішніх справ України. Перші спроби зробили на початку 2000-х років В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, Т.М. Нещерет, О.В. Шаповалов та ін., в останні роки їх розробляли В. Барко,

І. Дубова, О. Євдокимова, В. Остапович, В. Криволапчук, Л. Кирієнко, І. Пампура та ін. [2–4]. Дослідники зарубіжних країн також підіймали в публікаціях питання організаційно-правового вивчення професійної діяльності працівників правоохоронних органів (Cochrane R.E., Tett R., Vandecreek L., Ono, M., Sachau, D.A., Deal, W.P., Englert, D.R., Taylor, M.D., Chibnall, J.T., Detrick, P., Luebbert, M.C., Wolfe S.E., Mclean K., Rojek J., Alpert G.P., Smith M.R.) [5–13].

Для проведення досліджень зі всебічного вивчення поліцейської діяльності використовують різні методи й засоби – спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз документів, метод критичних інцидентів, факторний аналіз, психодіагностичні методи. Співробітники лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України за останні три роки провели українськомовну адаптацію деяких валідних і надійних методик психодіагностичного вивчення особистості, зокрема, Індивідуально-типологічного опитувальника (Собчик); Опитувальника Великої п'ятірки (Джон, Науман, Сото); Опитувальника толерантності до невизначеності (С. Баднера), рівня і структури емоційного інтелекту (М. Манойлова) та ін. [2–4]. Встановлені численні кореляційні зв'язки між успішністю правоохоронної діяльності і ступенем прояву індивідуальних особливостей поліцейських. Проте результати порівняльного аналізу інваріантних організаційних і правових особливостей професійної діяльності фахівців за різними видами діяльності (спеціальностями) у літературних джерелах відсутні.

Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу інваріантних організаційних і правових аспектів службової діяльності поліцейських різних підрозділів НПУ.

Для досягнення мети потрібно виконати такі *завдання*: а) визначити методологію і критерії проведення порівняльного аналізу; б) здійснити порівняння інваріантних організаційних і правових особливостей діяльності поліцейських за основними її критеріями; в) встановити спільні ознаки між показниками професійної діяльності поліцейських різних підрозділів; г) сформулювати висновки щодо отриманих даних.

У дослідженні вперше представлені результати порівняльного аналізу інваріантних організаційних і правових особливостей поліцейських за основними видами поліцейської діяльності.

Проведене у 2018–2021 роках професіографічне вивчення правових, організаційних і соціально-психологічних особливостей службової діяльності поліцейських, які працюють у різних підрозділах НПУ, дозволило виявити низку спільних (інваріантних) ознак і характеристик, які її супроводжують. Розглянемо їх.

Діяльність поліції регламентується нормативно-правовими актами, зокрема Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Законом України “Про Національну поліцію” та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [5].

Під поліцейською діяльністю слід розуміти особливу форму державно-владної діяльності управлінського характеру, яка здійснюється уповноваженими

органами державної влади із застосуванням поліцейських заходів, включаючи примус, з метою здійснення адміністративного нагляду у всіх сферах життєдіяльності суспільства, а також забезпечення реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. [5].

Поліцейська діяльність направлена на задоволення потреб суспільства, які полягають у дотриманні законності та правовій охороні суспільних відносин

Сфера регулювання поліцейської діяльності постійно перебуває у стані динамічної трансформації та удосконалення і певною мірою відображає напрями реалізації правової політики держави. Незважаючи на зміни, система правоохоронних органів залишається недостатньо ефективною та закритою від суспільства [6].

Виділяють *загальну поліцейську діяльність*, під якою розуміють правоохоронну діяльність уповноважених державою суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на встановлення та забезпечення правопорядку, з можливістю застосування заходів адміністративного примусу в передбачених законом випадках, та *спеціальну поліцейську діяльність*, яка визначається як діяльність уповноважених державою спеціальних суб'єктів поліцейської діяльності щодо здійснення оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної та виконавчої діяльності, передбаченої нормами права, що визначають специфічний порядок її здійснення [6]. Відповідно до Закону України “Про Національну поліцію” у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [1].

На думку О.С. Проневича, доречно визначити такі спільні *ознаки поліцейської діяльності*: належність до видів соціальної діяльності; реалізація у вигляді усвідомленого і цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкт, не пов'язаний з ним відносинами підпорядкування (субординації); основоположне значення категорії “охорона”, що передбачає захист суспільства від загроз (небезпек); наглядово-примусова спрямованість, що зумовлює можливість застосування специфічних методів (засобів) адміністративного нагляду та адміністративного примусу; професійна природа і публічний характер; формальна визначеність і неприпустимість порушення законних процедур [9].

Для кожної держави притаманні свої особливості взаємодії з поліцією, однак, є й загальні риси, що визначають основний вектор розвитку поліцейських систем світу сучасності, серед яких, на нашу думку, можна виділити такі: поліція виступає сервісною службою, що надає низку послуг населенню; тісний взаємозв'язок з громадськістю; підвищення соціальної місії поліцейських структур, яка полягає насамперед у “служінні населенню”; направленість на забезпечення реалізації та захисту основних прав та свобод людини і громадянина [5, с. 23].

Під правовими принципами поліцейської діяльності слід розуміти не лише офіційно закріплені у законодавстві основоположні ідеї (правові норми), а й об'єктивно існуючі закономірності, суспільно визнані керівні ідеї правосвідомості, традиції та етичні правила, які сформувалися у сфері поліцейської діяльності та сприяють підвищенню ефективності функціонування інституту поліції. Так, до *основоположних засад поліцейської діяльності* слід віднести такі: справедливість

і невідступність, сміливість і мужність у складних і небезпечних ситуаціях, професіоналізм, виховна поліцейська діяльність, відповідальність, гуманізм, оперативність, повага людської гідності, законність [7].

Згідно із законодавством, Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Поліція у своїй діяльності *керується принципом* верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації [1].

Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб.

Поліцейський будь-якого підрозділу НПУ *зобов'язаний*: 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; 2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; 3) поважати і не порушувати прав і свобод людини; 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я; 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

Відповідно до статті 23 Закону, *основні повноваження* поліцейського полягають у тому, що він: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні,

адміністративні правопорушення або події; 6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; 7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом; 8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання; 9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення; 10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях; 11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; 12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом; 13) видає відповідно до закону дозволу на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху; 14) вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я; 15) вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невпізнаним трупом; 16) забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом; 17) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; 18) вживає заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї; 19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони; 20) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності; 21) здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ; 22) здійснює у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин; 23) здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення; 24) сприяє забезпеченню відповідно

© Kryvolapchuk Volodymyr, Barko Vadum, 2022

до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості; 25) виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України [1].

Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України. Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, за їхньою згодою, проходять тестування на поліграфі.

Отже, поліцейські НПУ, відповідно до законодавства, виконують важливі правоохоронні функції, які потребують ґрунтовних загальноосвітніх, правових і психологічних знань, професійних умінь, а також професійно важливих індивідуально-особистісних якостей.

Дослідження показало, що *осовою професійної діяльності* поліцейського є: пізнавальна діяльність – збір та вивчення інформації, необхідної для вирішення професійних завдань; конструктивна діяльність – планування роботи протягом часових та ситуативних інтервалів, активне використання цільового планування; комунікативна діяльність – взаємодія з громадянами, співробітниками, соціальними групами в межах виконання службових завдань; отримання інформації через спілкування; соціальна діяльність – виконання заходів загальної та індивідуальної профілактики, проведення правової пропаганди серед населення; посвідчувальна діяльність – приведення отриманої інформації в спеціальну форму (протокол, заява, пояснення тощо) [9].

Для вирішення вказаних завдань поліцейський застосовує у передбаченому законом порядку такі *методи*, як: бесіда, спостереження, опитування громадян, психологічний вплив, дослідження предметів і документів, ідентифікація особистості, обстеження приміщень, будівель, ділянок місцевості й транспортних засобів тощо.

Діяльність поліцейського пов'язана з високою фізичною та психоемоційною напруженістю. Мають місце *фактори виробничого середовища і трудового процесу*, які впливають на здоров'я і працездатність фахівців під час виконання ними професійних обов'язків. Фактори трудового процесу: напруженість праці (навантаження на центральну нервову систему, органи чуття, інтелектуальні навантаження); емоційні навантаження (висока відповідальність за результат діяльності, значний ступінь ризику для власного життя та життя інших осіб, висока відповідальність за безпеку інших осіб тощо); режим праці, специфічні умови роботи (служба у вихідні та святкові дні, служба позмінно, служба з нерівномірним графіком, служба у нічний час тощо).

Тип діяльнісних відносин поліцейського переважно відноситься до системи “людина – людина” та “людина – техніка”, рідше “людина – знакова система”.

Спілкування в професійній діяльності – постійне, особисте, з великою кількістю людей.

Узагальнення змісту, характеру, методів діяльності поліцейських дозволяє визначити *основні її характеристики*. До них належать: широкий спектр завдань професійної діяльності (здійснює реалізацію завдань з питань забезпечення публічного порядку, громадської безпеки і безпеки дорожнього руху та запобігання правопорушенням); часта зміна об'єктів професійної діяльності (необхідність оперативного реагування на професійні ситуації, що можуть виникати одночасно); одноосібність у прийнятті рішень і висока відповідальність за них; владні повноваження; висока інтенсивність професійних взаємодій; постійні просторові переміщення в межах визначеної ділянки місцевості; виконання інших повноважень, передбачених нормативно-правовими актами МВС.

Професійну діяльність поліцейського, зазвичай, супроводжує низка *негативних чинників*, до яких належать: значні фізичні й психічні навантаження, зумовлені дефіцитом часу або інформації (необхідність координації різних за змістом видів діяльності (пошукової, аналітичної, комунікативної) та на різні проміжки часу (день, тиждень, місяць) із виділенням резерву часу на непередбачувані обставини); порушення регламентованого режиму праці та відпочинку; тривалість робочого часу може значно перевищувати встановлені нормативи (нерідко поліцейські працюють без вихідних днів, непоодинокими є випадки нічної роботи); порушення режиму харчування; часті стресові та конфліктні ситуації; необхідність професійних контактів із найбільш небезпечною та соціально занедбаною категорією правопорушників, для якої характерна стійка кримінальна орієнтація, негативне ставлення до соціально корисної праці, низький моральний та інтелектуальний рівень, вороже ставлення до представників влади, агресивність; ризик зараження в процесі службової діяльності небезпечними захворюваннями (СНІД, венеричні хвороби, туберкульоз, педикульоз тощо) [9].

Законодавством визначені *ключові компетентності* поліцейського: відповідальне ставлення до службової діяльності; здатність працювати в команді; дотримання професійної етики; здатність запобігати конфліктним ситуаціям і знаходити шляхи їх розв'язання; адаптивність і витривалість; самостійність прийняття рішень; здатність діяти в нестандартних ситуаціях; уміння планувати службову діяльність; здатність виокремлювати головне в службовій діяльності й досягати поставленої мети; прагнення самовдосконалюватися шляхом набуття нових знань, умінь і навичок.

Також визначені *загальнопрофесійні компетентності* поліцейського. Це: знання основ конституційного права; дотримання вимог забезпечення прав і свобод людини та громадянина; знання основ антикорупційного законодавства; дотримання норм професійної етики; дотримання толерантності та принципу недискримінації в роботі; здатність ефективно спілкуватися; стресостійкість; здатність ефективно взаємодіяти з населенням на засадах партнерства; дотримання вимог законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству; знання Правил дорожнього руху; дотримання положень законодавства про охорону праці та безпеки життєдіяльності; знання правових та організаційних основ діяльності Національної поліції України; уміння правильно оформляти службові документи [9].

Професія поліцейського висуває підвищені вимоги до властивостей нервової системи і *сенсорно-перцептивної сфери працівника*. Він повинен мати сильну або

середньо-сильну нервову систему, високу лабільність нервових процесів, високу чутливість зорового (добрий зір і окомір), слухового (добрий слух), дотикового і нюхового аналізаторів; розвинений вестибулярний апарат, добре орієнтуватися у просторі та часі.

Професійна діяльність поліцейського висуває доволі високі вимоги і до рівня *психомоторних властивостей* працівника. Поліцейському потрібно мати достатньо високу швидкість простої реакції та реакції на рухомий об'єкт; достатню точність і координованість рухів.

Також поліцейському необхідно володіти розвинутими *пізнавальними процесами*. Фахівцеві необхідно мати такі якості *уваги*, як висока стійкість, концентрація, переключення, розподіл і обсяг; здатність помічати зміни. Він повинен мати хорошу оперативну і довготривалу *пам'ять*; добрі показники зорової, слухової, рухової, словесно-логічної та образної пам'яті, бути спроможним легко запам'ятати словесно-логічний матеріал (терміни, цифри, літери, прізвища), колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів, особливості зовнішнього вигляду та поведінки людини; вміти чітко відтворювати інформацію в необхідний момент, точно передавати те, що почуто і побачено.

Високі вимоги також висуваються до якостей *мислення*: поліцейському потрібно мати високу швидкість, гнучкість і оригінальність мислення. У нього повинні бути розвинуті здібності до розумових операцій порівняння, узагальнення, систематизації, індукції. Поліцейський повинен уміти вибирати з великого обсягу інформації ту, що є необхідною для вирішення поставлених завдань; приймати вірне рішення за нестачі необхідної інформації та за відсутності часу на її обмірковування; бути здатним розглядати проблему з декількох різних позицій тощо.

Поліцейський також має володіти розвинутими *мовленнєвими функціями*: значним словниковим запасом, чіткою вимовою, здатністю точно і лаконічно висловити думку. У міжособистісних стосунках поліцейські характеризуються тенденціями до лідерства, домінування, незалежності, а також високими показниками співпраці і відповідальності, помірними – поступливості, низькими – покірності й залежності.

Щодо особистісних характеристик, можливо зробити висновок про важливість для усіх поліцейських стеничного типу реагування, який виявляється в досить високих показниках екстраверсії і спонтанності, помірних індексах агресивності й ригідності, низьких показниках тривожності (нейротизму) [4].

Таким чином, під поліцейською діяльністю слід розуміти особливу форму державно-владної діяльності управлінського характеру, яка здійснюється уповноваженими органами державної влади із застосуванням поліцейських заходів, включаючи примус, з метою здійснення адміністративного нагляду у всіх сферах життєдіяльності суспільства, а також забезпечення реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. загальні риси, що визначають основний вектор розвитку поліцейських систем світу сучасності, серед яких, на нашу думку, можна виділити такі: поліція виступає сервісною службою, що надає низку послуг населенню; тісний взаємозв'язок з громадськістю; підвищення соціальної місії поліцейських структур, яка полягає насамперед у “служінні

населенню”; направленість на забезпечення реалізації та захисту основних прав та свобод людини і громадянина.

До основоположних засад (принципів) поліцейської діяльності слід віднести такі: справедливість і невідкупність, сміливість і мужність у складних і небезпечних ситуаціях, професіоналізм, виховна поліцейська діяльність, відповідальність, гуманізм, оперативність, повагу до людської гідності, законність. *Завданнями* поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Відповідно до законодавства, вони виконують важливі правоохоронні функції, які потребують ґрунтовних загальноосвітніх, правових і психологічних знань, професійних умінь, а також професійно важливих індивідуально-особистісних якостей.

Професія поліцейського висуває підвищені вимоги до сили й лабільності нервової системи, сенсорно-перцептивної сфери поліцейського і до рівня психомоторних властивостей працівника. Також поліцейському необхідно володіти розвинутими пізнавальними процесами, він повинен мати хорошу оперативну і довготривалу пам'ять; добрі показники зорової, слухової, рухової, словесно-логічної та образної пам'яті. Високі вимоги також висуваються до інтелектуальної сфери і якостей мислення, поліцейський також має володіти розвинутими мовленнєвими функціями. Характерологічна сфера й особливості міжособистісної взаємодії поліцейських відрізняються стічним типом реагування, тенденціями до лідерства, незалежності, співпраці й відповідальності.

Перспективи подальших розвідок у напрямі підвищення ефективності діяльності Національної поліції України і роботи з персоналом полягають у дослідженні варіативних ознак службової діяльності за різними її видами, оптимізації на цій основі методів і засобів професійного добору і призначення поліцейських на посади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звертання: 21.01.2019).
2. Барко В.І., Криволапчук В.О., Остапович В.П. Психолого-правові засади вдосконалення професійного відбору персоналу Національної поліції України. Психологічний часопис. Наук. журнал. 2019. № 1. Вип. 21. С. 22–40.
3. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В. та ін. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України. Київ: РВЦ КНУВС; ДП “Друкарня МВС”, 2007. 100 с.
4. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації / Криволапчук В.О., Сизоненко А.С., Остапович В.П., Барко В.І.; Київ: ДНДІ МВС України, 2020. с.
5. Кобзар О.Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. Харків; Дніпропетровськ: Панов, 2015. 316 с.
6. Козут Я.М. Визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. 2014. № 1. С. 173–180.

7. *Лошицький М.В.* Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини “Україна”. К., 2014. 403 с.

8. *Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І.* та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.

9. *Проневіч О.С.* Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 36 с.

10. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* Physical activity and health – Champaign: Human Kinetics, 2007. 410 p.

11. *Cochrane R. E., Tett R., L. Vandecreek.* Psychological Testing and the Selection of Police OfficersA National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537. October 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 21.03.2021).

12. *Dunnette M.D., Borman W.C.* Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525.

13. *Ono, M., Sachau, D.A., Deal, W.P., Englert, D.R., Taylor, M.D.* Cognitive Ability, Emotional Intelligence, and the Big Five Personality Dimensions as Predictors of Criminal Investigator Performance. *Criminal Justice and Behavior*, (2011). 38 (5): 471–491.

REFERENCE

1. Pro Natsionalnu politsiiu. “On the National Police: Law of Ukraine of 10.12.2015 № 889-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No. 40–41 (dated 09.10.2015). St. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (Date of Application: 21.01.2019) [in Ukrainian].

2. *Barko V.I., Kryvolapchuk V.O., Ostapovych V.P.* (2019). Psykholoho-pravovi zasady vdoskonalennya profesiinoho vidboru personalu Natsionalnoi politsii Ukrainy. “Psychological and legal principles of improving the professional selection of personnel of the National Police of Ukraine”. *Psychological Journal. Scientific Journal*. No. 1. Issue. 21. P. 22–40 [in Ukrainian].

3. *Barko V.I., Irkhin Yu.B., Neshcheret T.V. ta in.* (2007) Profesiohrafichnyi opys osnovnykh vydiv diialnosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. “Professional description of the main activities in the internal affairs bodies of Ukraine”. Kyiv: RVC KNUVS; State Enterprise “Printing House of the Ministry of Internal Affairs”. 100 p. [in Ukrainian].

4. Metodyky psykholohichnoi diahnostyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy. “Methods of psychological diagnostics of individual psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine: methodological recommendations” / Krivolapchuk V.O., Sizonenko A.S., Ostapovych V.P., Barko V.I.; Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2020 p. [in Ukrainian].

5. *Kobzar O.F.* (2015) Politseiska diialnist v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt. “Police activity in Ukraine: administrative and legal aspect: monograph”. Kharkiv; Dnepropetrovsk: Panov. 316 p. [in Ukrainian].

6. *Kohut Ya.M.* (2014) Vyznachennia kola subiektiv politseiskoi diialnosti. “Definition of the circle of subjects of police activity”. *Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs*. No. 1. P. 173–180 [in Ukrainian].

7. *Loshytskyi M.V.* (2014) Teoretyko-pravovi zasady administratyvno- politseiskoi diialnosti derzhavy. “Theoretical and legal principles of administrative and police activities of the state”: dis. Doctor of Jurid. Sciences: 12.00.07. Open International University of Human Development “Ukraine”. K. 403 p. [in Ukrainian].

8. *Ostapovych V.P., Dubova I.O., Barko V.I. ta in.* (2018) Profesiohramy za osnovnymy vydamy politseiskoi diialnosti. “Professiograms on the main types of police activity: scientific-practical manual. / за заг. ed. prof. V.O. Krivolapchuva. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine; FOP Kandyba T. P. 244 p. [in Ukrainian].

9. *Pronevych O.S.* (2011) Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti politsii (militsii) Nimechchyny, Polshchi ta Ukrainy: porivnialno-pravovyi analiz. “Organizational and legal principles of the police (militia) of Germany, Poland and Ukraine: comparative legal analysis”: author’s ref. dis. of Dr. Jurid. ScienceS: special. 12.00.07; Khark. Nat. University of Internal Affairs. Kh. 36 p. [in Ukrainian].

10. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* (2007) Physical activity and health – Champaign: Human Kinetics. 410 p. [in English].

11. *Cochrane R.E., Tett R., L.* (2003) Vandecreek. Psychological Testing and the Selection of Police Officers A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537 · October 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (Date of Application: 21.03.2021) [in English].

12. *Dunnette M.D., Borman W.C.* (1979) Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. Vol. 30, No. 1. P. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401> [in English].

13. *Ono M., Sachau D.A., Deal W.P., Englert D.R., Taylor M.D.* (2011) Cognitive Ability, Emotional Intelligence, and the Big Five Personality Dimensions as Predictors of Criminal Investigator Performance. *Criminal Justice and Behavior*, 38 (5): 471-91 [in English].

UDC 351.741

Kryvolapchuk Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Honoured Lawyer of Ukraine,
First Co-Director, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

Barko Vadym I.,

Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Honoured Worker of
Sciences and Technology of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975

THE INVARIANT ORGANIZATIONAL-LEGAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL POLICE ACTIVITY

The article is devoted to the coverage of the results concerning the comparative analysis of numerous organizational-legal and psychological features of the professional activity of police officers in the main types of service activity (criminal investigation officer, patrol police officer; pre-trial investigation officer; security police officer, etc.). Identification of which took place in the process of a large-scale professiographic study during 2018–2021, involving more than one thousand police officers from different units of the National Police. We should underline, that the National Police of Ukraine (NPU) undergoes a further reform of its activity and currently requires a significant improvement of activities in the direction of optimization within the system of psychological study of the employees. In this regard, it is necessary to improve the efficiency of professional selection of personnel and appointment of police officers to positions, taking into account the comprehensive account of the level of professional suitability of a person for the service activity [1]. Recently, scientists of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have done much in this direction, in particular, they have developed professional diagrams of basic police professions, as well as carried out Ukrainian-language adaptation of a number of common foreign diagnostic methods.

Professionalograms based on a systematic approach, relying on the optimal set of research methods and psychodiagnostic techniques, allowed the study of the main features of the service employees of the National Police of Ukraine (legal, organizational, psychological). The mentioned features determines the level of professional aptitude

of employees for the activity according to the criteria of knowledge, skills, competences, general abilities, personal characteristics, motivational orientation. The article contains common (invariant) features, which are inherent to all types of police activity, as well as the main differences in the basic criteria and indicators of professional suitability of a person for service activity and formulates conclusions on the improvement of mechanisms of psychological selection of police officers and their appointment to the post.

Keywords: National Police of Ukraine, professionogram, features of professional activity, professional selection, professional suitability.

Отримано 11.04.2022

П'янківська Людмила Володимирівна,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна,
доктор психологічних наук, доцент, заступник завідувача
науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-1715-4327

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРАЦІВНИКАМ ПОЛІЦІЇ ПІСЛЯ ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

У статті висвітлено проблематику нормативно-правового забезпечення з надання психологічної допомоги. Проведено теоретичний аналіз сучасних підходів до розуміння поняття “психологічна допомога” та його сутності. Окреслено бачення щодо нормативного підґрунтя з надання психологічної допомоги працівникам поліції. Констатовано, що досі не існує єдиного правового визначення поняття “психологічна допомога”, яке є досить необхідним у сучасних реаліях війни та у післявоєнний період, що створює прогалини у законотворенні.

Ключові слова: психологічне здоров'я, психологічна допомога, реабілітація, екстремальна ситуація, стрес, працівники поліції.

Війна в країні, динамічні соціально-економічні та політичні зміни, інтенсивність впливу інформаційно-комунікативних потоків, перехід до нових реалій життя висувають перед людиною все нові і нові виклики. Водночас безпосередня участь у бойових діях, охороні громадського порядку в умовах воєнного стану й специфічність професійної діяльності впливають на фізичний та психоемоційний стани працівників поліції, викликають постійну напруженість, що провокує розвиток гострого стресового розладу, синдрому “емоційного вигорання”, посттравматичних стресових розладів та інші деструктивні зміни у поведінці, що, як наслідок, призводить до погіршення психологічного здоров'я.

Також слід наголосити, що особливу групу, яка вимагає підвищеної уваги у плані психологічного супроводу професійної діяльності поліцейських, складають працівники, що брали й беруть участь у бойових діях, застосовують зброю та спеціальні засоби задля припинення правопорушень, а також особи, що були свідками загибелі чи травмування колег або громадян. Численні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців засвідчують наявність у працівників поліції ознак психосоматичних захворювань, порушень адаптації, низки деструктивних психічних станів, що вимагають обов'язкового втручання фахівців задля надання психологічної допомоги. Тож усе це обумовлює актуальність проблематики з

позиції психології та права й потребує розробки необхідної нормативно-правової бази й відповідної системи заходів, спрямованих на підтримання необхідного рівня психологічного здоров'я працівників поліції.

Важливим чинником подолання фахівцями правоохоронних органів впливу екстремальних ситуацій є психологічна допомога. З 2014 року сучасна психологічна наука у нашій державі зробила суттєвий крок у напрямі надання психологічної допомоги. Водночас наявні проблеми щодо нормативного забезпечення й урегулювання, а також особливостей надання допомоги як громадянам, так і працівникам силових структур у період ведення воєнних дій. Тому метою статті є дослідження низки проблемних питань нормативно-правового забезпечення з надання психологічної допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях.

Аналіз досліджень і публікацій, засвідчує, що питанням надання психологічної допомоги опікується низка організацій: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародне товариство з вивчення травматичного стресу (*ISTSS*), Національний інститут здоров'я і досконалості допомоги (*NICE*) тощо.

Серед науковців дослідженню питання надання психологічної допомоги, приділяли увагу Н. Агаєв, В. Барко, В. Зливков, Д. Калшед, Б. Колодзін, С. Лукоська, С. Максименко, А. Карачевський, Т. Титаренко, Л. Царенко, О. Хмільяр, Т. Яценко, Дж. і Б. Уайнхолд та ін. У царині правоохоронних органів найвідомішими є праці Р. Гонсалеса, К. Джетеліна, Л. Гридковець, З. Кісарчук, Г. Католик, О. Кокуна, В. Лефтерова, Л. Міллера, Р. Молсберрі, О. Тімченка та ін. Ураховуючи дослідження науковців, а також задля глибшого розуміння проблематики життєстійкості працівників поліції доцільно проаналізувати наявні теоретичні бачення окресленого контексту.

У вітчизняній психологічній науці поняття “психологічна допомога” трактують як область практичного застосування психології, що спрямована на підвищення соціально-психологічної компетентності, на розширення психологічних можливостей людей, а також надання психологічної допомоги і психологічної підтримки як індивідуально, так і в групі [5].

У Європейській соціальній хартії право на здоров'я закріплене у основній статті, що зобов'язує європейські держави вживати будь-які заходи, що дозволяють людині досягти найкращого стану здоров'я, серед можливих (ст. 11) [3]. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), здоров'я людини – це не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів, а стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя. Психічне здоров'я ВООЗ трактується як “...стан благополуччя, в якому людина здатна реалізувати власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати і мати можливості робити внесок у життя своєї спільноти” [1]. Головна мета ВООЗ полягає у сприянні забезпеченню охорони здоров'я населення усіх країн світу, а міжнародне співробітництво України з ВООЗ безпосередньо спрямоване на забезпечення конституційного права кожного громадянина України на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування.

В Україні у 2000 році набув чинності Закон “Про психіатричну допомогу”, яким передбачено порядок надання психіатричної допомоги, експертизу психічного

стану, правового і соціального захисту особам, що страждають на психічні розлади [9]. У п'ятому розділі міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10) чітко визначено перелік хвороб, що також можуть бути діагностовані й у працівників поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях [4]. Розлад психічного здоров'я порушує звичне життя та службову діяльність поліцейського й може потребувати не тільки психологічного, а й психіатричного втручання, що спрямоване на профілактику, діагностику, лікування та медико-соціальну реабілітацію психічно хворих осіб.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057, психологічна допомога трактується як вид допомоги, що надається психологом особі чи групі осіб для відновлення необхідних якостей особистості, психологічного стану, покращення психічних процесів, поведінки, спілкування [7]. Цією постановою безпосередньо регламентується порядок психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб [7].

У Законі України “Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я”, що введений у дію з 1 липня 2021 р., поняття “психологічна допомога в реабілітації” визначається як діяльність, спрямована на відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах із застосуванням методів психологічної та психотерапевтичної допомоги у формах психотерапії, психологічного консультування або першої психологічної допомоги. Цей вид допомоги надається безпосередньо клінічним психологом (психологом, психотерапевтом) у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди [10].

Також стаття 3 згаданого вище Закону визначає сферу його дії. Він регулює безпосередньо реабілітацію у сфері охорони здоров'я осіб з обмеженнями повсякденного функціонування та осіб, у яких діагностовано захворювання, травми, вроджені порушення або інші стани здоров'я, що можуть призвести до обмеження повсякденного функціонування або стійкого обмеження життєдіяльності. До цієї категорії осіб можуть входити і працівники поліції, що брали участь у бойових діях і зазнали травм, після перебування в екстремальних ситуаціях, що призвели до тяжких наслідків тощо [10].

Слід зазначити, що у сфері охорони здоров'я психологічна допомога розглядається загалом через сферу реабілітації особи. Саме постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057 та Закон України “Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я” чітко визначають порядок надання психологічної допомоги постраждалим та особам з обмеженнями повсякденного функціонування чи зі стійкими обмеженнями життєдіяльності [7; 10].

Заслугує на увагу наказ Міністерства у справах ветеранів України від 15 липня 2020 р. № 141 “Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань розробки та удосконалення нормативно-правової бази щодо психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та

Луганській областях”. До складу робочої групи увійшли представники Міністерства у справах ветеранів, Міністерства внутрішніх справ, Збройних Сил та Служби безпеки України [11].

Водночас більше десяти років у структурі Державної служби України з надзвичайних ситуацій функціонує психологічна служба. Згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052, ДСНС організовує та здійснює заходи з психологічного захисту населення у разі загрози виникнення і виникнення надзвичайних ситуацій [6].

Отже, як бачимо, на міжнародному та державному рівні визначено, що життя і здоров’я людини є найвищою цінністю держави й акцентовано увагу на збереженні психічного здоров’я громадян держави як значущого чинника зростання їх благополуччя, розширення перспектив для подальшого професійного й особистісного розвитку. Безперечно, охорона психічного здоров’я забезпечується шляхом вчасно отриманої громадянами, зокрема працівниками поліції, кваліфікованої психологічної допомоги.

Можна стверджувати, що наразі в нашій державі немає чіткого єдиного визначення поняття “психологічна допомога”, розуміння змісту цього виду психологічної роботи фахівця, а також відсутній загальнодержавний нормативний документ, який би регламентував правові та організаційні засади забезпечення громадян психологічною допомогою, виходячи з пріоритету прав і свобод людини і громадянина, хоча сьогодні проблема збереження психологічного і психічного здоров’я населення загострюється. У зв’язку з цим, у 2019 р. під керівництвом директора Інституту психології імені Г. С. Костюка, дійсного члена НАПН України, доктора психологічних наук, професора С. Максименка було створено робочу групу, яка займалася розробкою тексту проекту Закону України “Про надання психологічної допомоги населенню” [2]. Основні завдання робочої групи полягали у визначенні загальних положень закону, формулюванні базових принципів, видів і форм допомоги, основних термінів, конкретизації прав і обов’язків суб’єктів надання психологічної допомоги, регламентації особливостей діяльності з питань надання такої допомоги, визначенні органів самоврядування психологів та їх повноважень та ін. Під час опрацювання теоретичних засад проекту закону розробники виходили з розуміння того, що психологічне і психічне здоров’я є головними складовими душевного благополуччя особистості [2].

Психологічна допомога у проекті закону розглядається як професійна психологічна підтримка психологічного і психічного здоров’я людини з боку психолога, а також сприяння і всебічна підтримка особі, сім’ї або групі задля вирішення психологічних проблем, подолання кризової ситуації, сприяння соціальній адаптації, саморозвитку й самореалізації кожної особистості, української нації в цілому. Основними видами психологічної допомоги є: психологічна діагностика; психологічний тренінг; психологічне консультування; немедична психотерапія; психологічна реабілітація; психологічна корекція; психологічна профілактика; психологічне просвітництво; психологічна підтримка; психологічний супровід; психологічна експертиза. А принципами надання психологічної допомоги визнано: професіоналізм; науковість; конфіденційність; добровільність; доступність; адресність; комплексність; системність [2].

У воєнний час зростає потреба на отримання психологічної допомоги як серед населення, так і серед працівників правоохоронних органів. Також міжнародний досвід показує, що після припинення військових дій інтенсивно потребуватимуть психологічної допомоги, реабілітації до нормального життя тисячі українців, особливо військових і правоохоронців, що стояли на захисті країни. Тому є гостра необхідність розроблення нормативного документа, який би регулював механізм надання психологічної допомоги.

Особливості організації і надання психологічної допомоги у системі Міністерства внутрішніх справ України регламентовані відомчими нормативними документами Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України.

Зокрема у Національній поліції України організація системи психологічного забезпечення реалізовується відповідно до чинного законодавства, а саме: Конституції України, законів “Про Національну поліцію”, “Про охорону праці”, “Про психіатричну допомогу”, положень “Про Міністерство внутрішніх справ України”, “Про Національну поліцію” тощо. Характеристику та порядок психологічного забезпечення, що охоплює й надання психологічної допомоги, нормативно урегульовано наказом МВС України від 6 лютого 2019 р. № 88 “Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських” [8]. Цим документом чітко встановлено, що вивчення та аналіз стану роботи з психологічного забезпечення в органах, підрозділах Національної поліції України покладено на структурний підрозділ з питань психологічного забезпечення центрального органу управління Національної поліції України, а у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання – на структурний підрозділ з питань психологічного забезпечення апарату Міністерства внутрішніх справ України [8].

Визначено й прописано випадки, у разі яких керівники органів поліції та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання зобов’язані обов’язково повідомляти протягом доби засобами зв’язку й письмово психологів задля надання психологічної допомоги поліцейським, курсантам (слухачам), працівникам поліції. До таких випадків віднесено:

- перебування в екстремальних ситуаціях, у тому числі й тих, що пов’язані із загибеллю, пораненням, травмуванням людей;
- використання безпосередньо працівником (курсантом, слухачем) вогнепальної зброї чи застосування проти нього вогнепальної зброї;
- перебування у заручниках чи ведення переговорів зі злочинцями щодо звільнення захоплених ними заручників;
- істотні труднощі адаптації або прояви дезадаптації, деструктивної, залежної поведінки, наявні висловлювання наміру покінчити життя самогубством або спроби самогубства [8].

Отже, у документі чітко окреслені випадки обов’язкового надання психологічної допомоги працівникам поліції (курсантам чи слухачам).

Відповідно до цього наказу психологічна допомога є складовою базового завдання системи психологічного забезпечення – психопрофілактичної роботи щодо об'єктів системи психологічного забезпечення, а у III розділі документа психопрофілактична робота розглядається як відповідний напрям системи психологічного забезпечення. Він являє собою комплекс організаційних, психологічних, просвітницьких, психопрофілактичних заходів, що проводяться задля підтримки оптимальної працездатності працівників поліції, курсантів та слухачів, поліцейських закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зведення до мінімуму впливу на них несприятливих чинників службової діяльності, збереження їх психологічного та фізичного здоров'я [8].

У IV розділі зазначеного наказу психологічна допомога та її певні види розглядаються як окремі підфункції психопрофілактичної роботи, а саме:

- надання психологічної допомоги поліцейським після їх перебування в екстремальних ситуаціях, що безпосередньо пов'язані із виконанням службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї, отриманням значних психогенних навантажень та з метою відновлення і нормалізації функціональних станів, недопущення проявів адиктивної поведінки;

- надання кризової психологічної допомоги працівникам поліції, що постраждали внаслідок злочинів, терористичних актів й, за потреби, забезпечувати психологічну підтримку членів їх сімей;

- проведення індивідуального психологічного консультування працівників поліції та членів їх сімей (за згодою) під час розв'язання їх психологічних проблем;

- здійснення психологічної корекції, що спрямована на нівелювання негативних психологічних, емоційних станів та задля підвищення адаптивного потенціалу поліцейських, підтримки психологічного здоров'я;

- здійснення групових форм і методів психопрофілактичної роботи з працівниками поліції, у тому числі й актуальних тематичних тренінгів;

- у межах компетенції здійснення психологічної реабілітації працівників поліції для відновлення їх функціонального стану [8].

Задля сприяння організації та безпосередньому проведенню психологічної реабілітації працівників поліції, що перебували в екстремальних ситуаціях, як виду психологічної допомоги, комплексно застосовується низка цільових психодіагностичних досліджень та експрес-діагностичних вивчень, консультувань, заходів психокорекції.

Інший напрям – підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах, який передбачає надання психологічної допомоги, здійснення індивідуальних та групових психологічних заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах, спрямованих на підвищення ефективності професійної діяльності [8].

У межах такого напрямку системи психологічного забезпечення як психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих дій, також передбачене психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій, надання невідкладної психологічної допомоги.

У наказі VI розділ присвячений безпосередньо особливостям організації роботи з поліцейськими (у тому числі і закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання), курсантами (слухачами), що потребують надання психологічної підтримки і допомоги задля своєчасного усунення у них проблем психологічного походження, швидкого відновлення функціонального стану й збереження їх життя та здоров'я. Працівників поліції, що потребують психологічної допомоги, у тому числі й після перебування в екстремальних ситуаціях, включають до групи психологічної підтримки та допомоги. Ця група утворюється з осіб, що потребують першочергової психологічної допомоги через специфічний вплив на них стресових чинників професійної діяльності й для диференціації необхідних дієвих психологічних заходів [8].

Основними підставами для включення поліцейських до групи психологічної підтримки та допомоги, після їх перебування в екстремальних умовах, слід віднести:

1) наявність ознак гострої стресової реакції під час або після виконання працівником службових завдань в екстремальних ситуаціях;

2) виявлення за результатами психодіагностичного вивчення ознак посттравматичного стресового розладу внаслідок:

– застосування вогнепальної зброї особою або застосування вогнепальної зброї проти неї;

– безпосереднього перебування в екстремальних ситуаціях, що пов'язані із загибеллю, пораненням або травмуванням колег чи громадян;

– перебування у заручниках або після ведення переговорів зі злочинцями щодо визволення заручників;

– перенесення інших психотравмуючих ситуацій, що пов'язані зі службовою діяльністю чи певними життєвими обставинами;

3) установлення за результатами додаткового психодіагностичного вивчення негативного психоемоційного стану, зокрема:

– істотне зниження ефективності виконання професійної діяльності на фоні значного погіршення стану здоров'я, постійних скарг на хронічну втому, погіршене самопочуття;

– поведінкові зміни, мінливість настрою, підвищена емоційна збудливість, прояви агресивності, дратівливості, гострі реакції на звичайні подразники буденного життя або навпаки прояви апатії, відособленості, крайній ступінь емоційної холодності;

– прояви конфліктності, надмірної екзальтованості, порушення загальноприйнятих норм поведінки соціального середовища;

– адиктивна поведінка (надмірне вживання алкоголю, тютюну, трудового ігрового залежності, випадки вживання психоактивних речовин тощо);

– деструктивна поведінка, висловлювання намірів покінчити життя самогубством, пресуїцидальна поведінка;

4) дезадаптація до умов службової діяльності;

5) рекомендації лікаря-психіатра за результатами проведення обов'язкового періодичного (позачергового) психіатричного медичного огляду [8].

Для прийняття рішення психологом щодо включення працівника до групи психологічної підтримки та допомоги необхідними є: зазначені підстави, результати

поглибленого психологічного вивчення та проведена бесіда, а також обов'язкова добровільна письмова згода поліцейського на проведення з ним відповідних психокорекційних заходів. У разі зарахування працівника поліції до такої групи, фахівцем структурного підрозділу з питань психологічного забезпечення проводиться планова робота в індивідуальній або груповій формі. Інформація про усі результати проведеної психологічної роботи з поліцейським заноситься психологом у карту психологічного супроводження працівника. Термін перебування поліцейського у групі психологічної підтримки та допомоги безпосередньо визначається психологом й залежить від загального психоемоційного стану особи, результатів психокорекції. При відсутності позитивних змін у психоемоційному стані працівника поліції протягом року після проведеної роботи психологом складається довідка про результати надання психологічної підтримки та допомоги, що затверджується керівником підрозділу психологічного забезпечення, й направляється для інформування до закладу охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ, на обслуговуванні якого перебуває працівник поліції, для проходження ним позачергового психіатричного профілактичного огляду [8].

Таким чином, цим наказом психологічна допомога за своїм змістом постає як складова психопрофілактичної роботи щодо об'єктів системи психологічного забезпечення поліцейських (курсантів, слухачів) Національної поліції України.

Проведений аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення психологічної допомоги громадянам, зокрема працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях дозволяє зробити висновки з досліджуваного питання:

1. У нашій країні зростає актуальність проблематики щодо надання психологічної допомоги громадянам та демонструє складність і багатогранність цього явища, яке розглядається на психологічному, юридичному, соціальному, медичному рівнях у суспільстві.

2. На загальнодержавному рівні не існує єдиного правового визначення поняття “психологічна допомога”, розуміння змісту цього виду психологічної роботи фахівця, а також відсутній нормативний документ, який би регламентував правові та організаційні засади забезпечення громадян психологічною допомогою, виходячи з пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Установлено нерозмежованість змісту понять “психологічна допомога”, “психологічна реабілітація”, “психопрофілактика”, що слугує причиною відсутності чіткої диференціації. Переважно психологічну допомогу розглядають як складову психологічної реабілітації чи психопрофілактики, що спричинює розмивання меж професійної діяльності психолога.

3. Психологічна допомога виступає складовою базового завдання та відповідного напрямку системи психологічного забезпечення, постає як складова психопрофілактичної роботи щодо об'єктів системи психологічного забезпечення поліцейських (курсантів, слухачів) Національної поліції України. Виокремлено випадки, у яких обов'язково є необхідним надання психологічної допомоги цим особам, але, вважаємо, що вони потребують розширення та доповнення, враховуючи ведення військових дій у країні. Описано функції психопрофілактичної роботи й особливості організації роботи з поліцейськими, що потребують надання психологічної підтримки і допомоги. Конкретизовано підстави для включення поліцейських до групи психологічної підтримки та допомоги після їх перебування в екстремальних умовах. Водночас немає чіткого визначення поняття “психологічна допомога”.

Питання нормативно-правового забезпечення надання психологічної допомоги потребують більш ґрунтовної розробки та удосконалення як на рівні держави, так і на рівні Національної поліції України, що дозволить у майбутньому вирішити

коло суспільних питань та особистих інтересів поліцейського й сприятиме збереженню його психічного та психологічного здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who> (дата звернення: 21.03.2022).
2. Барко В.І. Психологічно-правові засади розроблення проекту Закону України “Про надання психологічної допомоги населенню”. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2019. 1(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-6> (дата звернення: 21.03.2022).
3. Європейська соціальна хартія (переглянута). Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14 вересня 2006 року, ВВР, 2006, N 43, ст. 418. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 21.03.2022).
4. МКХ-10-АМ. Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я. Десятий перегляд. Австралійська модифікація. 1 липня 2017 р. URL: https://nszu.gov.ua/storage/files/Klasyfikator_xvorob_ta_sporidnenykh_problem_oxorony_zdorovya_NK_0252019.pdf (дата звернення: 20.03.2022).
5. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навч. посібник. Т. 3. Київ, 2018. 236 с.
6. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
7. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2022).
8. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ МВС України від 6 лютого 2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (дата звернення: 21.03.2022).
9. Про психіатричну допомогу: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2000. № 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 21.03.2022).
10. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2021. № 8. Ст. 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 21.03.2022).
11. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань розробки та удосконалення нормативно-правової бази щодо психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: наказ Міністерства у справах ветеранів України від 15 липня 2020 р. № 141. URL: <https://mva.gov.ua/ua/npa/pro-utvorennya-mizhvidomchoyi-robochoyi-grupi-z-pitan-rozrobki-ta-udoskonalennya-normativ> (дата звернення: 22.03.2022).

REFERENCES

1. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia (VOOZ). “World Health Organization (WHO)”. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who> (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].
2. Barko V.I. (2019) Psykholohichno-pravovi zasady rozroblennia proiektu zakonu Ukrainy “Pro nadannia psykholohichnoi dopomohy naselenniu”. Psychological and legal basis for the development of the draft law of Ukraine “On psychological assistance to the population”. Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. No. 1(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-6> (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].
3. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliannya). (2006). “European Social Charter (revised)”. The Charter was ratified with statements by Law № 137-V of September 14, 2006, VVR, 2006, No. 43, Article 418 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].

4. MKKh-10-AM. (2017). Mizhnarodna statystychna klasyfikatsiia khvorob ta sporidnennykh problem okhorony zdorovia. Desiatyi perehliad. Avstraliiska modyfikatsiia. "ICD-10-AM. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems. The tenth viewing. Australian modification. July 1, 2017". URL: https://nszu.gov.ua/storage/files/Klasyfikator_xvorob_ta_sporidnennyx_problem_oxorony_zdorovya_NK_0252019.pdf (Date of Application: 20.03.2022) [in Ukrainian].

5. Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy. "Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the effects of the crisis". Tutorial. Vol. 3. Kyiv. 2018. 236 p. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. "On approval of the Regulation on the Civil Service of Ukraine for Emergencies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 16, 2015 No. 1052". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (Date of Application: 22.03.2022) [in Ukrainian].

7. On approval of the Procedure for psychological rehabilitation of victims of the Revolution of Dignity, participants of the anti-terrorist operation and persons who took measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions, their families and families (deceased) of such persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2017 2017. № 1057 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF#Text> (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].

8. On approval of the Procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions for police training: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of February 6, 2019. No. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>. (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].

9. Pro psykhiatrychnu dopomohu. "On psychiatric care: the law of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2000. No. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].

10. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia: zakon Ukrainy. "On rehabilitation in the field of health care: the law of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2021. No. 8. St. 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (Date of Application: 21.03.2022) [In Ukrainian].

11. On the establishment of an interagency working group on the development and improvement of the legal framework for psychological rehabilitation of victims of the Revolution of Dignity, participants in the anti-terrorist operation and those who took measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression in Donetsk and Luhansk oblasts: order of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine of July 15, 2020 No. 141. URL: <https://mva.gov.ua/ua/npa/pro-utvorennia-mizhvidomchoyi-robochoyi-grupi-z-pitan-rozrobki-ta-udoskonalennia-normativ> (appeal date: 22.04.2022). URL: <https://mva.gov.ua/ua/npa/pro-utvorennia-mizhvidomchoyi-robochoyi-grupi-z-pitan-rozrobki-ta-udoskonalennia-normativ> (Date of Application: 21.03.2022) [in Ukrainian].

UDC 159.99:340.13-351.74.76(050)

Piankivska Liudmyla,

Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

Boiko-Buzyl Yuliia,

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Deputy Head of the Research Laboratory, State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-1715-4327

PROBLEMATIC ISSUES OF NORMATIVE LEGAL SUPPORT FOR PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO POLICE OFFICERS AFTER BEING IN EXTREME SITUATIONS

The article raises the problematics of normative-legal provision of psychological assistance to police officers after their exposure to extreme situations. Pointed out,

© Piankivska Liudmyla, Boiko-Buzyl Yuliia, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\).17](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55).17)

Issue 1(55) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

that psychological support of professional activity is especially necessary for those police officers who took part in military actions, used the weapon and special means for suppression of offence as well as for those who witnessed death or traumatism of colleagues or citizens. It is emphasized that an important factor in overcoming the impact of extreme situations by police officers is psychological help. Theoretical analysis of modern approaches to understanding of the concept “psychological help” and their essence has been carried out. The concept of “psychological aid” as a field of practical application of psychology aimed at improving socio-psychological competence, psychological empowerment of people, as well as the provision of psychological help and psychological support both individually and in groups was revealed. We analyzed the current normative legal documents regarding the essence and content of psychological help to police officers after their stay in extreme situations. Noted, that the characteristics and procedure of psychological support in the National Police of Ukraine, covering also the provision of psychological assistance, is regulated by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from February 6, 2019 № 88 “On approval of the Order of the organization of psychological support system of police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (listeners) of higher education institutions with specific conditions of training, which conduct police training”. Covered cases of psychological help; types of psychological help considered as separate sub-functions of psychoprophylactic work; measures to provide psychological help; features of work organization for the timely elimination of problems of psychological origin, rapid updating of functional state and preservation of life and health; grounds for inclusion in psychological support and assistance. The general vision of a normative base for rendering psychological aid to policemen is outlined. It is underlined that now there is an increasing urgency of psychological help problems not only for policemen after they have been in extreme situations, but also for the population. It is stated that up to now there is no uniform legal definition of the term “psychological aid” which is enough necessary in the modern realities of war and postwar period that in turn creates gaps in law-making.

Keywords: psychological health, psychological help, rehabilitation, extreme situation, stress, policemen.

Отримано 12.04.2022

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор

Лелет С.М.

Редакційна група:

Алексєєва О.В.,

Кожухар О.В.,

(переклад на англійську мову)

Гура Я.М.

Комп'ютерна верстка

Мухіна Т.М.

Issuing Editor

Lelet S.M.

Editorial Group:

Aliexsieieva O.V.,

Kozhukhar O.V.,

(English interpreter)

Hyra Ya.M.

Makeup

Mukhina T.M.

Підписано до друку 29.04.2022.

Формат 60x80 ¹/₈. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 8,1.

Наклад 50 прим.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.

м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.

Дата та номер запису в ЄДР

01.08.2017 № 24800000000198912.